

MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE.

TÖBBEK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTIK

BARÁTH FERENCZ ÉS BÖHM KÁROLY.

III. ÉVFOLYAM.

5. FÜZET.

1884. SZEPTEMBER.

Megismeritek az igazságot, és az igazság
szabadokká téssen titeket.

János VII. 32.

TARTALOM:

1. A positiv philosophia rendszere. — Harmadik közlemény. — *Böhm Károly.*
2. Értesítő. Dr. Simon József Sándor: A szép mint agyidegtevékenység; — bírálta . . . y . . . ö. — Dr. Nemes Imre: Logika vagy gondolkodástan; — bírálta *Böhm Károly.* — Dr. S. Strieker: Studien über die Association der Vorstellungen; — ismert *k.* — Gabrièle Buccola: La legge del tempo nei fenomeni del pensiero; saggio di psicologia sperimentale. — Manassein M.: Ueber die Schrift in Allgemeinen, die Spiegelschrift in Besonderen und die Bedeutung beider Halbkugeln des Grosshirn. — Wundt W.: Ueber die Methode der Minimaländerungen. — Fleisch: Ueber den pathologischen Befund am Hirn von Verbrechern und Selbstmördern. *Dr. Lechner Károly.*
3. A philosophiai folyóiratokból.
4. Újabb philosophiai művek.

BUDAPEST.

A SZERKESZTŐK TULAJDONA.

1884.

A »Magyar Philosophiai Szemle« megjelenik kéthavi füzetekben, tehát évenként összesen hat füzetben, legalább 30 ivnyi tartalommal.

A »Magyar Philosophiai Szemlé« a Magyar Tudományos Akadémia támogatja ugyan, de a lap szellemi irányáért és tartalmáért csakis a szerkesztőség felelős.

Előfizetési ár: egész évre **5 forint**. Egyetemek, theologiai intézetek s egyéb felső iskolák hallgatói, ha ellenőrizve történik az előfizetés, személyök részére évenként **3 forinttal** fizethetnek elő.

Minthogy ez évfolyamot már maga a szerkesztőség **adja ki**, azért a folyóirat **szellemi** (dolgozatok s egyéb tudósítások) és **anyagi részét (előfizetések, reclamatiók stb.) illető mindennemű küldemények a szerkesztőséghez** (Böhm Károly, Deák-tér 4. sz., evang. főgymnasium) intézendők.

Felelős szerkesztő: **Böhm Károly**.

Társszerkesztő: **Baráth F.**

Minthogy még több előfizetőnk van, kik az 1884-dik évfolyamra előfizetési díjukat be nem küldték, tisztelettel felkérjük őket, hogy azt október végéig beküldeni sziveskedjenek. *A szerkesztőség.*

A M. Philos. Szemle előfizetőinek névsora az 1884. évben.

Antal Gábor, Pápa. Aradi főreáltanoda. **Borosay** Dávid tanár, Pápa. Binder Jenő, Pozsony. Budapesti ref. főgymn. Belohorszky Gábor, Ujvidék. Bodnár Zsigmond, Budapest. Budap. II. ker. főgymn. Budap. Tud. és műegy. olv. kör. Brassói r. k. főgymn. Budap. ág. h. ev. főgymn. Budap. egyet. könyvtár. Benedek Fer., Kassa. Budap. ref. theol. önk. kör. **Csikay** Imre, Duna-Vecse. Concha Győző, Kolozsvár. Chovan János, Besztercebánya. Csaplár Benedek, Budap. **Domanovszky** Endre, Nagy-Szeben. Dévai áll. főreált. Demjén János, Kolozsvár. **Eperjesi** ág. h. theol. önképző kör. Egri cisterciák főgymn. N-Enyedi Bethlen főt. Eperj. k. k. főgymnasium. **Farkas** László, Szeged. Farkas Emil, Budapest. Frankl István, Ujvidék. Fekete Endre, Budapest. Fehértemplomi k. k. állami gymnasium. **Gresics** Miksa, Losoncz. Góbi Imre, Budapest. Gyertyánffy Gábor, Székelyudvarhely. Grünwald Béla, Bbánya. Greifenstein István, Kolozsvár. Győry Vilmos, Budapest. Győri k. k. főgymnasium. Gööz József, Budapest. Gallia könyvker. Kecskemét. **Hód**-mező-vásárhelyi reform. főgymnasium. Horváth I., Kun-Szent-Miklós. Hunfalvy Pál, Budapest. Horváth József, Kun-Szent-Miklós. Harrach József, Budapest. Horváth Cyrill Budapest. **Joó** István, Debreczen. **Körmöcbányai** főreáltanoda. Kasics Péter, Budapest. Dr. Kiss János, Temesvár. Nagy-Kanizsai k. k. főgymn. N.-Kőrösi ref. főgymn. Karczagi ref. iskola. Kaposy István, Balassa-Gyarmat. Kilián, Budapest. 2 péld. Keppich Henrik, Budap. Kecskeméti ref. főtanoda. Karácsonyi Árpád, Szabadka. Karsay János, N.-Becskekerek. Kovács János, Budap. Dr. **Lechner** Károly, Budap. Löwy Zsigm., Budap. Léway Imre, Veszprém. Luttenberger Ag. Budap. **Molnár** Rudolf, Rákos Palota, Mezőkovcsák János, B.-Bánya. Melegh Gy., Mármaros-Sziget. Miskolczy ref. lyc. Munkácsi m. k. áll. gymn. Maros-Vásárhelyi h. h. főiskola. Maczki Valér, Eger. Merchich Máté, Horváth-Kimle. Máté Lajos, Debreczen. Dr. Martin Sándor, Budap. Dr. **Nemes** Imre, Nagyvárad. Novák Mihály, Szepetk (via Zala-Szt.-Iván). **Orphanidesz** Károly, B.-Bánya. **Pápai** ref. theol. önk. kör. Persz Adolf, Nagy-Szeben. Pozsonyi theol. ak. olv. kör. Pozsonyi lyc. könyvtár. Pécsi k. k. főgymnasium. Pauker Dániel, Nagyvárad. 2 péld. Pákor Adorján, Keszthely. Dr. Pecháry Adolf, Illava. Pozsonyi k. k. főgymn. Péterfy Sándor, Budap. Dr. Pecz Vilmos, Budap. Br. Nyáry **Radvánszky** Mária, Radván. Regéczy József, N.-Szombat. Renner János, Sopron. Rozsnyói k. k. főgymn. Rimaszombati prot. gymn. Rakoczay Pál, Budap. **Sáfrán** József, Szeged. Dr. Scholtz Ágost, Budap. Soproni főreáltanoda. Dr. Schwartzert Ottó, Budap. Dr. Stirling Sándor, Pozsony-Szt.-György. Schneller István, Budap. Sepsi-Szt.-Györgyi »Mikó« coll. Soproni lyc. magy. társ. Schwarz Károly, Sopron. Schmitt Jenő, Zombor. Selmezbányai ev. lyc. Stein János, Kolozsvár. 2 péld. Dr. Szentkláray Jenő, Török-Becse. Szöcs Farkas, Budap. Székelyudvarhelyi ref. főisk. Szabó Béla, Buda. M.-Szigeti k. r. algymn. Szászvárosi ref. »Kun« tanoda. Székesfehérv. áll. reálskola. Székelykeresztúri unit. gymn. Szabadkai k. k. főgymn. Dr. Széchy Károly, Kolozsvár. Dr. Szántó Károly, Lőcse. N.-Szombati érseki főgymnasium. Székesfehérvári főgymn. Dr. Simon J. S., Zombor. Szombathelyi főgymn. **Tóth** Dániel, Pápa. Thiering Gyula, Sopron. Trócsányi Bertalan, Sárospatak. Trencsényi főgymn. Trencsényi áll. felső leányiskola. **Veszprémi** k. tan. r. ház. Valentin Károly, Pécs. Veszprémi kath. nagygymn. **Weiszbarth** Károly, Budapest. **Zombori** áll. főgymn. Zentai községi gymn. Zilahi ev. ref.

Megjelent és **KÓKAI LAJOS** könyvkereskedésében (IV. Károly-utca 1.) kapható:

AZ EMBER ÉS VILÁGA.

PHILOSOPHIAI KUTATÁSOK.

Írta:

BÖHM KÁROLY,

ev. főgymn. tanár.

ELSŐ RÉSZ:

DIALEKTIKA VAGY ALAPPHILOSOPHIA.

Ára: 1 frt.

Nemrég hagyta el a sajtót:

LOGIKA

AZAZ

GONDOLKODÁSTAN.

KÖZÉPISKOLÁK HASZNÁLATÁRA

írta:

Dr NEMES IMRE.

Ára 1 frt.

Budapest 1884. Nyomatott Kunosy Vilmosnál.

A POSITIV PHILOSOPHIA RENDSZERE.

— Harmadik közlemény. —

II. Rész. A positiv philosophia rendszere első alakjában.

Miután az előbbiekben meggyőződést szereztünk arról, hogy a positivismus két egymástól különböző alakot mutat, melyeknek elsejét legjobban képviselve látjuk a »Cours de philosophie positive« 6 kötetében, másikát a »Système de Politique positive« 4 kötetében s a »Synthèse subjective« 1-ső részében, — áttérhetünk ezennel az igazi és eredeti positivismus rendszer előterjesztésére, azon terv szerint, a melyet a bevezetésben előadtunk.*

I. A positiv philosophia általános jelleme; módszere és rendszeres szerkezete.

A positiv philosophia általános jellemének feltüntetése bizonyos nehézségekkel jár, a mennyiben ezen jellemvonás attól, a mit rendszeren »philosophia« alatt értenek, lényegesen eltér s a mennyiben ezen vonást két irányban szokták félremagyarázni. Némelyek ugyanis a positivismus jellemét azzal vélik kimeríthetni, hogy abban 6 tudománynak encyclopaedikus tárgyalását keresik; mások azzal hamisítják meg, hogy positiv tanait egy elvtől akarják függésbe hozni. Mindkét felfogás félreismeri a positivismus jellemét. Ha a positivismus csak a positiv tudományok eredményeinek összefoglalása lenne, akkor méltán lehetne tőle a philosophiai jellemet megtagadni, vagy pedig hogy ezt számára megmentsük, a philosophia fogalmát kellene meghamisítani. Mert azon tan még nem philosophia, a

* L. Bevezetés M. Ph. Sz. III. évf. 165. l.

mely 5—6 tudomány részletes eredményeinek összeállításából áll. A nagyobb vagy kisebb anyagmennyiség, melyet a philosophus felölel, csak az ismeretek terjedelméről tanuskodik, de semmi philosophicumot még nem mutat. Az, a mi áltai az anyag ezen változó mennyiségét philosophiává emeljük, az átfogó gondolatban, az elvben, s az anyag kezelésében, vagyis a kezelés mód szerében rejlik. Az anyag például Hegelnél talán nagyobb, mint Comtenál és Spencer nagy terjedelmű művei legalább vetekednek a Comte által felkarolt anyag mennyiségével; s mégis, mily rendkívüli különbség van e három rendszeres tan között! Mig Hegel egy subiectiv tüneményt hypostasis alakjában a valóságnak alácsusztat, addig Spencer »Kaliban« módjára (hogy Dühringnek éles, de jellemző kifejezését használjam) hordja össze az anyagot, hogy egy üres képzelem fonalára fűzze külső schematikus modorban. Ellenben Comte a valóságot veszi tárgyul; e valóságot a benne lakozó saját logikuma szempontjából tekinti s ezen logikum által vezéreltetve, mindvégig ugyanazon egy módszer szerint rendezi egységgé. Neki a philosophia nem azon alacsony foglalkozás, mely az »ismeretek egységesítését« célozza (unification of knowledge), mint Spencer akarja; s ha egységet talál mégis a sok részletes ismeretben, azt nem egy gondolatból, mint Spencer az erő megmaradásának helytelenül transformált üres képletéből, vezeti le s viszi be oda, hanem a részletes ismeretek logikailag vonják egymást, mint egy összefüggő láncolat egyes szemei. S aki ezen külső egyesítésben keresi a positivismus philosophiai vonását, az annak tanait nem értette.

Minthogy tehát a positiv philosophia jellemzője nincsen az anyag részletes mennyiségében, sem pedig annak chablonszerű befiókozásában, sem annak valami subiectiv fogás állati transfigurációjában (mint Hegelnél), — azért igen bajos annak positiv jellemvonásait röviden vázolni s a könnyebb megérthetés czéljából legelőször is nézzük, a philosophiai rendszerek melyik csoportjába sorozandó a positiv philosophia. **

** Jelen fejtegetés nem más, mint egy igen rövidre fogott tárgyalásnak bővebb kifejtése, a melyet a philos. rendszerek összességére vonatkozólag adtam művemben »Az ember és világa.« I. rész. §. 2—4. Ez összefüggést a philosophia alapjaival nevezett művem bevezetése adja, a mire a szíves olvasót utalni kötelességem.

1. A pos. philosophia mindenek előtt nem tartozik semmi nemű metaphysikai irányhoz. A metaphysikai irányok általános jellemzői *a*) magyarázat entitásokból, *b*) tulmenés a tapasztalat határain s így *c*) nem ismerése a tapasztalat igazi határainak, *d*) subiectiv módszer. Ezen vonásokat minden metaphysikai rendszerben találhatni s a criticismus is, bár a 3-ik vonástól ment, mégis benne van bizonyos tekintetben a metaphysikában.

a) Minden metaphysikai rendszer a tüneményeket magyarázni akarja. Ezen törekvés ellen nincs kifogásunk; a philosophia valóban csak a magyarázatnál kezdődik. De a metaphysika a tüneményt obiectiv kategóriának veszi s mégis subiectiv elemekből akar magyarázni; s ez a tévedése. Tünemény ugyanis alany nélkül, a melynek feltűnik, értelem nélküli kategória; mihelyest az alanyra való ezen vonatkozását elhagyjuk, a tünemény ellenmondóvá lesz, mert nem tűnik fel, nem jelentkezik senkinek. A metaphysika pedig így érti a tüneményt. Elszakítva az alanytól, az obiectiv világnak azon részét veszi tüneménynek, a mely egy mögötte rejlő, örökké megközelíthetetlen létnek nyilatkozata, mely lét azonban, mivel a b s o l u t lét, ezen tüneményben teljesen és adaequate sohasem nyilatkozik, hanem mindig csak töredékekben. Ezen noumenont igyekszik megközelíteni a metaphysika; de mivel az ember csak tüneményt észlelhet, azért ama noumenon felfogását a phaenomenon szerint alakítja meg s így kétszeresen bírja a phaenomenont, egyszer mint a tulvilági noumenont, másodsor mint önállóságától megfosztott phaenomenont. Itt boszulja meg magát azután a tünemény fogalmának helytelensége. Minthogy ugyanis a tünemény csak az alanyval viszonyban bír értelemmel s így kizárólag alanyi vonásokból áll, azért ama vélt noumenon is csak alanyi kép, entitas, melynek vagy semmi értelme nincs, vagy alanyi vonásai az egyedül érthetők. Így magyaráz a materialismus megcsontosodott atomusokból, Hegel a logosból, Schopenhauer az akaratból, Schelling és Fichte az alany-tárgy hypostatikus egységéből, Spinoza istenből (substantia), — a nélkül, hogy észrevennék, hogy ezen magyarázó elvek csak alanyi képek, melyekben előre felteszszük mindazt, a mit magyarázni akarunk.

Comte positivismusa ezektől kiváló józansága által külön-

bözik, igen nagy előnyére. Őt nem csalja meg annak látszata, hogy az ily előleg szerkesztett kép és tétel, mely a tapasztalat megbővülésével folyton bőségebb és mondhatni hízóttabb külsőt nyer, valamit is birna magyarázni. Neki semminemű magyarázatily értelembe nem kell; s még az exact tudományokban is határozottan kárhoztatja, mint metaphysikai entitásokat, a fluidumokat, melyekből pl. a fényt, a delejességet, villanyosságot akarták megérteni, határozottan elveti a lélek mit sem mondó fogalmát, ha magyarázó elvül fogadnók el; * idegenkedik az életerő fogalmától, mely szintűgy csak entitas. Mindezekben csak az egykori fétichenek metaphysikai transfigurációját látja s minden magyarázó erőt megtagad tőle. Így pl. a fény természetére vonatkozó elméleteknél így nyilatkozik: »Ugyanazon Newton, kinek kedvenc szólama volt: »physika! óvakodjál a metaphysikától!« a fénytünemények elméleténél a régi philosophiai szokás által hagyta magát odáig ragadni, hogy a fény forma szerint personificálta, a mennyiben azt külön s a fénylő testektől független lényegül fogta fel. Ez nyilván ép oly metaphysikai gondolat, a milyen volna a nehézség felfogása, ha annak a súlyos testektől elkülönített saját létet tulajdonítanak.«

— — »Megszabadulva a rendes scholastikai előitéletektől, kérdezzük magunktól: vajjon a testek fénylő képessége valóban megvan-e magyarázva, bármely módon is, az által, hogy azt azon sajátságággá változtattuk át, hogy megfoghatatlan gyorsasággal, chimaerikus moléculeket lövel ki, vagy azon képességgé, hogy rezgésbe hozza egy képzelt fluidum mozdulatlan részecseit, melyek meghatározhatatlan ruganyossággal vannak ellátva? Nem világos-e ellenkezőleg az, hogy ily módon mysteriumot mysteriumra halmozunk, a mint annak mindannyiszor be kell következnie, valahányszor a priori akarunk megérteni egy valóban eredeti fogalmat, mely természeténél fogva nem engedhet magyarázatot?« **

Comte ezen ellenszenve a magyarázat ellen az egész positivismusknak alapgyökeréből értendő. A positivismus a valóság philosophiája; nem ama tréfás és zavaros valamié, melyet Herbart scholastikai hajlammal »adottnak« bérnált át, mikor azt

* V. ö. Cours I. 70.

** Cours de ph. p. II. köt 439. l. [az idézetek a Littre által kiadott 3-ik kiadásra szólnak mind végig].

valónak hívja a józan emberi elme; hanem azon valóságé (Wirklichkeit), melyen kívül nincs többé »reale« vagy »atomus«, vagy hogy is mondják, — a mely egymagában az összes létező, a *ἔν καὶ πᾶν*. Ezen valóság neki a phaenomenon, mely örökké állandó törvények szerint működik (lois invariables) s így ezen, állandó törvények képezik a tulajdonképeni megismerési tárgyat a mennyiben a tünemények maguk végtelen változatosságukban ily állandóságot nem mutatnak. Azonban e törvényszerűség nemcsak a tünemények lefolyására, hanem azoknak oekonomiájára is vonatkozik s, mint ilyen, állandó alapkategoriákat mutat, melyek ép oly végső fogalmak (conceptions primordiales): mint a tapasztalatok változatlan törvényei. Ezen kettős alap, állandó rend a világban s e rend változásainak állandó törvényei, vagyis állandó statikai és dynamikai törvények Comte számára az utolsó pontok, melyekre az emberi elme eljuthat. Ezek teszik a valóságot, a phaenomenont, melyen kívül ismerhető való nincsen. Ebben rejlik azon ok, melynél fogva Comte a magyarázatot minden ponton ellenzi, mert tanaiban végső határfogalmak rejlenek (hova pl. a színeket is számítja Cours II. 451 sz.), melyek magyarázatot többé nem engednek.

Ugy látszik azonban, hogy a positivismus épenezen ponton nélkülözi a logikai betetőzést. Magának a phaenomenonnak fogalma egészen határozatlan, ép úgy mint a Dühring-féle »Wirklichkeit«; nem tudni, obiectiv categoria-e (ámbar annak látszik Comte egész rendszerében), vagy csak alanyi tünemény. Első esetben a positivismus a naiv realismushoz tartoznék alapján a hova még sem számítható; a másik esetben a positivismus a subiectiv kategoriának obiectiv értékét mulasztotta volna el kimutatni. Mindkét esetben a kriticismus hiányával állunk szemben, s a positivismus az eltérő tanokat nem képes másként, mint csak önkényes hatalommal visszatartani. Második sorban pedig a határfogalmakra nézve azon kérdés merül fel, honnan bírják azok közvetlen érthetőségüket? S ez egyenesen követel befejezést más téren. Ezen két tekintet, melyhez még több hasonló vonást fogunk csatolni, azt bizonyítja, hogy a positivismusnak egyik nagy hiánya, a melyet minél előbb kell pótolni, az ismeret elméleti substructionak hiányosságában rejlik. Így boszulta meg magát a lélektan okadatoklan megvetése Comte tanain.

δ) A metaphysikai rendszerek második jellemzője a tapasztalati határokon való túlmenés.

A metaphysika számos oly kérdést fejteget, melyeknek tapasztalatilag semmi alapjuk s értelmük nincsen. Legelső sorban álljanak itt a végtelennek, a feltétlennek fogalmai, azoknak viszonya a végeshez és feltételezethez; említhetők itt a világ keletkezésére vonatkozó elméletek (ide számítva a Kant-Laplace-félt is, mely éppen olyan jellemű); a szerves lények keletkezése és a fajok átváltozására vonatkozó mystikus tanok; ép oly természetűek az égi testek lakottságáról, a lelkek eredetéről s halhatatlanságáról, a világ céljáról s végéről hangoztatott kérdések s más hasonlók. A metaphysika ezen tévedéseit Kant paralogismusokban, antinomiákban igyekezett szétozlatni, — de a tévedések alapja mélyebben rejlik, mint syllogistikai erratumokban. A képtelenség, mely az ily kérdések felállításában nyilatkozik, abban birja okát, hogy e kérdések tárgyai semmiféle tapasztalat által el nem érhetők. Ezek üres kérdéseknek maradnak; mert tapasztalat nem ad rájuk feleletet. Pedig a metaphysika elég ügyetlenül ezen kérdésektől teszi függővé más fontosabb kérdések megfejtését. Így pl. nagy hangon hirdetik, hogy az erkölesség csak akkor igazi, ha tetteivel az egészen ismeretlen absolutum megszabadulását elősegíti (Hartmann), hogy csak az Isten törvényeinek, melyeket pedig emberi szellem nem is ismerhet, tiszteletéből fakadó cselekedet erkölcsi; hogy az idea megjelenése érzéki alakban — az a szép (pedig ezt az ideát soha senki sem tapasztalta); sőt egy »nagy gondolkodó«, milyennek a minden értelmes conceptióra képtelen Krauset akarnák mai nap felfűni, az egész világban s így az emberek életében nem lát egyebet, mint az Isten lényegét alkotó kategoriák kifejlését. S a jámbor publikum szívesen túri, ha ilyen kenetteljes port hintenek szemébe.

Jól esik a professorok ezen hetykeségével szembe állítani az étellel küzdő Comtenak józanságát. Hogy mi az absolutum, az rá nézve egészen közönyös; le père Comte avait mis Dieu en équation et n'avait trouvé que des racines imaginaires. Azaz az egyenletek megfejtéséről lemondott; ellenben a metaphysika s kivált Hegel fogalmi fetischismusa igen sok szép s lutheranus theologusokra különösen épületes dolgokat tudott de trinitate me-

sélni. Nem is tették ki Hegelt, hanem felemelték porosz állami philosophussá. Comte maga mint tanának legkiválóbb vonását az absolutum minden alakjának kiküszöbölését tekintette s arról így nyilatkozott: »la substitution du relatif á l'absolu qui constitue le principal attribut de la philosophie positive.« (Cours VI. 618. l.). A positiv philosophia nem ismeri az absolutumot egy alakjában sem; s azért nála nem képez kérdést sem olyan tárgy mely a tapasztalaton túl menne. Mind redukálódik nála a tapasztalati tények tér-időbeli s hasonlósági törvényeire, a mint azt később látni fogjuk részletesen.

c) A metaphysikai philosophia további jellemzője, melyből az előbbeni abusus érthető, a tapasztalat fogalmának s határainak nem ismerése.

A tapasztalat a metaphysikusnak belsőre s külsőre oszlik. De mivel a belső is külső ingerek folytán áll elő, azért jogosítva érzi magát arra is, hogy a belsőnek megfelelő obiectiv létet tegyen fel. A helyett, hogy az emberi szív vágyait bolond vágyaknak tekintené, azokat újjmutatásul tekinti arra, hogy a vágyak jogosultak s ennek igazolására megalkot egy világrendszert, melynek legapróbb részletei úgy összevágznak, hogy azoknak speciális céljuk az egyénnek bolond vágyait kielégíteni. Így keletkeznek metaphysikai speculációk olyan tárgyakról, melyeknél már csak Feuerbach L. is anthropologiai alapon elégséges magyarázatot képes volt megadni. Nem szólunk itt theologiai ábrándokról, mert azok egyáltalában nem képeznek tudományos tárgyat) (eltekintve historico-philologiai részüktől), hanem szólunk azon metaphysikai tanokról, melyek a theologianak legalább húsból és vérből álló féticheit entitási párákká változtatják s e páráknak megis solid alapot adni akarnak. Mindezek a tapasztalat fogalmával nincsenek tisztában, mely őket arra tanítaná, mi a való s mi az óhajtott képzelet.

A metaphysikai rendszerek ezen jelleme a kritika abszolút hiányából értendő. Mivel Kant ezen képzelmeknek útját vágta el, azért nem kellett a criticismus, melyre minden rosszat fogtak rá, anélkül, hogy annak egészséges éltető, bár zord levegőjét magukba szívták volna. Határokról beszélni azoknak, kik nemcsak a jelennek minden eseményét isten csalhatatlan tanácsából (melybe mint oly böles férfiak bizonyára meg voltak

híva!) értik, hanem sőt mint Homeros Kalchasról mondja, azt is tudják, a mi a világ teremtése előtt volt s a mi annak végleges megszűnése után leszen (palingenesis).^{*} Azért lett nekik Kant »túlhaladott állásponttá« s egyszer kirugva lábuk alól az egyedüli alapot, melyről igazság és tévedés közt még lehetett volna bizonyos határt vonni, a legundorítóbb spaszusokba estek, mely állapotban az absolutumra célzó, rendszeres hóbortjaikat, mint »kinyilatkoztatott philosophiát« orcátlanul áruba bocsátották (Schelling, Schopenhauer s a legorcátlanabb módon Hartmann, — nem csoda, a mi korunkban él). A kritika hiánya okozta a dogmatismust; a »hiszek egy« lett a philosophus jellemzője s a ki a spasmatikus jelenetekben nyilatkozó »intellectualis szemléletre« nem volt képes, — azt philosophiára képtelennek nyilvánította Schelling, ő — a kinek józan és fegyelmezett gondolkodásról az igazság iránti enthusiasmusról sohasem volt fogalma.

Oly elérhetlen magaságban honol e törpékkel összehasonlítva Comte Ágost magasztos szelleme, hogy szinte lealacsonyítás, őt velük csak összehasonlítani is. Matematikailag fegyelmezett gondolkodása nem lett volna képes ezen »elragadtatások« megértésére sem; józan esze nem gondolta szükségesnek sem a tapasztalat határainak kimutatását. Avagy nem ott állott-e mindenkor a próba: voir pour prévoir? Vagy annak, ki józanul jár az utcákon, szükséges-e mondani, hogy jobbra-balra ne botorkáljon? s annak, ki jót tesz, az akasztófát kell-e szeme elé tartani? Azért Comtenak nincs elmélete a tapasztalatról. De hát a Cohenek, Avenariusok s a hogy e modern nagyságokat nevezik, kik a tapasztalat határaitól akarnak büntető Codexet szerkeszteni, jobban ismerik-e a tapasztalatot? Nagyságának egyik vonása abban rejlik, hogy Comte ily Codex nélkül mindig szem előtt tartja a kriteriumot: érzéki észrevét, kísérlet, matematika. A tény azaz a valóság, melyet oly nagy terjedelemben ismert, mint a mai német »óriások« egyike sem, — ez volt a sarkcsillag, mely őt értéktelen szerkesztésektől megóvta. Az ellenőrizhető tapasztalat úgyis annyi anyagot szolgáltat, hogy azon túl is keresni dolgot, éltünk s időmértékünk korlátoltsága miatt valóban bűnös cselekedet.

^{*} Homeros Hias I. ὅς ἤδη τὰ τ' ἐόντα, τὰ τ' ἐσσόμενα, πρὸ τ' ἐόντα« (a ki tudta a jelent, a jövőt, a multat).

Ez azonban nem azt akarja mondani, mintha Comte helyesen tette volna, mikor a tapasztalat elméletének correct és tüzetes felállítását mellőzte. Ellenkezőleg, éppen arra akartam figyelmeztetni a ssives olvasót, hogy a positivismust csak alapítójának szerencsés ösztöne vitte keresztül a körülálló sziklákon, melyeken az eszme, ügyetlenebb kormányos alatt, hajótörést szenvedett volna. A tétel igazságát maga Comte példája bizonyítja. Comte saját értelmében bírta az iránytűt, mely tanait átkalauzolta; mikor értelme gyengülni kezdett, akkor zsákmánya lett a lesben álló metaphysikának s a »Politique positive« kora óta ott van újra, az ő elméjében is, a régi metaphysika összes indokolatlan mysticismusával együtt.

A positivismus annál fogva a tapasztalat elméletével kénytelen lesz megbővülni, hogy alapjai megingathatlanokká váljanak.

a) A metaphysikai rendszerek végső jellemzője a módszer subiectivitása. E pont tüzetesebb igazolást igényel.

A mesaphysikának főtárgya, melyet okoskodásával elérni törekszik, a dolgok lényege, a tünemények mögött rejlő változatlan háttér. Ez, mint érzékeink által meg nem közelíthető, külső és így obiectiv módszert nem tűr meg a kutatásnál. Mert a kutatás tárgya éppen a nem észlelhető. De ha mégis valami módon kell felismerni, akkor nem marad egyéb hátra, mint a külső igazolástól felszabadult s elvonatkozó tiszta gondolat. Ezen tiszta gondolat, melyet nem zavar a tapasztalati adatok ellenzés, a metaphysikai elmélkedések egyetlen eszköze, melylyel Platon úgy él, mint Aristoteles s mely főként a 17-dik században ülte diadalát a rationalismus rendszereiben, Spinozánál, Leibnitzuál, Wolffnál. Ezen, a fogalmak ürességében tapogatózó módszer tartalmi tételre nem képesít s üres fogalmi kártyaházaknál többre nem is jutott el. Ezen szerkesztések is egészen eltérők voltak egymástól, mert az igazságnak a formai logika általános schematizmusán túl semmi kriteriuma nem volt. Ehhez járul azon körülmény, melyet a) alatt tüzetesen fejtegetünk, magyarázni minden áron, mely magyarázatnak elve a subiectiv gondolat köréből lőn átvévé. Innen származtak oly rendszerek, melyek tisztán subiectiv nézeteknek mennyire annyira

egységes összeszerkesztései valának, de melyek a valóságnak éppen nem feleltek meg.

A metaphysikai módszer jellemzésére tekintetbe kell venni azon körülményt is, hogy minden metaphysika külön módszerrel van kidolgozva. Hol a geometriai eljárást affectálták oly téren, melyen annak értelme nincsen, hol pedig egy önkényes chablonet alkalmaztak mindenre, elnevezvén azt: dialectikai, szerkesztő, vonatkozási s más módszereknek. Pedig a kinek az egyes tudományokba csak némileg tudományos belátása van, az azonnal látja ezen igyekezet hiába valóságát. A geometriai módszert (eltekintve annak pusztán formális deductiv oldalától) már a physikában sem lehet használni, a társas tüneményeknél ezzel operálni tisztán nevetséges. Más módszere van a chemiának, más a physiologiának. A tények szerint, melyek előtt fűrkésző szemmel állunk, azon eszközt is kell változtatni, mely azokba behatolni lehetőségessé teszi. Azért bár formailag minden módszer vagy deductiv vagy inductiv irányú, mégis a tünemények bonyolultsága szerint az egyszerű módszert sok meliéktekintetekkel meg kell bővítenünk s nyerjük, a mit Comte cursusából minden olvasó kitalálhat, a módszereknek összefüggő sorozatát, melynek végpontja a historiai módszer a társadalmi tünemények tanulmányozásában.

A metaphysika tehát önkényes subiectiv módszerrel operál.* Ellenben a positivismus ellentétben ezzel a subiectiv módszert egészen elveti, a minek igen tanulságos, bár nem éppen minden tekintetben indokolt és igazolható példáját Comtenál a élektanra nézve találunk. Comte e »tudományra« nézve megjegyzi először azt, hogy az ő módszere a »belső megfigyelés« s azután ezt lehetetlennek vallva, egészen világosan szabja meg azon vonásokat, a melyek betartása egyedül képes ezen tannak positiv

* A ki a metaphysikát le akarja rombolni dialectikailag, annak azért magának a metaphysikának módszerét kell az egyes problémákra alkalmaznia. Az obiectiv módszer feltüntetése, mint az utolsó évtizedek bizonyítják, nem igen józanította ki a metaphysikát. Azért próbáltam én »Az ember és világa« első részében a metaphysikát saját módszerével megbuktatni. Ha valaki ebben helytelenséget s a positivismus szempontjából igazolatlan lépést talál, az nem ismeri a positivismus lényegét, sem az én munkámnak elég világosan kifejezett tendenciáját.

jelleget nyújtani. Nézete nt az szeri értelem a maga működés- megfigyelni nem képes. Mert egyfelől a szemlélő és szemlélt tevékenység ugyanaz s így nem oszolhatik meg magában ketté (más az, mikor az akarati nyilatkozatokat megfigyeljük, mert ezeknek organuma az intellectualis organumon kívül van): másfelől a mikor magunkat mint cselekvőket akarjuk megfigyelni, üresség előtt állunk, mert gondolkodni s megfigyelni a gondolkodást nem lehet. Ezen érvekhez ugyan szó fér, ámbár alapjukban tagadni bizonyos fokú érvényességüket nem akarjuk. Érdekesebb Comtenál azon teendők kitűzése, melyek szerinte a lélektant és a logikát positiv tudományokká teszi. A lelket s annak törvényeit, szerinte csak a tetteiben lehet megismerni; e tettek már külsők s megengedik az obiectiv megfigyelést. A mi ez akarást illeti, azt is sokkal pontosabban megértjük másokon, mint saját magunkon. A gondolkodás törvényeit pedig s így a logikát egyáltalában nem lehet exacte kifürkészni s rendszeresíteni, ha csak ezen törvényeket azon tudományos alkotásokból el nem vonjuk, melyeket a szellemi munka létesített. Módszerről éppen csak annak lehet fogalma, a ki valamely tudományt átdolgozott, mint obiectumot; ettől eltekintve csak kapkodás lehetséges a logika terén.*

Látni való ebből, hogy a positivismus módszer tekintetében sem számítható a metaphysikai tanrendszerek közé; mig ugyanis ezek módszere önkényes, egyének szerint változó, s kivált a belső észrevétre támaszkodó és chablonszerű, — addig a positiv módszer az obiectiv megfigyelésre támaszkodik, mint gyökerére, nem önkényes, sem nem egyéni, hanem az értelmi anyag logikája által követelt kizárólagos és egységes, bár a különböző tudományok szerint lassan megbűvölő s így változatos alakú.

2. Azon alapkülönbséget, mely a metaphysikai tanokat s a positivismust mindörökké elválasztja kibékíthetetlenül, Comte maga igen jól érezte s ezen érzetnek határozott formulázást is adott, mikor az emberiség értelmi fejlődésében észlelhető három korszak törvényét 1822-ben feltalálta. Álljon itt azon részlet, melyben Comte e három korszakot szokott világozással jel-

* Cours de ph. p. I. 31 sk.

lemzi? * »A fejlődés alaptörvénye abban áll, hogy a mi alap-gondolataink mindegyike, ismereteink minden ága egymásután három különböző értelmi állapoton megy keresztül: a theologiai vagy képzeletin (fictif), a metaphysikain vagy elvonton (abstrait) s a tudományos vagy positiv állapoton. Más szavakkal: az emberi szellem, természeténél fogva, minden kutatásban egymásután három philosophálási módszert alkalmaz, melyeknek jelleme lényegesen különböző, sőt gyökeresen ellenkező: kezdetben a theologiai, azután a metaphysikai s végre a positiv módszert. Innen a philos. három faja származik, vagyis a tünemények összességére vonatkozó ismereteink általános rendszerei, melyek kölcsönösen kizárják egymást: az első az emberi értelemnek szükségképeni kiinduló pontja; a harmadik — állandó és végleges állapota; a második pusztán arra van szánva, hogy átmenetül szolgáljon. « A metaphysika ezen szerepének kijelölése Comte tanának fő vonása, miből kitetszik, hogy Comte egész világosan látta az ő tanának logikai jellemét, mely a metaphysikával absolute ellenkező.

Azonban halljuk tovább e három korszak jellemzését. »A theologiai korban az emberi szellem, kutatásait főképen a dolgok belső természetére fordítva, az első és végokaikra mindazon okozatoknak, melyek őt meglepik, vagy absolute ismeretekre, a tüneményeket úgy képzelettel, mintha azokat többé-kevésbé számos természetfeletti tényezők hozták volna létre, melyeknek önkényes közbelépése a világegyetemnek minden látszólagos térvényellenességeit magyarázzák. — A metaphysikai korban, mely alapjában nem egyéb, mint az előbbinek egyszerű általános módosítása, a természetfeletti tényezők helyettesítve lesznek elvont erők, valódi entitások (azaz személyesített abstractiók) által, melyek bennök lakoznak a világ különböző lényeiben, s a melyeket képeseknek tartanak arra, hogy magoktól előidézzék mind a megfigyelt tüneményeket, a melyeknek magyarázata abban áll, hogy mindegyiknek a megfelelő entitét kijelölik. — Végre a positiv korban az emberi szellem, felismerve annak lehetetlenségét, hogy absolut ismereteket szerezzen, lemond az egyetem eredetének s cél-

* Cours de ph. p. I. 8 sk.

jának s a tünemények legbensőbb okainak kereséséről, hogy az okoskodás és megfigyelés helyes összekapcsolásával, egyedül azoknak valódi törvényeit felfedezze, azaz hasonlóságuk és következésük változhatatlan viszonyait. A tények magyarázata, visszavive való határaiba, többé semmi egyéb, mint azon kapcsolat megállapítása, mely van a különböző egyes tünemények s néhány általános tények között, melyeknek számát a haladó tudomány mindinkább csökkenteni igyekszik.*

Ha ez így áll, akkor azon megszokott terminusok, melyeket a most még dívó philosophiai irányok megjelölésére használnak, ő reá nem vonatkozhatnak. A positivismus nem idealismus, nem materialismus; mindkettő még metaphysikai irány. A positivismus nem realismus, a mennyiben az a valóság közvetlen és adaequat megismerését célozza; Comte igen jól tudja, hogy a mi ismeretünk nem a valóság egyszerű visszatükrözése, hogy az a környezet és a szellem közös munkájának eredménye.* Hogy ezen irányban nem igyekezett az alanynak s a környezetnek részletét szabatosan meghatározni, az hiánya, de nem tévedése. A positivismus nem sensualismus, sem nem intellectualismus, mert ő nem ismeretelméleti irány; ép oly kevésbé criticismus, azon Kant-féle értelemben, mert a criticismus csak negativ tan, melynek a concret tudományokból kell megbővülését átvennie, hogy positiv legyen. — A positivismus nem is monismus, mert a közönséges monismus (akár idealistikus, akár materialistikus) még mindig metaphysika; de még ismeretelméleti monismusként sem engedi Comte tekinteni.** Annál kevésbé plura-

* Cours de ph. p. VI. 620. »Toutes nos connaissances réelles sont nécessairement relatives, d'une part au milieu en tant que susceptible d'agir sur nous, et d'une autre part à l'organisme en tant que sensible à cette action.« U. o. »que les opérations mêmes de notre intelligence, en qualité de phénomènes vitaux, sont subordonnées, ... à cette relation fondamentale entre l'organisme et le milieu.«

** Ebben rejlik azon állításunk alapja is, hogy Herbert Spencer nem positivista, hanem metaphysikus. H. Spencer szerint a philosophia a tudomány egységesítésében (philosophy is completely-unified knowledge. F. Proc. 132. V. ö. M. Phil. Szemle I. évf. 31 l. Dr. Lechner László cikkét Spencerről). Ez ellen Comte azt vallja, hogy a philosophiához elegendő az egységes módszer (s azért nem absolut az ő tana), és hogy a

listikus vagy atomistikus ezen tan, mert ezek a dolgok belső szerkezetére célzó hypothesisokra épülnek, a positivismus pedig ilyen hypothesisokat nem ismer el. Végre a positivismus nem dogmatismus, mert ez absolut tételeket állít fel, nem skepticismus, mert Comte állandó törvényeket ismer a világban, nem subiectivismus, mert kiindulása a valóságból vagy on. Szóval, reá nem vonatkozik a mostani tanok elnevezéseinek egyike sem, ő mindezekről lényegesen különbözik álláspontjánál, alapconceptiójánál fogva s a ki ezen irányok bármelyikébe akarja szorítani, az nem értette a »positív« fogalmának jelentését. A positivismus — positivismus; azt másból nem lehet, csak magából kell érteni.

3. Ámde ha ez így van, mutassuk fel azon sajtáságos vonásokat, melyek Comte tanát pozitívvá és philosophiává teszik. Ez a legfontosabb részlet s ha a szíves olvasó ezt tisztán értette, akkor bátran foghat hozzá az egyes tudományok pozitív philosophiájának elolvasásához. A jellemző vonásokat azonnal találhatni:

- a) a felkarolt anyagban,
- b) annak kiválasztásában,
- c) annak módszeres kezelésében.

tudományt egy elvből levezetni az ő idejében, sőt egyáltalában nem lehetséges és felesleges. »Il n'y a d'unité indispensable pour cela que l'unité de méthode, laquelle peut et doit évidemment exister, et se trouve déjà établie en majeure partie. Quant à la doctrine, il n'est pas nécessaire qu'elle soit une; il suffit qu'elle soit homogène.« »Nous régarderons comme téméraire d'aspirer jamais, même pour l'avenir le plus éloigné, à les (lois) réduire rigoureusement à une seule.« — »Dans ma profonde conviction personnelle, je considère ces entreprises d'explication universelle de tous les phénomènes par une loi unique comme éminemment chimériques, même quand elles sont tentées par les intelligences les plus compétentes. Je crois que les moyens de l'esprit humain sont trop faibles et l'univers trop compliqué, pour qu'une telle perfection scientifique soit jamais à notre portée, et je pense, qu'on se forma généralement une idée très-exagérée des avantages, qui en resulteraient nécessairement, si elle était possible.« Cours de ph. pos. I. 42—44. — Azt hiszem, ez eléggé bizonyítja azt, hogy Spencer nem pozitívista, hogy ellenkezőleg egész tana egy át nem értett chablonera épül s hogy álnálfogva hiábavaló azoknak minden magasztalása, kik Spencerben vélték megtalálni azon férfit, ki Comte tiszta logikáját alaposabban és részletesebben értett tényekkel bírni kiegészíteni s javítani. Romlás és zavar a vaskos bibliákak eredménye!

E három pontnak, melyeket Comte maga néhány más, szintén el nem mellőzhető részlettel még megtoldott, fejtegetése előzetes jellemzőül fog szolgálni.

a) A Comte által felkarolt anyag bizonyos tekintetben több, más tekintetben kevesebb, mint a mit a philosophiai rendszerek fel szoktak dolgozni rendszeren. Több, a mennyiben sok pontokban, melyek rendszeres fontossággal bírnak, részletesebb tárgyalást tüntet fel, mint az másoknál szokás. Ilyenek: a matematika philosophiája, a melyről mai napig csak metaphysikai ábrándok lettek megírva; ilyen az astronomiában a föld mérésének módszere; ilyen az egész physika egyes részleteivel. Ott, a hol a metaphysika a chemiai tanokra vonatkozólag mit sem tud mondani, ott Comte egy új mesterfogást is tud módszeres tekintetben ajánlani. Ép úgy a physiologiában, az ő idejéhez képest, elegendő bőséget találunk. Ellenben kevesebbet ölel fel, mivel a metaphysikai rendszerekben divatozó lélektant, logikát, magát a metaphysikai fogalmak fejtegetését, az egész theológiát, az erkölcsstan casuistikáját, az aesthetikát, a nyelvbölcsészetet (!), a paedagogikát (mely ma már szinte tudomány akar lenni, mint az aesthetika, sőt saját tanszékekkel is bírnak, pedig egyik is, másik is csak mesterség (art) és nem tudás (science)), — egyszerűen mellőzi; egyrészt azért, mert azok jelleme már gyökerében metaphysikai, másrészt azért, mert a paedagogika és aesthetika még olyan értelemben sem lehet tudomány, milyenben a műkertészet annak szokták venni. Az egyedüli, a mely közös a metaphysikával, a műveltség története; de milyen organismus az Comtenál, a mi az ugynevezett történet-philosophiákban csak üres schematizálás vagy nevetséges fictió!

Ezen anyag köre a figyelmes szemlélő előtt azonnal feltárja a positivismus eredeti tendenciáját. A Comtetól felölelt anyag ugyanis az emberi ismeretek azon részét képezi, mely biztos, azaz megbizonyítható törvények uralma alatt áll s ha e törvényeket szaporítani fogják is a speciális tudományok, s ha sikerül a kitágított láthatárt még jobban egységbe szorítani egy még általánosabb törvény vasláncá által, — a positiv philosophiának eredeti conceptiója és jelleme ez által még nem változik. »La philosophie positive serait sans doute plus parfaite s'il pouvait en être aussi. Mais cette condition n'est nullement nécessaire

à sa formation systématique« (Cours I. 45) S a kiadó Littré helyesen cselekedett, mikor úgy hagyta meg, azon alakjában a Cours-t, a melyben Comte szerkesztette volt. »De notables extensions, d'importantes découvertes et de fécondes théories« újból álltak elő a 40 év alatt, melyek a Cours megjelenése óta lefolytak. »Cependant rien de tout cela n'a touché au fondement de la philosophie positive. Le livre de M. Comte est un livre, non de science spéciale, mais de science générale.« S annak »le titre et la gloire est de transporter la méthode positive de l'ordre spécial dans l'ordre général.« (Cours. Préface d'un disciple VII.)

E megbizonyítható törvényeket Comte idején még csak az általa felsorolt 4 tudományban ismerték; a physiologia még nagyon kezdetleges állapotban volt s a sociológiát Comte teremtette meg. A mikor a nyelvtudomány, a mai ösvényeken haladva, képes lesz a physiologiából nyerni tanainak bizonyítékát s a socialis tüneményeket, úgy, a mint arra Buckle és Carey igyekeztek, az előtte fekvő tudományos testből magyarázni, — akkor ezek is képesek lesznek belépni a positiv philosophia körébe, de mindig csak mint socialis tünemények. Azaz: a positiv philosophiának kerete nem fog nagyobbodni, csak bővülni; módszerei fognak nyerni részletes meggazdagodást, de a rendszer alapkerete meg nem változik mindaddig, míg csak a mi planéánk élete új, a socialis kereten túl fekvő tüneményeket nem fog feltüntetni. Erre pedig a vén test alig lesz többé képes.

δ) Az anyag megválasztásában is jellemzően eltér Comte a mai philosophiai rendszerektől. Míg ugyanis ezek részletekben vesznek el, mint pl. Spencer, a lélektanok legnagyobb része, addig Comte a tudományos részletekből csak az általános értékeket veszi fel, s ezeket állítja össze egy rendszeres egységbe. E célból Comte egy nevezetes megkülönböztetést hoz be a tudományos anyagba, mely a positivismus philosophiai jeltemére nézve igen nevezetes. A természettudományokat ugyanis két osztályra bontja szét: az abstract vagy általános és a concret vagy különös (leíró) természettudományokra. Amazoknak tárgya azon törvények kipuhatólása, melyek a tünemények különböző osztályaiban uralkodók; emezeké ama törvények alkalmazása a különböző létezőknek mintegy történelmében. Így pl. az általános physiologia az életnek törvényeit általában ku-

tatja, míg a zoologia és botanika azokat az élő lények létezési módjában kíséri vizsgáló szemével. A chemia továbbá ugyan-
 ezt a viszonyt mutatja a mineralogiával; emennek amaz az ész-
 szerű alapja. »A chemiában a tünetek minden lehetséges combi-
 natióját tekintjük, s minden képzelhető körülmények között; a
 mineralogiában csak azon combinatiók jönnek tekintetbe, a me-
 lyeket valóban meglevőkül találunk a földgömb tetteleges szerke-
 zetében s csak azon körülmények befolyása alatt, melyek neki
 sajátosak.« Épen ilyen viszony van az általános physika s a con-
 cret physika között. A földnek vizsgálása nem haladhatott, sőt
 nem is volt lehetséges mindaddig, míg a physika és chemia tanai
 nem voltak kifejlődve.*

A positiv philosophia csakis ezen általános tudományokat
 (sciences générales) veszi fel keretébe, míg a leíró természettudo-
 mányokat egészen mellőzi.** Amazok az alaptudományok,
 ezek a rájuk épülő másodrendű tanfejemények. »Az alaptudo-
 mányok philosophiája, mely positiv gondolatok rendszerét mutat
 fel a való ismeretek minden rendje felett, elegendő már ez által
 is arra, hogy azon prima philosophiát képezze, melyet Bacon
 keresett, s a melyet, mivel hivatva van ezentul állandó alapul
 szolgálni minden emberi elmélkedés számára, gondosan kell visz-
 szavinni lehető legegyszerűbb kifejezésre.« *** S így a positiv
 philos. köréből kimaradnak: 1. mindazon ismeretek, melyeket
 alkalmazott ismereteknek mondanak (connaissances d'application),
 úgymint a különböző technikai ismeretek (kivéve a Monge által
 megalapított ábrázoló mértant, mely »a szerkesztési mesterség
 általános elméletének« tekinthető ugyan, hanem még Comte ko-
 rában nem volt annyira, hogy a positiv ismeretek rendszer-
 ébe lett volna felvehető). 2. kimaradnak mindazon ismeretek,
 melyek a másodrendű, leíró tudományoknak sajátos tárgyát
 képezik. †

* Cours de ph. p. I. 56—59.

** Ez is egy jellemző vonás Comte és Spencer között, eltekintve ná-
 soktól. Míg Comte, igazi positivista módjára, a matematikára építi tanait,
 addig Spencer erről semmit sem tud; s míg Comte a tudományok általános
 törvényszerűségét kutatja, addig Spencer a leíró természettudományok mit
 sem bizonyító részleteiben böngész.

*** C. de ph. I. 60.

† U. o. I. 60.

c) A hátramaradt anyag már most sajátos természete által megszabja kezelési módszerét is. Azon sajátosságánál fogva, hogy a pos. philosophia a valóság philosophiája, Comte kiindul azon alaptételből, hogy nem léteznek realis ismeretek, a zokon kívül, melyek megfigyelt tényeken alapulnak (il n'y a de connaissances réelles que celles, qui reposent sur des faits observés. Cours de p. h. p. I. 12.). Ezen tétel pedig teljes terjedelmében értendő; a megfigyelés nem a lélektanban divatozó belső megfigyelés, a mely semmi eredményre nem vezet, hanem a külső érzéki megfigyelés, mely felhasználja az összes segédeszközöket, távcsövet, nagyítót, a mérő eszközök különféle fajait stb., hogy célját minél nagyobb biztossággal s pontossággal elérje. Az így megfigyelt tényeket azonban értelmesen fel kell dolgozni, minden csoport számára kitalálni annak jellemző vonásait s eltekintve az egyes zavaró tényezőktől megállapítani a törvényeket, melyek szerint az egyes tünemények egymással összefüggnek. Az értelelem által feldolgozott általános tények képezik tehát a positiv philosophia tartalmát és terjedelmét egyaránt.

Egy közel fekvő ellenvetésre már itt is előzetesen kell megfelelni. Mai nap, mikor a kriticismus sok tekintetben érvényesíti befolyását, divatba van, mint tette Ulrici sokszor, kérdezni az okoskodó philosophustól: mit ért ő »tény« (Thatsache) alatt? Comte ilyen logikai fejtegetésekbe soha nem bocsátkozott; neki tény az, a mit észlelni lehet, mind az, a mi tudatunkba lép. Vajjon ezen tény igaz-e vagy nem, azt ő soha nem fejtegette; saját lelkében megtette a szétválasztást igaz és hamis tények között, de a kriteriumról nem szól. Én ennek követelését jogosultnak s a feleletet épen azon okból könnyen adhatónak vélem, melyből Comte azt mellőzte. Hogy mi a tény, az utoljára is formai kérdés, melyre az egészséges elme mindig megfelel; de hogy milyen a tény, az más és fontosabb kérdés, melyre Comte egész rendszerében megadja a feleletet. Azért az ismeretelmélet meghatározhatja a tény fogalmát, a hogy neki tetszik és lehetséges; a positiv philosophia ezzel nem törődik. Mert ő tudja, ösztönileg, mint a józan elme általában, hogy mi a tény? Annál inkább nélkülözzük az értelmi munka jellemzését, mely a tényeket biztos törvényeikben kikutatná. Igaz, hogy az értelelem elmé-

let nélkül is helyesen cselekszik; de a philosophia ez elmélet nélkül nem teljes és öntudatos tan s azért hiányt állítottam a positiv phil.-ban, rendszer tekintetében, mindaddig, míg az értelmi munkának, mely ezen tényeket feldolgozza, logikai törvényeit nem vázolja.

Ha abból, a mit Comte művei nyujtanak, következtetni lehet arra, a mit, mint ismeretelméleti részt, a rendszerben nélkülözünk, akkor Comte szerint az értelmi munka legfőbb jellemzőjeként az elvonást (abstractio) kell kiemelni. Ez elvonás arra céloz, a mi mindenütt az állandó s innen ered a fent jelzett megkülönböztetés is abstract és concret tudományok között. Ezen eljárást összefogva a rendszeres állásponttal a következőket nyerjük. A pos. philos. nem foglalkozik a dolgok belső természetével; * a pos. philos., mint láttuk, nem foglalkozik a dolgok részleteivel sem (mert ezek a leíró természettudományokéi s általában a concret tudományokéi); a positiv philosophia annál fogva csak az általános, illetőleg állandó s így abstract tényezőkkel foglalkozik, melyek az emberi ismereten s a külvilágon uralkodnak. Ez állandó s azért abstract és általános ismereti tények, nem vonatkozhatván a dolgok lényegére, vonatkoznak a dolgok szerkezetére (egymásmellettség és hasonlóság), — s ez képezi minden tudomány s t a t i k á j á t; vonatkozhatnak az időben, azaz egymásután, okilag összefüggő tüneményekre s ez minden tudomány d y n a m i k á j a. — Amaz emennek alapja; emez amannak élete.** Ez állandó vonatkozások rendszere a positivizmus s e vonatkozásokat állandóságukban, t ö r v é n y e k n e k (lois) nevezi Comte.*** Mert hiszen törvény mindenkor egy tétel volt, mely két tünemény közt az á l l a n d ó kapcsolatot jelezte. Igaz, hogy ezzel, ha úgy fogjuk fel, mint a német metaphysikusok (pl. Fechner), az erő ismeretlen tényezőjének helyébe egy

* Cours de ph. p. I. 70. une telle question (különbség org és anorg. lét között) n'est pas du domaine de la philos. positive, qui fait formellement profession d'ignorer absolument la nature intime d'un corps quelconque.«

** Cours I. 29.

*** Cours I. 13. »la ph. pos. dont la plus haute ambition est de découvrir les lois des phénomènes et dont le premier caractère propre est précisément de regarder comme interdits à la raison humaine tous ces sublimes mystères que la phil. théol. explique« etc.

más, még csodálatosabb valamit teszünk; de ha semmi mást nem értünk alatta, mint épen azon tételt, mely az előttünk különben lényegükben egészen ismeretlen cselekvéseknek egymásutániségát fejezi ki, akkor e kifejezésnek minden tekintetben igazolható s kifogástalan értelme vagyon.

A törvények ismerete tehát a positiv philosophia feladata. Még pedig azoknak nem a berratióikban való ismerete, mert ez a positiv tudományokba tartozik; sem azoknak lényegük szerinti ismerete, mert ez metaphysika. Hanem azoknak, mint logikai tényezőknek ismerete, azoknak, mint logikai tényezőknek kölcsönös összefüggése; nem leszarmaztatása, hanem synthetikus, összefoglaló alkalmazása. Azért helytelenül érti a positiv philosophiát, ki azt hinné, hogy az élet törvényeit a matematikai képletekből birja nyerni; ez lehet metaphysikai hiú igyekezet, melynek sok nemes törekvés esett áldozatul a physikában is, de nem lesz soha positivismus. A matematikai törvények csak azon alapot képezik, melyre az egyes tünemények különleges sajátágaikkal rálépnek s a hol azokat ilyen képletekbe szedni lehet, ott szivesen tesszük, a nélkül, hogy azért a sociologiai törvényeket elvetnők azon okból, mivel nincsenek math. formulába szedve s a geometriai tételekkel összefűzve. Ez összefűzés ideálként lebeg előttünk; de soha sem lesz azon értelemben veendő, hogy egy közös képletből lehetne azokat levezetni; mert ehhez egyforma anyag volna szükséges, mely pedig az egyes tudományok szerint különböző lesz mindörökké.

d) A törvények, melyeknek ismeretét a positivismus lehetségesnek tartja, két csoportra oszlanak, a hasonlóság és az egymásutániség törvényeire. »A mi positiv fejtegetéseink állandóan arra szorítkoznak, hogy összekössük egymás közt a különböző tüneményeket, majd mint hasonlókat, majd mint egymásutániakat.« (Coursde ph. posit. 611.) Amazok képezik a tudományok statikáját, emezek azok dymamikáját. Így pl. állandó törvények vannak a tér nyugodt alakzataiban, az élő lények szerkezetében, a társadalom tényezőiben, ha azokat, mint a társadalmi testet alkotókat tekintjük; s ép úgy állandók a törvények a mozgásra nézve, legyen ez akár a mechanikai, akár a lelki állapotoknál, akár a nagyon bonyolult élet- és társas tüneményeknél, melyek

ezeknek életét szabályozzák. Ezek annál fogva, teljes általánosságukban, azon tárgyak, melyek positiv philosophiához méltók.*

Mielőtt már most részletesebben szólnánk róluk, e tételnek egy következményét akarom itt említeni, mely nevezetes szerepet játszik kivált a hypothesisek elméletében. E következmény a magyarázat kérdése. Ezen ismeretelméletileg oly fontos kérdés, melynek az én művemben »Az ember és világa« oly nagy szerepet tulajdonítok. (v. ö. §. 2—26. és §. 106. s. k.) Comtenál következetesen úgy lett megoldva, hogy 1. ismeretes, 2. általános elemekre vezetjük vissza? ** Itt tehát nem szükséges recurrálni »erőkre«, annyira meg épen nem téved a positivismus, hogy az istenséggel hozná össze a gravitációt, mint St. Simon, hanem ha általános törvényre, azaz a tény legabstractabb kifejezésére vitte vissza a tüneteményeket, akkor azokat megoldottnak tekinti. Így pl. a világegyetem általános tünetényei meg vannak magyarázva, ha a Newton-féle gravitációra sikerül azokat visszavezetni. Ezen »szép elmélet« ugyanis egyrészt azt mutatja nekünk, hogy az astronomiai tények egész változatossága nem egyéb, mint egy és ugyanazon tény, különböző szempontokból véve, t. i. a tömecek általános sajátága, hogy tömegük egyenes s távolságuk négyzetének megfordított arányában vonzzák egymást. Másfelől ez egyetemes tényezőt közvetlenül ismerjük, a testek súlyából, melyet a föld felületére gyakorolnak. *** Itt minden további magyarázat felesleges és lehetetlen; felesleges, mert több felvilágosítást nem nyerünk; s lehetetlen, mert a gravitációt mindig csak egyetemes súlynak fogjuk jelezhetni. — Egy másik példa ezen magyarázati módra a meleg elmélete Fouriernál. Fourier nem bocsátkozik a meleg lényegéről szóló fejtegetésekbe; nem mondja, vajjon a

* V. ö. »Ember és világa« c. művem I. 229. l.

** Spencer rosszul értette Comte tanát, mikor végre »unknowable«-ra jutott; mert Comte szerint épen ismeretesek a legvégső törvények. A Cours így gyilatkozik I. 10 L' explication des faits, réduite alors à ses termes réels, n'est plus désormais, que la liaison établie entre les divers phénomènes particuliers et quelques faits généraux, dont la science tend de plus en plus à diminuer le nombre.

*** Cours I. 17.

meleget külön anyagnak vagy pedig az egyetemes aether rezgéseinek veszi-e. S mégis »a legfőbb kérdések, melyek közül néhányat nem is állítottak maguknak eddig, meg vannak fejteve«, jele annak, hogy a positiv tudomány nem szorul a dolgok belső lényegére vonatkozólag semmi nemű hypothesisre, hogy ettől függetlenül, csak a tünemények törvényeinek logikája által vezetettve, képes azoknak felderítésére eljutni.

S itt állunk aztán a positivismus fundamentalis kérdése előtt: mi az a logikája a törvényeknek? Ezen pontnak megértésére szükséges mindig szem előtt tartani azt, hogy a posit. nem akarja egy elvből a tüneményeket levezetni; még a módszer is bővül a különböző tünemények szerint. A posit. minden tüneménycsoport számára külön törvényt ismer el, melyek a megelőzőkből átveszik ugyan a lényeges alkatrészeket (a mint azt az encyclopaedikus sor mutatni fogja), de a melyek azért nem ezeknek folyományai, hanem megbővülései. Ez teszi a posit. különbségét a metaphysikusokkal szemben. Emezek egy elvből (materialiter) akarnak levezetni mindent (s azért Spenar is metaphysikus), Comte csak az anyag egyneműségét (homogénéitè) kívánja s a módszer egységét; * a többi irrelevant dolog.

De ha az egyes tudományok törvényei nem is vezethetők vissza egy közös materiális elvre, azért köztük mégis van állandó összefüggés, mert az általános mindig belevegyül a különösbe s azért a concretebb tanokat nem lehet az abstractokkal való viszonyuk nélkül se tanulni, se megérteni. S ez kapocs az egyes tudományok közt; azonban magukban a tudományokban egyenként ezen alárendelkezés folytonosan megvan, elannyira, hogy a mechanika összes törvényeit egyetlenegy egyenletből képes levezetni. Az egyes tudomány külön s azok összessége tehát különböző tekintetben mutatja az egybetartozást.

Az egyes tudományokban ugyanis lehetnek bizonyos, egymásra vissza nem vezethető törvények, melyek annál fogva, mint pusztán megfigyelés által szerettek, coordináltaknak tekintendők; ilyenek pl. a mechanikában a mozgás alaptörvényei: a tehetet-

* Cours I. 46. »C'est doni sous le double point de vue de l'unité methodes et de l'homogénéité' des doctrines que nous considérons, dans le cours, les différentes classes de théories positives.«

lenség (loi d' inertie), a Newton-féle törvény az actio és reactio állandó egyenlőségéről, és az erők összetételének törvénye. Ezek megfigyelési alaptények, melyekre amaz egész tudomány épült s melyeket egymásra visszavezetni nem lehet. Az ilyen egyetemes tényektől függnnek az anyag különös természete által megindokolt részleges tények, milyenek a dinamika törvényei a szilárd, légnemű s cseppfolyós testekre vonatkozólag, Ezen tanoknak, mindig eltekintve a leiró részletektől, összefüggése képezi a philosophiai anyagot, mely a positivismus rendszerét alkotja. Ily módon az egyes tudományok philosophiai szerkezete, a legapróbb részletekig, ugyanazon elvet tünteti fel, azt t. i. hogy a t n o k e g y s é g b e o l v a d n a k a m e g f e l e l ő g o n d o l a t o k a b s t r a c t s á g i f o k o z a t a s z e r i n t.*

Az utóbb megpendített elv, mely a pozitív módszernek alapját képezi, még inkább található kifejtve az egyes tudományoknak egymással való összefüggésében. E tudományok összefüggését Comte a megfelelő tünemények összefüggésével indokolja s azt találja, hogy azok sorrendje egy jellemző vonáshoz van kötve, ahhoz t. i. hogy a megelőző tudomány e g y s z e r ű b b, mint az arra következő s így általánosabb is. »Cet ordre est déternimé par le degré de simplicité, ou, ce que revient au même, par le degré de généralité des phénomènes, d' où résulte leur dépendance successive, et, en conséquence, la facilité plus ou moins grande de leur étude.« (C. de ph. p. I. 68.) A tüneményeket ugyanis különböző bonyolultságuk különbözteti meg egymástól; egyszerűbbek a tiszta mennyiség tüneményei a matematikában, mint a már egy momentummal megbővült mozgás tüneményei; ezek újra egyszerűbbek a chemiaiaknál s valamennyi között legbonyolultabbak a társadalmi tünemények. Minél egyszerűbb azaz abstractabb valamely tünemény, annál általánosabbnak tekintendő is. »Les phénomènes les plus simples, ceux qui se compliquent le moins des autres, sont nécessairement aussi les plus généraux; car ce qui s'observe dans le plus grand nombre de cas est, par cela même, dégagé le plus possible des circonstances propres à chaque cas séparé« (C. de ph. p. I. 68)

* Cours I. 76. »nous verrons d'abord la distribution d'intérieure de chaque science s'établir naturellement d'après . . . le degré d'abstraction« stb

Ezen tétel szerint tehát az abstract tudományok a legáltalánosabbak és legegyszerűbbek, a concret tudományok a legbonyolultabbak; s ez utóbbiak amazokat felteszik tudományos alapultságuk tekintetében. Azért azonban e tudományok mind általánosak, mert ez általánosságuk képezi azoknak philosophiai jellemzőjét.

4. Meglevén ily módon állapítva 1. a positivismus különbsége más philosophiai alakzatoktól, 2. annak helye az emberi gondolkodás fejlődési sorában, 3. annak sajátossága, mely jelentkezik *a*) a positiv ismeretek felkarolásában, *b*) ezeknek általános logikai jelentésükben, *c*) ezeknek a megfigyelés módszerével való nyerésében, *d*) a törvényeknek ismeretében s azoknak logikai belső összefüggésükben; — forduljunk már most a rendszer tüzetes vázolásához.

A positiv philosophia rendszere egynemű (homogéne) ismereteknek egysége, azaz ismereteknek, melyek valamennyien megfigyelés útján lettek szereve; s ez ismeretek rendezése azok logikai jelleme szerint, azaz kisebb-nagyobb egyszerűségük utalása szerint történt. Ez előzményeket: a homogen ismereteket s ugyanazon módszert szem előtt tartva, a positiv philosophia mindenek előtt azon csoportozatokat kénytelen összeállítani, melyek ugyanazon tárgyra vonatkozáván, ez által egy magában megkülönböztetett s így bizonyos tekintetben (nem véglegesen, mert a positivismus nem ismer absolut tudományt) zárt egységet képeznek. Ezen feladat nyilván a tudományok osztályozása s ez osztályozást érti Comte a »hiérarchie des sciences positives« neve alatt. Ezen osztályozásnak magának is van nagy értéke; de még értékesebbé teszi azon logikai elv, melyet Comte megszerkesztésénél irányadóul nyilvánít, t. i. az egyszerűség vagy általánosság kisebb-nagyobb foká, mely az egyes tüneményeket jellemzi. Ezen elv szerint függnek össze egymással a tudományok, úgy hogy azoknak nem csak logikai szerkezete, hanem tanulása is ezen fokozatot teszi szükségessé. Az idő, melyben Comte élt, igen kedvezett ezen vállalatnak; a tudományok encyclopaediája Franciaországban az encyclopaedisták nagy műve által, mely a Bacon-féle sikerületlen berendezéshez csatlakozott, közönségesen ismert gondolat volt s egyebütt is hasonló törekvéseket hozott világgá. Comte a Bacon-féle

osztályozást, mely az emberi szellem tehetségei szerint történt volt,* méltán elvetette; mert a tudománynak nem az a jellemzője, hogy mely lelki tehetségre hat különösen, hanem az, mi a tárgya? Itt is tehát Comte kiindulója a valóságban van s módszere itt sem tagadja meg obiectív jellemvönását.

Már pedig ha a tüneményeket, azaz a tárgyi világot megtekintjük, lehetetlen azok közt első pillantásra is két nagy csoportot nem látnunk. Az egyik az élettelen és nem szervezett, a másik a szervezett tárgyak csoportja. Az utóbbiak nyilván complicáltabbak; az élő lényekben megfigyeljük a mechanikai, chemiai tüneményeket is, de azon felül még egy különleges tünemény csoport emelkedik ki azok közül, a z élet, mely a szervezethez van kötve. S akármi legyen a két csoport belső szerkezete, — ennek vizsgálása metaphysikai kérdés, melyet a positivismus nem fogad magába, — a két csoport külön kezelése épen e különbség által van követelve.

Ha már most a »physique inorganique« tüneményeit nézzük, azt találjuk, hogy azok két nagy csoportot képeznek. Az egyik a világegyetemre czéloz, a másik a földgömbre szól. Onnan ered két külön tudomány: 1. az égi physika vagy astronomia (phys. céleste), mely vagy geometriai vagy mechanikai és 2. a földi physika (phys. terrestre). Nyilván való, hogy az előbbenek törvényei ez utóbbira is terjednek át, úgy hogy ez utóbbinak tudományos kezelése és tanulása csak az előbbinek alapján eszközölhető.

* Összehasonlítás czéljából tesszük ide Bacon elosztását, melyet az »Instauratio magna« első részében: »De dignitate et augmentis scientiarum« találhatni. A tudományok épülnek: 1 emlékezetre, 2. phantasiára, 3. észre. I. Az emlékezetre épülő: a történelem, mely a) hist. civilis (az ember), b) hist. naturalis (a természet). II. A phantasiára épül a költészet, mely a) epos, b) dráma, c) tanköltészet. — III. Az észre épül az oknyomozó (pilosophia), mely A) pilos. prima B) alkalmazott. Ez utóbbi tárgya szerint a) theologia b) természetphilos., s ez a) ismerő, ugymint $\alpha\alpha$) physika $\beta\beta$) metaphysika β) alkalmazott: $\alpha\alpha$) mechanika $\beta\beta$) természetes magia. Végül függelékként szerepel a matematika, mely tulajdonkép a metaphysikához tartozik. A harmadik tudomány c) az emberről szól, a hol sok tudományt kíván. — A szives olvasó látni fogja, mennyire felette áll Comte tisztán logikai alkotása ezen kapkodó összeböngészésnek.

A földi physika, a szerint a mint a tüneményeket mechanikai vagy chemiai jellemük szerint tekintjük, újra két csoportot tüntet fel. E két csoport 1. a tulajdonképeni physika és 2. a chemia. Nyilván való, hogy ez utóbbinak tanulása a physikát felteszi; mert minden chemiai vegyülés alá van vetve a nehézség, a meleg, a villanyosság stb. hatásának s így ezek nélkül tudományosan nem érthető.

Másfelől, ha a »physique organique« csoportját vizsgáljuk, azt találjuk, hogy a tünemények két fajtát kell szétválasztanunk, melyeknek egyike az egyesre, másika a fajra vonatkozik. Innen ered két tudomány: 1. a tulajdonképeni physiologia vagy biologia (élettan) és 2. a társadalmi physika (physique sociale vagy sociologie). Ez utóbbi Comte idején még nem volt s annak megteremtése az ő kiváló érdeme, mely a tudományok osztályozására nézve rendkívüli fontosságú.

A positiv philosophia tehát természet szerint eloszlik öt alaptudományra, melyeknek sorrendje meg van határozva szükségképeni s változhatatlan alárendeltségük által, mely, függetlenül minden hypothetikus vélekedéstől, csak a megfelelő tüneményeknek mélyebb, de egyszerű összehasonlításán alapul; ezek: az astronomia, a physika, a chemia, a physiologia és a társadalmi physika. Az első a legátalánosabb, a legegyszerűbb, a legelvontabb az emberiségtől legtávolabbi álló tüneményeket vizsgálja: ezek befolyanak a többiekre a nélkül, hogy viszont ezek befolyása alatt állanak. Az utolsó által tárgyalt tünemények (a sociologia) ellenkezőleg, a legkülönösebbek, a legbonyolultabbak, a legconcretebb s az embert legegyszerűbben érdeklők; ezek többé-kevésbé valamennyi megelőzőtől függenek, a nélkül, hogy azokra bármi befolyással volnának. E két szélső tan között a specialitas, a bonyolultság és személyesség fokai folyton növekednek, ép úgy, mint függésük sorrendje. (Cours I. 75.)

E sorozat azonban nem meríti ki összes positiv ismereteinket, a mennyiben az eddigiekben még nem foglal helyet a mennyiségtan. A matematika Comte szerint nem annyira egy része a természetphilosophiának, mint inkább igazi alapja ezen egész philosophiának (la vraie base fondamentale de toute cette philosophie Cours I. 86). A matematika eloszlik két nagy

részre: *a*) az abstract mathematikára, vagy a számvetés (calcul) és *b*) a math. concrète-ra, mely az általános geometriából és a mechanikából áll. Amaz képezi emennek alapját, mely ismét az egész philosophiának alapja, a mennyiben a világ összes tünevényeit geometriai vagy mechanikai szempontból tekinthetjük. Mig a calcul nem egyéb, mint csak a természetes logikának csodálatos kiterjesztése a levezetések bizonyos sorára, a geometria és a mechanika ellenkezőleg valódi természettudományok, melyeknek tényei a megfigyelés által vannak nyerve (le caractère expérimental de leurs premiers principes Cours I. 87). Azért a matematika azon tudomány, melylyel az egész tudományos nevelésnek, ha észszerű akar lenni, kezdődnie kell.

S annyiban a positiv philosophia rendszere a következő módszeres összefüggést mutatja:

1. **M a t h e m a t i k a**: még pedig *a*) elvont (calcul) *b*) concret, *α*) geometria, *β*) mécanique rationelle.

2. **P h y s i q u e i n o r g a n i q u e**; még pedig *a*) astronomia, *b*) physika. Az utóbbi *α*) barologia, *β*) thermologia, *γ*) akustika, *δ*) optika, *ε*) elektrologia, *ζ*) chemia.

3. **P h y s i q u e o r g a n i q u e**; még pedig *a*) physiologia, *b*) a sociologia. »En résultat définitif, la mathématique, l'astronomie, la physique, la chimie, la physiologie et la physique sociale: telle est la formule encyclopédique, qui parmi le grand nombre de classifications, que comportent les six sciences fondamentales, est seul logiquement conforme à la hiérarchie naturelle et invariables des phénomènes.« Cours I. 88.

Böhm Károly.

ÉRTESITŐ.

Dr. Simon József Sándor: »A szép mint agyideg-tevékenység. Hegel metaphysikai aesthetikájának alapjai a Panaisthesis philosophiai álláspontjáról« című, a zombori állami főgymnasium 1883—84-iki értesítvényében megjelent, philosophiai tanulmányának bírálata.

A.

Kritikát írni rendesen háladatlan munka. Ritkán jár érte köszönet, de kellemetlenség többnyire. Semmi sem lévén tökéletes az ég alatt, legkevésbé a philosophia, mindennek van árnyoldala, gyakran a fényoldal híjával. A kritika tehát sohasem dicsérhet feltétlenül, de kifogásolni mindig kénytelen. Azonban a szerzők — csekély kivétellel — még a meg nem érdemelt dicséretet is keveslik, és a megérdemelt kifogásolást is sokalják, személyök ellen intézett merényletnek tartják. Innen azután a replika és duplika és végre csak a gorombaságban erős, csak a személyeskedésben alapos, de az argumentálásban gyöngé, a megítélésben felületes vitának kifejlődése, melyben végre minden tényező vesz. Kárt vall a tudomány, a győző és legyőzött egyaránt. Mert a kis számú olvasó közönség nagy része, nem a vita merituma, hanem a vitatkozók kakasviadala iránt érdeklődik, míg meg nem únja mind a viadorokat, mind a tudományos olvasmányt; a győző vagy elbizakodik vagy boszankodik, hogy az igazság csak nagynehezen törhet magának utat; a legyőzött meg vagy elkeseredik és visszavonul, vagy sértett hiúságból eredő támadással óhajt boszút állani, de »csak azért is«, vitatja egyszer kinyilvánított nézetét, sokszor jobb meggyőződése ellenére. És nem is vállalkoztam volna az ilyen veszedelmes és a tőle távol álló előtt gyakran nevetséges munkára. ha nem hiszem, hogy a kritizálás kíséretében járó kellemetlenségek szigorú tárgyilagosság megtartása mellett mégis csak elkerülhetők; és ha meg nem győződöm arról, hogy a még csak kezdetleges magyar philosophiai irodalomnak minden a legjelentéktelenebb erő tevékenységére is okvetlenül van szüksége. Mert a philosophia, a magas civilizáció ezen legszebb virága, csakúgy acclimatizálható nálunk, ha a

hozzá valamit értők mindnyájan egyesülnek ápolása végett, és egyesült erővel védik meg a közöny hidege és azon, fájdalom, nagyon elterjedt felfogás heve ellen, hogy a magyarnak a philosophia nem való és nem is kell. Isten ments! hogy ezt még soká vallják általánosan; ez megakadályozhatna bennünket a haladásban. Mert — bizonyosság rá a történelem — mindig a gazdagabb philosophiai irodalommal bíró nemzet a civilizáltabb és civilizáléltan nélküle még az is, melynek külső meze szemet kápráztatóan fényes. Azért elismerés illesse meg a magyar philosophiai irodalmat bármily csekély mértékben emelő és gyarapító törekvéseket.

Mínthogy azonban, ha valahol, úgy a philosophia országában igaz azon mondás, hogy sokan vannak a hivatottak, de kevesen a választottak: a kritikának mindig résen kell lennie; sőt nem árt, ha kissé gyanakodó is. Készséggel hajoljon meg ugyan a legcsekélyebb valódi érdem előtt is, ha nem is jár a philosophus köpönyegében és bocsássa be a philosophia fenséges csarnokába; de állja útját az önteltségnek és szálljon vele szembe, ha a philosophus köpenyében hivalkodik is, de alatta üres praetensionál egyebet nem rejteget. Csak ha így jár el, teljesíti lelkiismeretesen kötelességét, érdemli meg a tárgyilagossá kritika nevét. Ennyit kiki követelhet tőle, de sem többet, sem kevesebbet. Azért a fent kitett tanulmány szerzője csak jogával él, midőn előszava záró soraiban követeli: hogy az olvasó és így a kritikus is, előbb »megrüljön bele gondolatainak megértésébe« és csak azután ítéljen; de túllép a korláton, midőn a kritikának praeküdjikál, ugyanott mondván: »Meginthatatlan ugyanis abbéli meggyőződés, hogy valamint az engemet nem értő dilettantól természetesen kötelességét, érdemli meg a minden gondolatomat átértő szakembertől legalább némi elismerést várhatok. Bármelyik legyen azonban jutalmam, egyet, t. i. most megkezdett utamat — azt hiszem — sohasem kell megváltoztatnom.«

Subjectiv meggyőződés hangoztatása mindig felesleges, mert a kritika sohasem törődik vele. Ugyanis a kritika nem azt keresi, miről van, vagy nincs a szerző meggyőződve, hanem azt, mi igaz, mi nem abban, a mit mondott. Mert a subjectiv bizonyosság néha nem objectiv igazság, és az objectiv igaz néha subjectiv nem bizonyos. És a mely kritikának tárgyilagossá kimutatnia sikerül, mi igaz, mi nem, a bírált műben, az nem dilettans, ha el is ítél; a melynek pedig ez nem sikerül, az nem szakszerű, ha elismerést is szavaz.

Különben, ha tökéletes philosophiai mű megírásához nem kellene egyéb, erősen hangoztatott subjectiv bizonyosságnál és hypertropháló önértélemnél: a szóban levő tökéletesnek volna mondható. Még hagyján, hogy nemcsak a maga, hanem az alapjául szolgáló philosophiai rendszer számára is eredetiséget praetendál (7. old. 4. kik.); de sans gène »alapvető«-nek (75. old.),

életrevalónak és olyannak mondja magát, mint a milyenek helye biztosítva van »a concret tudományok örök hazájában.« (94. old.)

Az alapjául szolgáló rendszer meg — neve: »Panaisthesis« — a philosophia összes problémáinak megoldására kizárólag hivatottnak van odaállítva (14. old. 1. és 2. kik.). Az »eddigi« philosophiai rendszerek egytől-egyig nem egyebek immár hasznavehetetlen frázisok és tévedések halmazánál. Hegel még a legnagyobb kegyelemben részesül, a mennyiben a tanulmány elismeri, hogy a legnagyobb philosophusok közé tartozik, de csak azért, hogy kellő világításba helyezze a »Panaisthesis« teremtőjét. Ennél alább nem tulajdoníthatok más értelmet ezen passzusnak: »Hegeltől ide (t. i. »a Panaisthesis«-ig) már csak egy lépés. S a ki e lépést már megtette, az csodálattal eltelve kénytelen bevallani, hogy philosophiai alkotása Hegelt a világ legnagyobb gondolkodói közé emelte.« (16. old. u. kik.). Szinte önkénytelenül gondolja oda az olvasó: hát hová emeli még a »Panaisthesis« a maga alkotóját!«

Kétségenkívül az olvasó közönség meg fog botránkozni a modoron, melylyel a dolgozat az összes »eddigi« philosophiákkal és aesthetikákkal elbánik. A mi engem illet, megvallom ugyan, hogy a tudományos irodalomban hasonlóval nem találkoztam, de azért nem botránkozom meg rajta. Isten neki! tartsa magát kiki tetszése szerint Goethenek a szerénységre vonatkozó classikus mondásával szemben. — Ha bebizonyúl valakiről, hogy csakugyan nem tartozik azok közé, kiknek szerénykedniök kell, — az a tudományra nézve olyan nyereség, melyet nem csökkenthet a szerénység hiánya; ha pedig be nem bizonyul: óla, — az a tudományra nem lehet veszteség, mert a tudomány nem vezethető félre a legerősebben hangoztatott frázisokkal sem.

B.

»A szép mint agyideg-tevékenység« című, terjedelmét tekintve — 78 oldal tiszta szöveg — könyvnek is mondható tanulmánynak alkatrészei: előszó, bevezetés, 8 szöveg-paragrafus.

Az előszóban a szerző egyrészt polemizál a divatos, de szerinte laikus és avult nézet ellen, hogy a tudományos aesthetika a művészetek törvénykönyve; másrészt a maga felfogását következőképen jelzi: »Ő (t. i. az aesthetika) korántsem tárcacikk-modorban írt üres frázisok halmaza; nem pusztán játék a nyelvel, hogy a gondolatok hiányát elpalástolja, hanem a szellem égi tevékenységének megfelelő realis tudomány, melynek nyelve mint másodrendű kell hogy feloszoljon pozitív, concret gondolatoknak, mint elsőrendű tényezőinek intensiv világában« (7. old. 2. kik.). Azután az olvasóhoz fordul a már fent említettem subjectiv meggyőződésének hangoztatásával.

A bevezetés magában foglalja a dolgozat tárgyának körülvonalozását és a philosophiai álláspont »érzékeltető megvilágítását.« Tárgyul fel van tüntetve Hegel aesthetikája, s »különösen metaphysikai aesthetikájának alapjai;« — mit a szerző azért választott, mert Hegel lángesze legmélyebben hatolt eddig a szellem abstract tevékenységeibe, s mert »a szép eszméjének való megoldása csak metaphysikai alapon lehetséges.« (V. ö. a 9. és 10. old.)

Következik egy új philosophiai álláspont szükségességét okadataló, az »eddigi« philosophiai rendszerek kritikáját és egyzersmind a szerző által elfogadott új álláspont kifejtését tartalmazó excursio, mely abban culminál, hogy az »eddigi« rendszerek azért nem elégíthették ki a vizsgálódó emberi szellemnek a saját »tevékeny létének érzéki felfogását« elutasíthatatlanul követelő igényét, mivel »a lét alapjául gondolatszülte, abstract tény« tetek »nem létező jelenségnek és nem jelentkező létnek ellenmondásos absurd feltevéséhez« jutottak és ennek következtében végzetesen tévedtek, mert a lét és jelenség azonos. És minthogy a panaithesis ezen alaptévedést elkerüli és az emberi szellem abbéli igényét, hogy létét érzékileg felfogja, egyedül elégíti ki, azért fogadta el »A szép mint agyidegtevékenység« szerzője aesthetikai fejtegetésében álláspontúl; azért nevezi új álláspontnak és a neki megfelelő módszert »az eddigi iskola-philosophiák körén kívül eső«-nek.

A szöveg természetesen a feladat, a szép eszméjének »concret« megoldását tartalmazza. A fejtegetésben el van ugyan fogadva Hegel speculatiojának az aesthetikára vonatkozó eredménye, de csak mint fél igazság szerepel; mert Hegel is azon alaptévedést követte el, hogy a lét alapjául a »gondolatszülte«, az »abstract« tényt tette, minek következtében nem juthatott a teljes, hanem csak az »abstract« igazsághoz. De a teljes igazságnak »concret«-nek, érzékileg felfoghatónak kell lennie. A »Panaisthesis« előnye Hegel rendszere felett tehát abban áll, hogy a mit Hegel csak félig (abstract), azt a »Panisthesis« egészen (concret) érte el. Hegel philosophiája az alap, a »Panaisthesis«, a betetőzés. Ennélfogva Hegel aesthetikája is kiegészítésre, correctióra szorul; mit a szóban levő dolgozat megadván. Hegel aesthetikáját nemcsak hogy megvilágítani, hanem tovább is fejleszteni véli azon pontig, mely minden igazi philosophiának és így implicite az aesthetikának is végcélja, t. i. a lét tevékenységének érzéki felfogása.

A mint tartalmának ezen vázlatából kitűnik, a dolgozat kettős célt tűzött ki magának: egyfelől új philosophiai rendszer alapján és ennek megfelelő módszerrel »a szép eszméjének concret megoldását;« másfelől ezen megoldással Hegel aesthetikájának megvilágítását, illetőleg továbbfejlesztését. Ez által a kriti-

kának is meg van jelölve a teendője; és szinte kínálkozik a következő munkaprogramm:

I-szor. Megállapítása annak, mennyiben új és mennyiben tartható fenn tudományosan a »Panaisthesis« rendszere, mint a dolgozat philosophiai alapja.

II-szor. Constatálása annak, mennyiben oldja meg »A szép mint agyidegtevékenység« kitűzött feladatát az elfogadta álláspontról és milyen értéke van az eredménynek.

III-szor. Meghatározása általános philosophiai színvonalának és ennek alapján eldöntése ezen kérdésnek: elfogadható-e »A szép mint agyideg-tevékenység« Hegel aesthetikáját megvilágító, illetőleg tovább fejlesztő dolgozatul?

Ha kritikám ezen hármias feladatnak tárgyilagosan megfelel és az ekként nyert alapon képződött meggyőződésből hozza a tételét, sine ira et studio, — azt hiszem, hogy akkor ítélete az objectiv igazság attribútumaival is bír; és ha igen, közönyös lehet rám nézve, kik közé soroz a szerző; nem nyerek vele, ha a szakferfiak közé iktat is, nem vesztek vele, ha a dilettansok közé is.

I.

Új, a tudományos fejlődést előmozdító philosophiai rendszer megalkotása nem csekélység; a művészet bármely alkotásával egyenrangú, ki egyet megalkot, bíráló és ritka szellem. Szívemből, kívánom, hogy támadjon közöttünk minél több ilyen szellem. Hatalmasan lendítene philosophiai irodalmunkon, mely mi tűrés-tagadás benne, eddig elenyészőleg csekély kivétellel* a nyugati, különösen pedig a német philosophia gazdagon terített asztaláról hulló morzsákból elősködött. De bármennyire kívánatos is egy új, tudományunk fejlődését és az idegenek alól való emancipálását előmozdító rendszer: a »Panaisthesis« magyarnak ugyan magyar, de nem olyan, milyen irodalmunknak kellene. Hogy erről meggyőződjünk, nem szükséges egyéb, mint egyrészt megismerkedni a tartalmával, másrészt összehasonlítani más rendszerekkel.

Azt hiszem, nem véték a tárgyilagosság ellen, ha előre tételezem fel, hogy a »Panaisthesis« rendszere is, mint addig valamennyi — kivételt a történelem legalább nem ismer — elődjeinek valamelyikére, vagy többjére támaszkodik, akár tovább fej-

* Nem mulaszthatom el, hogy ezen csekély kivételek közül, Böhm Károly »Az ember és világa« című munkáját ne említsem, mely a mienknél sokkal gazdagabb philosophiai irodalomban is feltűnt és méltatás tárgyát képezte volna. És mi történt vele nálunk? Ugyszólván agyonhallgatták. Nem tudom szándékkal-e vagy a megértéséhez szükséges előképzettség hiányából? De akármi is volt az oka, az agyonhallgatás ténye szomorú bizonyítást tesz arról, hogy nagyon elmaradtunk. —y —ö.

le-ztőleg, akár polemizálólág; mert rendszeren az előadás előzi meg az írást, sőt fájdalom, gyakran a gondolkodást az írás.

Mind a rendszer tartalmának megálapítása, mind összehasonlítása másokkal, nehézséggel jár a szóban levő dolgozat alapján, mert ismeretlen lévén a »Panaisthesis« eredetében (a hivatalos értekezésről — Magyar philos. szemle I. évf. 5. füz. »A bölcsészet problémája« — olvasatlanul is, bizonyára kicsinyítés nélkül feltehető, hogy nem olyan, miszerint megírása után a »Panaisthesis« a philosophiai előképzettség sine qua non-ja lenne, mint pl. Kant rendszerének ismerete) egyrészt biztosan nem tudható, feltétlenül vallja-e a »Panaisthesis« a dolgozat fejtegette és alkalmazta elveket? másrészt nem értett-e valamit félre »A szép, mint agyideg tevékenység«? A tartalom megálapításánál és összehasonlításánál tehát — nehogy becsúsztatással vádolhassanak — a dolgozat a »Panaisthesis«-re vonatkozó adatait szórul-zóra idézem, minek következtében a felelősség a hűségért reá haramlik.

A dolgozat szerint a »Panaisthesis« megalkotása a philosophia történelmi fojlódéseinek eredménye szükségképen; »ha csak az emberi szellem kétségbe esve saját tehetetlenségén, végkép le nem akar mondani tevékeny létének érzéki felfogásáról.« (44. oldal 1. kik.). Ezen végcélt az eddigi philosophia nem érthette el, mert »az érzéki világ alapjává abstract gondolkodás szülte tényt tesz«, (13. old. 3. kik.), »a legegyszerűbb jelenségmozgások mögött még más létet keres« (15. old. 1. kik.) és ennek következtében a »nem létező« jelenségnek és »nem jelentkező létnek ellenmondásos, absurd feltevéséhez« (14. old. 1. kik.) jut, holott »a lét és jelenség azonos« (n. o.). Ezen feltevést az új philosophiának »meg kell örökre semmisítenie« (u. o.). Azért a »Panaisthesis« álláspontja a legegyszerűbb érzéki jelenséget: a magában és másra feszítő tényt teszi minden érzéki lét alapjává« (14. old. u. kik.). »Ezen tevékeny érzéki lét legegyszerűbb egyedi alakja a parány-feszállapot — a parány mint tevékeny érzéki terjeszkedés (15. old.). »A testek különböző lényege és működése és ezek folytán a jelenségek különbözőségei is az érzéki terjeszkedő parányok lényegének qualitativ tömörítése és működésük hatékonyságának különböző fokozataiban rejlik, valamint a parányok mozgásának és csoportosulásának különbözőlétségeiben is« (15. old.) »A feszítő, térbelileg terjeszkedő parány tehát a »Panaisthesis álláspontján a keresett *ὄρω; ὄν*, maga a lét s egyúttal jelenség, mely önönmagának a substractuma is« (16. old.), »melyből a mindenség »teljes mibenléte végtelen kombinációiban alakul« (29. old. 3. kik.). »Egyediségében, elkülönödöttségében tényleg nem létezik« (30. old.). »Mint paránylény elrejtőzött, s a magánlét, substantia stb. alácsát öltve fel, bújódit játszott az őt kereső szellem-óriásokkal« (30. old.).

»Legegyszerűbb complicatiói a szervetlen világnak, magukban és másokra feszítő érzéki tényeiben tapasztalhatók« (21. old.). Összetettebb complicatiója a szerves világ és ebben a legösszetettebb az agyidegrendszer képező protoplasma (V. ö. a 29. és 30. old.), melynek ellentét nélküli tevékenysége a szellem (I. a 25. old.). »Egész szellemi tevékenységünk az agyvelő rendkívüli finom és végtelenül bonyolult idegrendszerében keresendő. Ezen idegrendszernek alkotó elemei, az idegszálak és idegsejtek; amazok miut vezetők és kapcsoló elemek, emezek mint emlékezetünk székhelye«. (21. old.) »A protoplasma rendkívül képzékeny alakulatában a kívülről jövő behatások megfelelően utánképződnek« (30. old.). Az ő legelső tevékenység-formája bizonyos közvetlen, külérzéki külbehatások szerinti alakulásban, azaz bizonyos külbehatások felfogásában áll« (41. old.). »A külfeszítő tény terjeszkedő alakulata ugyanolyan intenzitással bíró sejtalakulattá válik.« (30. old. u. kik.) »Az agyplassonnak az a jellemző sajátysága, melynél fogva a végtelen idegsejt alakulatok egy nagy összvénybe forrasztva tűnnek fel, alkotja az egybevetítés végtelen tényét.« (40. old.) »Ezen intenzív egységes tényben és jelenségben van az öntudat.« (40. old.) »Az én, a lélek mint tudatos lény a végtelen realis idegsejt-alakulásoknak és konkrét kapcsolataiknak tevékeny összvényében rejlik.« (53. old. u. kik.)

»Az egyes idegsejtekben milliónyi és milliónyi számban alakult és fentartott egyedi külbehatások utánképzetei alkotják e szerint azon emlékezet-elemeket, melyek azután az elkülönödött, összekötő idegszálak milliói és milliói által a gondolkodás és képzelés végtelen változataiban megszámlálhatlan kapcsolatba hozatva, a tevékeny tudatot alkotják.« (29. old. u. kik.)

»Egy roppantul kifejelett, utánképzett világ ez, mely teljesen magában hordja a külső nagy világot, végtelen átalakulásainak természet szerű összefüggéseiben. Az a nagy, örökké tevékeny és változó világ ez, mely milliárdnyi és milliárdnyi alakulatait örök körfolyamatban teremti, csakhogy végtelenül kisebb, végtelenül koncentráltabb, tevékenyebb és így hatalmasabb. Ellenmondás nélkül *nem képzelhetünk semmiféle jelenséget, melynek való léte fel nem volna található itt; minden tünemény egyúttal meghatározott egyedi léttel bír a protoplasma belidegvilágában, mivel szellemünk egész világa az agyileg-tevékenység konkrét alakulataiban van összpontosítva.*« (Főhely. 21. old.)

Az akarat az agyideg-működésnek reflex tevékenysége (V. ö. a 81. old.)

»A természet nem mutat mást, mint soha meg nem pihenő körfolyamatos változást, át- meg átalakulást.«

Ime a »Panaisthezis« rövid tartalma. Hiányozhatik egyik

másik részlet, de a rendszer főbb tanai elő vannak sorolva. És az elősorolt elegendő, egyrészt a »Panaisthesis« philosophiai irányának, valamint azon helynek meghatározására, mely az ismert philosophiai rendszerek közt megilleti, másrészt annak megállapítására mennyiben új és mennyiben tartható fenn tudományosan.

A philosophiai előképzettséggel bíró olvasó, megismerkedvén tartalmával, a »Panaisthesis«-t habozás nélkül materialistikus irányúnak fogja ítélni. Ezen ítélet nézetem szerint helyes. A materialismusra vall a »uagában és másra feszítő«, térbelileg terjeszkedő parány feltevése az érzéki, a »Panaisthesis« szerint egyedüli lét alapelmévé, valamint a szellem identificálása az agyvelő funkcióiival, úgyszintén azon követelés, hogy a philosophia a lét é r z é k i felfogását tekintse végcéljául.

Nem szenved kétséget, hogy a materialismusnak elévülhetetlen érdemei vannak. Az általa kijelölt irányban kifejtett munkásság néhány eredménye megbecsülhetetlen szolgálatot tett a tudománynak. Es ha a »Panaisthesis« a materialismus ezen resultátumait csak egygyel gyarapítaná, joggal követelhetne elismerést. Csakhogy az, a mit a »Panaisthesis« nyújt, részint elavult, részint hasznavehetetlen. Így a »szellem-óriásokkal bujósdit játszó«, »a léttel azonos«, »magában és másra feszítő«, »térbelileg terjeszkedő«, egyediségében és elkülönödöttségében tényleg nem létező« »paránytény« mindnyájunk jó ismerőse, dacára a cifra köntösnek, melyben, és az újonnan váltott névnek, melylyel a »Panaisthesis« bemutatja. A kópé, ki minduntalan új meg új jelmezt öltvén, diadalmas bujósdit játszik a szellem-óriásokkal, és kit a »Panaisthesis« végre-valahára ismét megcsipett — bizonyosan a szellem-óriások nagy öröme — nem lehet senki más, mint a Demokritos több mint kétezeréves fia. Gyakran kísértett ő már, mind hajdanában, mind mostanában. Buffon idejében is megjelent és pedig majdnem ugyanazon ruhában, melyben a »Panaisthesis« praesentálja; csakhogy akkor élő molecule volt a neve. Ki bővebb tudósítást akar róla, üssön fel Diderot, Holbach, Lametrie stb. munkáit, ha ugyan a feledés vastag porrétege miatt még olvashatók. Vagy a ki a porolást röstelli, megismerkedhetik vele különböző costume-jeinek dacára, a korunkban ismét nagyon elszaporodott tudományos kérdődzők egyik specietének. a »Stoffwechsler«-ek számos munkáinak közvetítésével.

Különben távolról, a »Panaisthesis« parányténye Lotze mondjára is emlékeztet.

Nem ismerem ugyan a »Panaisthesjs« subiectiv genesisét, de nem vélek csalódní ha mondom, hogy Lotze philosophiája

* Jó ötleteiről ismert B A barátom, azt mondja róla, hogy úgy feszít abstracte mint a pozsonyi kutya Nyitrában concreté.

befolyást gyakorolt reá. A »Panaisthesis« törekvése, »a lét érzéki felfogására« Lotze azon követelésének akar — úgy látszik — megfelelni, hogy minden organicus folyamat mechanice magyarázandó és hogy physikai physiologia alkotandó (Metaphys. II. r.). Azt azonban biztosan tudom, hogy az idealismus alaptévedésének (t. i. a gondolatnak — Denken — a léttel — Sein — való identificálása) felfedezése nem a »Panaisthesis érdeme.

Nem mondható újnak a »Panaisthesis« azon tétele sem, hogy mindaz, a mit szellemnek nevezünk, az »agyplasson tevékenysége.« Szakasztott mása ez, hogy egynél többet ne enlítsek, Cabanis hírhedt mondásának: »Les nerfs-voilà tout l'homme.«

Mindez azonban a rendszer eredetiségét és életerejét távolról sem érintő csekélység. A rendszerek sorsa »punctum saliens«-ök fentarthatóságától függ, mert »fällt der Mantel, so folgt der Herzog nach.«

A »Panaisthesis« punctum saliens-e ez: minden ami van érzéki lét; a jelenség azonos a léttel.

Nem tudom úgy értelmezni-e ezen axiomát a »Panaisthesis« is mint a tanulmány, melynek alapul szolgál? — ugyanezen consequentiákat vonja-e le belőle? — de ha igen, úgy a felállított axiomát vagy tökéletlen speculatio eredményének, vagy Lotze azon tételének félreértéséből származó hibás conclusiónak kell tartanom, hogy sem a reális történést (Geschehen = a »Panaisthesis« tevékenysége) annak megismerésétől dualisztikusan elválasztani nem szabad, sem ezen kettészakítottságot kiindulási pontul venni; mert különben a világ valósága és annak megismerése sohasem fog congruálni. A megismerés processusa a történést integráló részének veendő! (Metaphys. III. r.)

Jól tudom, hogy a speculációban hibát elkövetni, másnak gondolatait félreértetni — hívált ha oly mélyek, mint Lotze metaphysikájában — nagyon könnyen lehet. De a ki magának önálló rendszer megalkotását praetendálja, annak nem szabad speculatiójában olyan hibát elkövetni, mely a gondolkodás sarkalatos, az identitas törvényével homlokegyenest ellenkezik; nem szabad másnak — feltételezem, hogy Lotze — félreértett gondolataiból oly conclusiót levonnia, mely le nem származtatható, ha az eredeti gondolatok mint praemissák helyesen vannak értelmezve.

Egyébiránt szívesen constatálom, hogy a »Panaisthesis« punctum saliens-e akár tökéletlen speculatio, akár más valaki félreértésének eredménye, egészen új és eredeti. De a mennyire szívesen constatálom ujságát és eredményét, ép annyira határozottan tagadom tudományos fentarthatóságát. Biztosan megcáfoltatás veszélye nélkül tehetem, mert valamennyi auctoritás és a mi ennél több, a dolog fogalma mellett van.

Ugy a multban mint a jelenben, a jelenség (Erscheinung) philosophiai meghatározásával igen sokan foglalkoztak. Ezen tér tehát nem olyan, melyen akár nagy felfedezéseket várni, akár önkénytes feltevésekkel experimentálni lehetne. A kérdés meritumába. nézetem szerint, Lotze legmélyebben hatott. Megingathatatlan azon tétele, hogy a jelenség nemcsak egy jelentkező, hanem egy olyan tényezőt is postulál, a melynek jelentkezik. Ezt a jelenség fogalma elutasíthatatlanul követeli. Midőn tehát a »Panaisthesis« a jelenséget nem tagadja, — mert nem tagadhatja, — csak az »érzéki« léttel azonosítja, egyszersmind elismeri, hogy a hol jelenség van, ott két a vonatkozás viszonyában levő reális tényező is van. De ennek elismerése mellett, az »érzéki« lét és jelenség azonosságának fentartása lehetetlen. Mert ha más a jelentkezés, más a jelenség subjectuma (és a dolog úgy van), a jelenség, pedig mint objectivitásra vonatkozó látszat subjectumának tudatos állapota, melybe a jelentkezés következtében jut: a jelenség subjectumának állapota nem lehet a jelentkezés subjectumának léte, mert különben ez olyan létező volna, melynek léte nincs ő benne. hanem másban, a mi nem ő, vagyis olyan létező, mely nem létezik.

Ha a »Panaisthesis« azt mondaná, hogy a hol jelenség van, ott létnek is kell lenni, nem mondaná ugyan újat, de igazat; azonosítván azonban a jelenséget az »érzéki« léttel, újat mond, de képtelenséget.

Egyébiránt nem hízelgek magamnak azzal, hogy a »Panaisthesis« hiteit philosophiájuk tarthatatlanságáról meggyőztem volna. Sőt biztosra veszem, hogy egyszer elfoglalt álláspontjukon továbbra is megmaradnak; és onnan, mint a többire, úgy azon philosophiára is szánakozó mosolylyal tekintenek, mely a fenti argumentálást szolgáltatja. Nincs kifogásom ellene, de nekik se legyen, ha én ezen általuk lenézett philosophiát jelentőségre nézve talán Kant után, de minden körülmények közt a »Panaisthesis« elé állítom.

Tagadhatatlan annak újsága és eredetisége is, a mit a »Panaisthesis« az »agyplasson« mivoltáról és tevékenységéről mond (L. a főhelyet a 21. old.). Csakhogy ennek sincs a lét és jelenség azonosítása által nyert, nagyon is ingatag alapon kívül, más támasza. Lotze egyik művében (Med. Psycholog.) szól ugyan a lelki élet physiologiai mechanismusáról, de egyszersmind határozottan tiltakozik azon feltevés ellen (Allg. Physio, log. des körp. Leb.), hogy a tudomány már azon pontig ért, melyen valamennyi élettüneményt mint physikai és chemiai folyamatot feltüntetni lehetne; sőt constatálja, hogy az igazi tudomány elismeri a természet-felfogás szerinte három (ideális, dinamikus, mechanikus) módjának lehetőségét és jogosultságát. Persze hogy sokkal ártatlanabb dolgokat tárgyal a »Panaisthesis« -

nél és ennek felülmulthatatlan merészségének nyomába sem ér. Arról azonban sem ő, sem más alapos ismerője a physiologiának és anatómiának nem mond egy betűt sem, hogy a gondolat realis léttel bír, és hogy az agyvelő a realison létező gondolatok realis »synthesise« (inkább talán bolya), mely mint azon csodadolgokat megcselekszi, melyeket »A szép mint agyideg-tevékenység« a 21-ik, 40-ik és 53-ik oldalon felsorol.

Nem tudhatom, van-e a »Panaisthesis«-nek ezen állításokat bizonyító argumentuma? mert »A szép mint agyideg-tevékenység« című dolgozatban egyet sem találtam. De ha meggondolom, hogy a dolgozat úgyszólván a »Panaisthesis« paraphrasisa, nem vélek csalódní, ha feltételezem, hogy azért nem találtam, mert a »Panaisthesis« argumentumok teljes hiányában szenved.

Mindent összefoglalva a »Panaisthesis« egyik része olyan, mely fölött a tudomány már régen napirendre tért: másik része olyan, melyet még nem fogadhat el, és hogy a jövőben elfogadja, az ellen valamennyi indicium szól, mellette egy sem. Ennélfogva egészen véve azon rendszerek közé tartozik, melyek abszolút hasznavehetetlenségük és tarthatatlanságuk mellett, egyfelől, vagy öncsalódásból, vagy mystificálási szándékból — akadt már olyan is — régen megcáfolt dolgokat új bölcsesség gyanánt találnak fel, anélkül, hogy a régít legalább új érvekkel támogatnák; másfelől a szem nem látta, fül nem hallotta újat megdönthetetlen igazságnak hirdetik; anélkül, hogy ezen újat a tudomány már meglevő biztos eredményeire fektetni megpróbálnák.

II.

Vannak esetek, midőn hamis praemissákból helyes conclusió lehozható és a tarthatatlan állásponttól kiindult kutatás mégis értékes eredményhez jut. Valamely dolgozatot tehát csak azért, mert kiindulási álláspontja hibás, sohasem szabad az objectív kritikának elítélnie. Valamint Colon érdeme cseppet sem csökken az által, hogy Kelet-India helyett Amerikába jutott, úgy nem lesz kisebb azon kutató érdeme sem, ki a keresett helyett más, a tudományra nézve értékes dologra talál. Sőt ha felfödözéshez nem is jut, bátorságáért, hogy járatlan uton igyekezett céljához, elismerésre mégis tarthat számat; feltéve, hogy ért a veszély legyőzéséhez és erejét túl nem becsülvén, botorul el nem vész. Ilyen, járatlan uton tett felfödözési utazás eredménye »A szép mint agyideg-tevékenység« A felfödöző megmutatja benne a tudomány-világ új részének kincsét és csodás vidékének képét. Mielőtt bámulattal és örömmel hódolnánk, lássuk nem változik-e át értéktelen kavicsalmazzá a vélt kincs és ködképpé az elénk tárt vidék?

»A szép mint agyideg-tevékenység« című dolgozat célja: »a

szép, eszméjének concret megoldása « »Nem azt akarja meghatározni, mikor ébreszti fel valamely természeti vagy művészeti jelenség valakiben a szép egyetemes érzék tevékenységét, — hiszen e tisztán subjectiv dologhoz ép oly kevéssé lehet az aesthetikának köze, mint a matematikának ahhoz, mikor érti meg valaki a Newton tételét — hanem azt, miben áll a szép egyetemes érzéktevékenysége maga, miben különbözik a végtelen szellem másnemű tevékenységeitől.« (6. old. 2. kik.) — Énnélfogva a »a szép eszméjének concret megoldása céljából«, a »Panaisthesis« kalauzolása mellett »a szép való létét keresi fel s leg egyszerűbb ér z é k i a l a p j á n a z ő tapasztalati jelenségéből iparkodik megfejteni egyetemes tevékenységét« (15. old.).

A dolgozat feladatának ezen formulázásában egyrészt a szép, mint érzéktevékenység lévén fixálva, másrészt a vépet alkotó ezen érzéktevékenység valóban, realisan létezőnek: a megoldás csakis a szép eszméjét képező érzéktevékenység minden oldalú meghatározásából és annak kijelöléséből állhat, hol van ezen érzéktevékenység és így a szép való léte is.

A szép mint érzéktevékenység?! És a dolgozat vállalkozik rá, hogy leírja qualitative és quantitative meghatározza, a hasonlótól megkülönbözteti, a különbözőkkel összehasonlíttja és hogy megmutatja a helyét, hol realis »egyediségében elkülönödött« »való« léttel bir? kérdi az olvasó bizonyára álmélkodva. Tagadhatatlan, hogy álmélkodásra van is oka. Mert e mellett eltörpül mindaz, mit a materialismus legmerészebb bajnokai valaha mondtak; mert ezzel legfőlebb dr. Jaeger be nem váltott ígérete, hogy a lelket megkötözve fogja praesentálni, hozható párhuzamba; mert ez túlesz a legvakmerőbb materialismus elbizakodottságán, mely eddig nem mert többet kockáztatni azon állításnál, hogy agyvelő nélkül nincsen szellem. Mind igaz! sőt abstrusabb thesis a felállítottnál nem képzelhető, és ennek dacára nem tagadható meg tőle sem a logikai következetesség, sem az okadatoltság. Nem, mert a »Panaisthesis« teoriájának praktikus alkalmazásából ered, mert a dolgozat a »Panaisthesis« sarkételére: a mi van, érzéki lét; a jelenség azonos a léttel, — van építve.

A gondolatmenet a következő: Minden jelenség azonos a léttel; minden lét térbelileg terjeszkedő (a lét alapelemének a magában és másra feszítő parány feszítésének következtében); minden térbelileg terjeszkedő lét érzéki lét (concret); minden érzéki lét érzékileg felfogható, tehát a jelenség érzékileg felfogható. De az eszme jelenség, tehát az eszme is érzékileg felfogható. A mi érzékileg felfogható, annak valahol realisan léteznie kell. Minden, a mi létezik, vagy a szellemben vagy a természetben létezik; de az eszme nincs a természetben, tehát a szellemben van. De mind az, a mi szellem, a realis agyideg-tevékenység; tehát az eszme is agyidegtevékenység.

Mind kifejtésére annak, miben áll a szépet képező agyideg-tevékenység, mind folyamata térbeli és időbeli viszonyainak meghatározására szükségképen módszer kell, mert különben a resultatum tudományosan nem állapítható meg. Az olvasó tehát kétségen kívül azt várja, hogy most az agyvelő anatómiájára és physiologiájára nézve új adatok és felfedezések egész halmazát fogja találni, új, a kutatásnak a siker garantiáját nyújtó módszert. »A szép, mint agyideg-tevékenység« című munkát adaléknak fogja tartani a még külföldön is alig megtört úton haladó physiologiai psychologia megalkotásához. Örülni fog annak, hogy a tudomány ezen, a legnagyobb készütséget, a philosophus mély belátásának, a természettudós éles exact megfigyelésével való párosítását követelő ága, már nálunk is szakavatott munkásra talált és örömeiben elfelejti, hogy a dolgozat alapja hibás és tarthatatlan. Várakozása és öröme hiábavaló, mindebből a dolgozatban semmi sincs, mindennek sem híre, sem hamva. De minek is lenne?! — A dolgozat metaphysikai szempontból Hegel dialektikai módszerének segítségével határozza meg az »agyplasson« önkifejlődésének processusát eszmévé.

Ki a szóban levő dolgozatot nem olvasta, biztosra veszi, hogy vagy humorizálok, vagy mystifikálásom töröm a fejemet, ezt írván. Isten ments! mindkettőtől távol vagyok. Betűről-betűre úgy van, a mint mondom.

Nem tudom másutt megbírálnák-e a dolgozatot? De nálunk töviről-hegyire való megbírálása kötelesség, bár terhes és kellemtelen. Mert különben, tudomást szerezvén róla — minden lenetleges — nem mondhatná-e joggal a külföld: »et cela passe pour philosophie« Magyarországon? Hát az ilyen dolgokat szent borzalommal fogadó magyar közönségnek nem kötelesség-e tudtára adni, hogy a legnagyobb non-sens is mély bölcsészetnek tűnhetik fel a laikus előtt, ha úgy van írva, hogy meg nem értheti?

Metaphysikai álláspontról, Hegel dialektikai módszerével eszközli tehát »A szép, mint agyideg-tevékenység« »a szép eszméjének concret megoldását.« De hogyan metaphysikai álláspontról és Hegel dialektikájával? A legtermészetesebben a világon. Minthogy »abstract szellemi nem teheti érzékelhetővé a concret világot, a lépést okvetlenül meg kell tennünk és az abstract, absolut eszmét concret, ellentét nélküli tevékenységgé kell változtatnunk.« (11. old.) És ha az, mit szellemnek neveznek, nem egyéb az »agyplasson« egyetemes ellentét nélküli értekevényességénél — »Panaisthesis« szerint nem is lehet egyéb — és Hegel lángesze a lét titkáig abstracte legtovább hatolt, dialektikai módszerével egészen helyesen határozta meg és fejtette ki annak kivételével, hogy absolut ideáját nem változtatta concret értekevényessé (a mi a »Panaisthesis« halhatatlan, korszakot alkotó érdeme): mért nem lehetne az agyideg-tevékenységet me-

taphysikailag ép úgy feltételezni, mint Hegel az ő ideáját és a dialektikai módszer segítségével az agyideg-tevékenységet általában és a szép agyideg-tevékenységet különösen, meghatározni és kifejteni? hiszen az igazi »concret« idea nem a hegeli, hanem a »Panaisthesis« egyetemes ellentét nélküli agyideg-tevékenysége. Ime a »metaphysikai« álláspont és a dialektikai módszer alkalmazásának okadatolása.

A módszer alkalmazásának illusztrációjául szolgáljon a 3. §. néhány részlete.

»A művészetre nézve Hegel három követelményt állít fel: először is valamely tartalmat, célt, jelentést; másodsor a kifejezést, e tartalomnak jelenségét és realitását; és végre harmadsor mindkét oldalnak egymáshoz való olyforma viszonyát, hogy a külső, a különös kizárólag, mint a belsőnek előállítása jelenjen meg.« (A subjectiv objectiválása.)

»Ha visszatérünk most már a protoplasmának végtelen számú és idegszálakkal rendkívül gazdagon átszőtt idegsejtalakulataira, akkor ezen Hegel követelte (művészeti) tartalmát, a szemléletnek egyedi központi *idegsejt-alakulataiban* találjuk meg... »A kifejezést viszont e középponti szemlélettel kapcsolatos egyetemes és egyformán középponti elemekből álló *synthesis* egyedi jelensége képezi.« ... »Igy kell a tartalomnak magának subjectivvé lennie. Mert csakis a mindent összefoglaló agyideg-tevékenység az, mely saját tartalmát saját összegyűdésében teljesen kifejezheti. S ez volna a subjectiv objectiválása« ... »subjectiv protoplasma tevékenység valóban is létezik, ő maga igazán az egység s nemcsak a belső egyedül, hanem ennek megvalósulása is a külsőben, a saját érzékvilágában...«

Ekként jut a dolgozat feladatának »concret« megoldásához.

A megoldás legpraecisebb formulázása a következő: »A művészeti szép ugyanis nem az az átlátszó és folyékony *synthesis* az agyideg-tevékenységnek, melyben a végtelen számú sejtalakulatok egyformán középponti szerepet játszanak egymással szemben, nem ily tiszta formája ő a fogalomnak, melyben épen e szabad, átmenet nélküli, sima tevékenység alkotja a tartalmat, azaz nem a logikai eszme; viszont nem az a puszta, soha meg nem állapodó s egy egyedi *synthesis*sé össze nem forrt tényalakulat, a soha meg nem nyugvó, le nem csendesedve hullámzó előtérbeli középponttiaság, mely irtózik az egyformán középponti elemekből álló öszténytől, azaz a természet eszméje; — nem, hanem ő az örökké tevékeny, meg nem álló és mégis egy egyedi ösztényben megvalósuló, — ellentét nélküli szabad érzéktevékenység.«

Komoly objectivitással tanulmány tárgyává tevén a nem mindennapi türelmet igénylő fejtegetést — türelmemért, ha egyeb-

ért nem is, némi elismerést várok — a következőket constatálhatom: *a*) a thesis nem igaz ítélet; *b*) a dialektikai módszer alkalmazása csakis lényegének nem ismeréséből történhetett; *c*) a megoldás mást bizonyít, nem azt, mit a thesis magában foglal.

A logikailag fegyvelmezett gondolkodás, megerőltetés nélkül veheti észre a dolgozat thesisének borzalmas abstrusitását. A »Panaisthesis« sarkételéből formailag helyesen van ugyan lehozva, de anyagilag határozottan nem igaz. Olyan állító assertorium ítélet, melynek subjectuma: eszme praedicatuma: agyidegtevékenység, sem analytice, sem synthetice nem szerkeszthető, hacsak a gondolkodás törvényszerűségét nem akarjuk tagadni. Analytice nem, mert az eszme fogalmának tartalmában, sem tevékenység általában, sem agyideg-tevékenység különösen nincsen; synthetice nem, mert nem találunk rátiót, mely a gondolkodást rábirhatná, hogy az eszméről mint subjectumról azt állítsa: agyideg tevékenység.

A dialektikai módszer alkalmazása csak annak nem tudásából történhetett, mi a különbség a dialektikai és a historiai genesis közt. Csakis innen meríthették a »Panaisthesis« adeptusai azon végzetetlen könnyenhivóságra és philosophiai tapasztalatlanságra valló hitet (valóságos Köhlerglaube), hogy valamint Hegelnek sikerült dialektikájával kimutatni, hogy systemája álláspontjáról az idea önkifejlődése másként, mint azt ő kifejti, nem gondolható, és így az idea gondolásának ezen szükségképenisége egyszersmind az objectiv igazság kriteriuma: úgy majd nekik is sikerül a dialektikai módszer borzalmas alkalmazása által az agyvelő tevékenységére kimutatniok, hogy az másként, mint mondják, nem gondolható, és ennek következtében nem csupán csak az objectiv igazság kriteriumára tesznek szert, hanem egyszersmind magát a realis történet is pontosan határozhatják meg minden egyes mozzanataiban sajátos »metaphysikai« álláspontjuk nyújtotta madártávlatból. Ugyanis a »Panaisthesis« sajátos metaphysikai álláspontja azon már említettem feltevés, hogy az agyvelő a realisan létező gondolatok bolya és ki nem fejlett állapotában Hegel »subjectiv szellemének« »concret«, azaz realis correlatja és hogy ezen realis correlatnak is épen oly önkifejlődési folyamata van, mint Hegel »subjectiv szellemé«-nek.

Nem lehet feladatomban — a kritika nem oktat — annak kifejtése, miért absurdum Hegel dialektikai módszerének alkalmazása az agyidegrendszerre és tevékenységére; csak annyit jegyzek meg, hogy az agyvelőt metaphysikailag — mint ezt a »Panaisthesis« teszi — nem lehet tetszés szerint culturálni és fejleszteni; mert az agyidegrendszer és tevékenysége az empiria tárgya. Itt nem lehet azzal előállni, hogy annak meg ennek így meg úgy kell történnie, mert mi azt mondjuk, hogy története másként nem gondolható; hanem itt a való, realis történet magát kell megmutatni, constatálni, még pedig, más elfogadható mód hiányában,

kutatások, megfigyelések és kísérletek alapján. Avagy annyira tökéletesítette-e a »Panaisthesis« a dialektikai módszert, hogy segítségével pl. egy teljesen ismeretlen magszem láttára azonnal képes megmondani, micsoda növény fog belőle kifejlődni.

Azonban a megoldás még így sem bizonyítja be a thesist, azt, mit bizonyítani kellett, hanem azt, mit épen mellőzni akart. Mert ha igaznak fogadjuk is el mindazt, mit a dolgozat a szép eszméjének conceit megoldása céljából a metaphysikai agyvelőről és tevékenységéről mond: még az ekként nyert praemissákból sem következik az, hogy az eszme = agyideg-tevékenység, hanem csak annyi, hogy az »agyplasson«-nak az eszme létesítése végett ilyen meg olyan tevékenységet kell kifejtenie. Azt bátran lehet mondani — persze az újság ingere nélkül — hogy az eszme, mint jelenség nem egyéb az »agyplasson« saját, az eszmét létesítő tevékenységének perceptiójánál, hogy ezen tevékenység az eszme tudatos feltűnésének ,conditio sine qua non'-ja; de hogy a tevékenység az eszme — soha! Az eszme tudatos alanyt postulál elutasíthatatlanul és csakis ezen alany tudatosságában existál idealiter — nincs kifogásom ellene, ha a »Panaisthesis« metaphysikai »agyplasson«-ját teszi ilyen tudatos alannyá — de realiter semmi körülmények közt. Az eszme realis létének feltevése képtelenség, akár tevékenység, akár bármi néven nevezendő »sejtalakulatok« alakjában.

A kimutatottakat összegezve: »A szép, mint agyideg-tevékenység« című dolgozat thesise csak grammatikai mondat, nem logikai ítélet; alkalmazta módszere épen nem alkalmazható; bizonyításából nem az folyik, mit bizonyítani akart, hanem épen az, mit nem akart; a lehozott meg egyszerűen hasznavehetetlen; ennél fogva a dolgozat sem feladatát nem oldja meg, sem tudományos értékű adatokat nem szolgáltat. Vannak munkák, melyek a philosophiát, mint olyant, véghetetlenül lenézve és csak a mikroskoppal és bonckéssel való ügyes bánás eredményeire támaszkodva, mégis jog gyanánt praetendálják maguknak a hozzászólást a philosophia legnagyobb problémáihoz. Ezen munkákat a philosophia, dacára annak, hogy nem philosophiaiak, az exact kutatás bennük felhalmozott adatai miatt, tekintetbe venni kénytelen. De hogy sem a speculatio, sem az exact kutatás terén eredményt fel nem mutató munkák számba jöjjenek, azt legelfogultabb elvtársuk sem várhatja. Zsákban még lehet néha macskát árulni, sőt eladni; de a nélkül bajos még oly könnyen hívó vevőnek is nyakába akasztani, mint a minő, legalább eddig, a magyar philosophiai irodalom volt.

III.

A hitet, hogy Hegel halála óta a philosophiai speculatio-teremtő ereje tűnő félben van, sok tekintélyes és a philosophiai

irodalomban jártas, benne jóhangzású névvel bíró férfiú vallja. Annak feltevésében, hogy Hegel systemája egyfelől valamennyi elődjének eredményét magasabb egységben magában foglalja, másfelől, hogy semmit el nem vet, mit az előzők tanítottak, és hogy többet ért el, mint a mire azok törekedtek : Hegel idealismusán túl a speculativ philosophiának továbbfejlesztését lehetetlennek mondják. — Tagadják, hogy létezik egy philosophiai munka is a Hegel halála óta megjelentek és ismeretessé váltak közt, mely a panlogismust meghaladná. Ezen munkákra azt mondják, hogy vagy restaurationalisok, vagy kiépítők, vagy synkretizálók vagy történelmieks. Azon nézetet, hogy a stagnálás korát éljük és hogy Hegel systemája a speculativ philosophia netovábbja, magam is vallom, de azért a philosophia fejlődését más irányban, biztosra veszem. Mert azon eredmény, melylyel az emberi szellemet egyfelől a speculativ philosophia, másfelől az exact kutatás, a szó legtágabb értelmében vett természettudomány, gazdagította: több mint elegendő egy új és termékeny alap megteremtéséhez, melyen lehetségesnek kell lenni a speculativ principiumoknak az exact kutatás legmagasabb resultatumaival való egyesítése, és ennek következtében a lét problémájának megoldására való törekvésben, az objectiv igazság megközelítése, ha csak egy lépéssel is. Azt hittem, hogy ilyen célzattal bíró kísérlettel van dolgom, midőn »A szép, mint agyideg-tevékenység« című tanulmány olvasásához fogtam; annál is inkább hittem, mert a tanulmány elfogadta philosophiai rendszer neve ilyesmit sejtet. De sem a dolgozatban, sem az alapját képező újnak kiadott rendszerben nem találtam semmit, mi ezen hitemben megerősíthetett volna. Mindkettő régi, ellentétes dolgok egybefoglalására törekvő, de meghiúsult kísérlet, mely a fenti osztályozás szerint, ha egyáltalán valahová, úgy legfőlegb a synkretizálva kiépítők közé sorozható.

A »Panaisthesis« a »gondolkodásszülte fény«-nek az »abstract«-nak, mint a lét alapjának elvetésével, korunk philosophiai fejlettségének postulatumaig emelkedik ugyan, de a realis létnek, mint principiumnak felállítása és ennek következtében a gondolatnak a realis lét attribútumaival való felruházása által, mind a speculativ philosophiával, mind az exact kutatással szemben ferde és tarthatatlan helyzetbe jő. Ítéletem indoklása végett vissza kell térnem a »Panaisthesis« legfőbb tanára, nem hogy folyományait részletesen bíráljam — mennyire szükséges volt, már megtettem — hanem hogy úgy a dolgozat, mint az alapjául szolgáló rendszer általános, mintegy philosophiai-történelmi színvonalát, úgyszintén állását Hegel systemájával szemben meghatározhasam.

A »Panaisthesis« az összes »eddig« philosophiák tévedését, hogy a a lét alapjául gondolati tényt tettek, elkerülendő, a

gondolatot ruházza fel a realis, a való lét attributumaival, vagyis »az abstract absolut eszmét concret, ellentét nélküli érzéktevékenységgé változtatja.« A mi tehát gondolati, szellemi jelenség, az valóban is existál, még pedig az »agyplasson« »rendkívül bonyolult«, »elképzelhetlenül finom«, »milliárdnyi és milliárdnyi« »sejtalakulataiban és »kapcsoló elemeiben«; »összténye« a tudat; »ellentét nélküli tevékenysége« a szellem, az eszme katexochen. »Minden, a mi van, kiterjedés, mint érzéki terjeszkedés«; »jelenség és létazonos.«

Az elv ezen formulázása lehetőleg a legszerencsétlenebb. Az előnyök nélkül a speculativ és exact kutatás hátrányait egyesíti. Veszendőbe megy a speculativ philosophia előnye, hogy principiuma mindig van, a nélkül, hogy az exact kutatásé — a tapasztalati alap megtartható lenne. Nem is áll azon magaslaton, melyet, mind a speculativ, mind az exact kutatás mai fejlettsége okvetlenül megkövetel. A speculativ philosophia eredményei mellett annak felállítása principiumul, hogy a mi van »kiterjedés, mint érzéki terjeszkedés« ép oly lehetetlen, mint a gondolatnak a realis lét attributumaival való felruházása az exact kutatás tapasztalati adatai mellett. Im már sem a naiv materialismusnak, sem a tapasztalati alapot nélkülöző speculativ philosophiának nincs létjoga. Ignorálván mind a speculativ, mind az exact kutatás eredményeit, a »Panaisthesis« maga-magát száműzte a tudomány honából. Mert minden, akár a tapasztalati, akár a speculativ téren tett tudományos jelleget igénylő kutatás eredményének ki kell állania a következő elvhez való viszonyításából álló próbát: hamis minden a tapasztalat biztos adatainak ellenmondó speculativ eredmény; hamis az empirikus ténynek minden, a tiszta logikai speculatióval összeegyeztethetlen felfogása és magyarázata. Ennél fogva hamis a »Panaisthesis« speculativ eredménye: hogy az agyidegrendszer általában és az agyvelőt képező »protoplasma« különösen, »egy roppantul kifejtett, utánképzett világ, mely teljesen magában hordja a külső nagy világot végtelen alakulatainak természetszerű összefüggésében«, és hogy ellenmondás nélkül nem képzelhetünk el semmiféle jelenséget, melynek való léte fel nem volna található itt; mert ennek határozottan ellentmond az agyvelőről és funkciójáról összegyűjtött és constatált tapasztalati adatok nagy összege, melyek egyikével sem igazolható a »Panaisthesis« feltevése. Ugyancsak hamis a »Panaisthesis« azon tapasztalati ténynek, hogy a gondolkodás az agyidegrendszer térben és időben végbemenő meghatározott változásaitól van feltételezve, — olyan felfogása és magyarázata: hogy a történeti változások a »kialakult«, többékevésbé »rezgő«, »előtérbe és háttérbe« jutó, »egybevegyített« »sejtalakulatok«, »össztények« stb., maguk, a gondolatok, fogalmak, eszmék reális voltakban; mert ez összeegyeztethetlen a

logikai speculatióval, mely szerint az, hogy $A = A$, szent és megdönthetetlen és ennek következtében a mi »sejtalakulat«, az sejtalakulat, a mi »protoplasma-tevékenység«, az protoplasma-tevékenység örökön örökké; sem több, sem kevesebb, akármily »finom«, »véghetetlen bonyolult«, »elképzelhetetlen« legyen is a »tevékenység« processusa.

De az olyan rendszer, melynek speculativ eredménye ellenmond a tapasztalatnak, a tapasztalati tényekre vonatkozó felfogása meg ellenmond a logikának, nemcsak hogy nem lehet más, legkevésbé a Hegel rendszerének továbbfejlesztése és a rajta alapuló aesthetika Hegel aesthetikájának correctivuma, hanem megvilágításra és correctióra inkább, kettejük szorulván: annyira alatta áll Hegel rendszerének és aesthetikájának, hogy köztük összehasonlításról sem, nemhogy párhuzamba állításról lehetne szó. És így azon lépés, mely Hegel rendszerét a »Panaisthesis« től elválasztja, aligha nem az, melyről mondják: »C'est de pas du sublime au ridicule.« Kétség fér ahhoz is, vajjon a »Panaisthesis« rendszerén alapuló aesthetikának helye biztosítva van-e »a concret tudományok örök hazájában«? Életrevalósága »A szép, mint agyideg-tevékenység« vérmes reményei dacára, aligha lesz eléggé tartós, hogy ott helyét elfoglalhassa, mert ezen aesthetika se nem concret, se nem tudomány.

A »Panaisthesis« és »A szép, mint agyideg-tevékenység« általános philosophiai színvonalát magasabbra nem emeli azon körülmény sem, hogy Hegel dialektikai módszere náluk alkalmazásra talál. Ezen operáció felfogható ugyan, de nem indokolható.

Köztudomás szerint a tudománybaa az inductiv (analyt.), a deductiv (synthet.) és a dialektikus módszert szokás megkülönböztetni. Mind az inductiv, mind a deductiv módszernek előnyei és hátrányai vannak. Melyik bir előnnyel a másik felett? hol alkalmazandó az egyik, hol a másik? erről lehet vitatkozni, de hogy a dialektikai módszer tapasztalati ismeretnyomozásnál nem használható, ebben a hozzáértők mindnyájan megegyeznek. Maga Hegel (Encycl. 226. §.) csak a philosophiai speculatiót reserválja methodusának. És mit tesz a »Panaisthesis« és »A szép mint agyideg-tevékenység?« Eppen ellenkezőjét annak, mit tenni kellene: vegyest analytic és synthetice jár el a speculatióban és dialektice a tapasztalati téren. Kiindulván a nyomás és innervatio érzetéből (15. old.) constatalja, hogy az »érzéki« lét — melyen kívül más nincsen — »legegyszerűbb egyedi alakja a parány — mint érzéki terjeszkedés.« Ebből construálja azután a testeket, a mindenséget és a mindenség concentráltabb, »utánképzet« mását az »agyplasson«-t, mint a realisan létező gondolatoktrealis »synthesis ét.« És midőn ezzel tagadhatatlanul az empiria terére lépven, az agyidegrendszer és tevékenysége megha-

tározásához fog: a dialektikai módszert veszi elő és az ennek alkalmazásával nyert thesisek, antithesisek és synthesisekre vonatkozólag azt kívánja, hogy a tudomány ezeket realisan végbemenőknek tekintse és elhigye, hogy az »agyplasson« épen úgy fejlődik concret módon, mint Hegel ideája »abstracte.« Annál vakmerőbb azon követelmény, mert »A szép mint agyideg-tevékenység« hihetetlen ignorantiát árul el a tapasztalati — nem a metaphysikai — agyvelő physiologiáját és psychologiai functióit illetőleg. (E miatt talán még sem vakmerő ama követelménye.) Az ignorantián kívül más nem lehet oka azon compromittáló állításnak, hogy az érzéklet és a visszaidézett képzet közti különbség tudatossága az innervatio intenzitásának fokától függ. (40. old.) Elkövetve ezen végzetes hibát — pedig ettől minden iskolai psychologia egyszeri elolvasása megóvta volna — a dolgozat incompetenssé vált nemcsak a philosophia nagy problémáihoz, hanem a tapasztalati psychologia legegyszerűbb kérdéseire is hozzászólni. Hegel ideájának borzalmas átvarázslásáról az agyidegrendszer »protoplasmájává,« akár ne is szóljak; csakugyan felesleges. Hogy ez képtelenség, a philosophiai előképzettséggel bíró olvasó úgy is tudja, a laikus meg csak nyer vele, ha bizonyítgatás nélkül is elhiszi, hogy az

»A szép mint agyideg-tevékenység« terminológiája — csak az óvéről szólhatok, mert a »Panaisthesis«-ét eredetiben nem ismerem — rendkívül pontatlan és annyira pongyola, hogy ezen körülmény a legkiméletesebb bírálóban is könnyen azon gyanut keltheti, hogy a szerző a terminusok helyes értelmét teljes biztonsággal nem tudja. Ennek következtében a megértés olyan akadályokkal találkozik, melyek mindég könnyen hárríthatók el, ha a praecisításra gondot fordítanak és a terminusokat igazi értelmükben veszik. Nagyon jól tudom, hogy rendszer-alkotó philosophus gyakran kénytelen új gondolatainak kifejezésére új műszavakat teremteni, vagy a régieket a megszokottnál más értelemben venni, de a megfelelő magyarázatról is kell gondoskodnia, ha egyébként meg akarja magát értetni. Azért még hagyján, hogy az »abstract« mindig a reális, a »concret« mindig az ideális lét ellentétéül van használva, mert ez valahogy a »Panaisthesis« tanaiból leszármaztatható. De már az philosophiai fejtegetésben — melynek oly praecisnek kell lenni, mint a mathematicai deductiónak — nagy hiba, minden előző indokolás nélkül a reális létet fogalmilag meg nem különböztetni a »concret«-tól és megjelölésére felváltva tevékenységet, kiterjedést, tény, feszállapotot fölhasználni. Egyébiránt készséggel ismerem be, hogy ez a dolgozat legkisebb hibája. És míg a megismerkedésnél a »Panaisthesis«-sel szinte sajnálja az ember, hogy a feltüntetett philosophiai jártasság mellett csak a »Panaisthesis« létesült, addig »A szép mint agyideg-tevékenység« vak bizalmával a »Panaisthesis« minden tétele iránt oly könnyenhívőséget árul el, mely-

ből mindig bizton következtethetni a philosophiai járatlanságra, úgy hogy szinte örülni kell, hogy ezen nagy járatlanság mellett »A szép miut agyideg-tevékenység« mégis keletkezhetett. De ha a dolgozat ennek dacára kelleténél nagyobb önérzettel itél eleven és holt aesthetikák és philosophiák feletti, szinte önkénytelenül ötlük fel a gondolat, hogy Hegel ha aesthetikájának megvilágítását »A szép mint agyideg-tevékenység« által megéri, nem minden reá vonatkozó célzás nélkül mondta volna e a dolgozat előszavában is idézett szavait: »Megengedik, hogy a többi tudományokat tanulniok kell, hogy ismerjék őket és hogy csak bizonyos idevágó ismereteknél fogva érezhetik magukat jogosultaknak arra, hogy fölöttük ítéletet mondjanak. Megengedik azt is, hogy valaki cipőt készíthessen, tanulnia és gyakorolnia kell a módját, jóllehet már kinek-kinek meg van a mértéke a saját lábán, meg vannak kezei s bennök a természetes ügyesség a megkívántató munkára. Csakis a philosophálásra nem kell okvetlenül ilyen studium, szakértelem és fáradozás.«

O.

Feladatomat megoldottnak tekintem. Amennyire tőlöm tellett, iparkodtam az olvasó közönséget »A szép mint agyideg-tevékenység« című philosophiai tanulmány felől tájékoztatni. Tekintve philosophiai irodalmunk szegénységét, inkább szerettem volna dicsérni, mint kifogásolni. Csak kifogásolnom kellett. Mert oly philosophiai dolgozat, mely járatlanságra valló könnyen hívőségből választ fejtegetésének téves alapot, mely az önválasztotta alapon kitűzött feladatát nem oldja meg és elért eredménye értéktelen, mely általánosan nagyinak elismert munka megvilágítására, correctiójára törekszik, holott maga is megvilágításra és correctióra nagyon is rászorul és mélyen alatta marad a megvilágítandó színvonalának: semmi tekintetben sem felelt meg a legkisebb igényeknek sem, melyeket philosophiai munka iránt csak támasztani lehet.

Ezen ítéletemért szavatosságot vállalok mindenkivel szemben.

Mínt hogy azonban ezen ítéletemet okadatoló dolgozatom által sem elegendő érdemet nem szereztem arra, hogy személyem, nevem iránt valaki érdeklődjék; sem elegendő okot nem szolgáltatam arra — legalább akarva nem, — hogy valaki személyes támadást joggal intézhessen ellenem: az anonymitás igénytelenségében kívánok maradni. De ezen kívánságom még korántsem kérelem feltétlen discretió iánt. Ha a »Magyar Philosophiai Szemle« szerkesztősege azt tapasztalná, hogy olyasmit — ha a legcsekélyebbet is — akarok takargatni, mi az irodalmi tisztess-

ség szempontjából a nyilvánosság elé tartozik: azonnal lebbentse fel anonimitásom fátyolát, nem, mert én hatalmazom fel rá, hanem mert ezt tennie kötelessége önmaga iránt. *) *γ* . . . *δ*.

Logika azaz Gondolkodástan. Középkolák használatára. Irta Dr. Nemes Imre. Budapest 1884. Kunosy Vilmos kő- és könyvnyomdája. Ára 1 frt.

A magyar philos. közönség bizonyára örömmel fogja tudomásul venni, hogy bölcsezetünk egyik veterán munkásának nézeteit egy tanítványa által, ha nem is egészen az eredeti szerző saját szavaival, de mégis az alapgondolat megtartásával rövid és értelmes alakban a logika terén közölve találja. Nemes úr jelen logikája Dr. Horváth Cyrill egyetemi tanár előadásaira támaszkodik s bár nem vagyok azon szerencsés helyzetben, hogy Nemes úr tanait Dr. Horváth Cyrill úr egyetemi előadásaival összehasonlítsam, mégis azt hiszem, hogy a concret logika, milyennek Nemes úr a magáét nevezi, Horváth úrra mint »valódi tudományos megalapítójára« mutat vissza. E határvonást eredetileg átvett és a sajátból hozzátett részletek közt e helyen említöm; talán akad valaki, ki mint Horváth úr egyenes tanítványa ezen nem mellékes kérdést is fogja szellőztetni s eldönthetni. Mindenesetre Nemes úré az érdem, hogy irodalmilag tudtommal első adott kifejezést ezen irányynak.

A jelen mű, mint Nemes úr a bevezetésben helyesen mondja, az eddigi magyar logikáktól némileg különbözik. E különbség nem a tanoknak összefüggésében keresendő, mert e tekintetben alapjában új logikai tanrészletet nem találtunk benne; hanem inkább berendezésében és mondhatnám, egy sajtóságos fogásban, melyet szerzőnek »összerítés«-nek nevez, miért is logikája összerű vagy concret logikának nevezhető.

* Tisztelt munkatársunk ezen bírálatához csak két megjegyzést csatolok. Az egyik azon fogadtatást illeti, melyben »Az ember és világa« című művem részesült. Az »agyonhallgatás« ténye talán nem egészen »tény«, — a napi sajtóban legalább jelezték megjelenését; — tény azonban az, hogy a Szemlében megjelent bírálaton kívül más nem jelent meg róla s hogy a M. Tud. Akadémia a pályázott művet említésre méltónak sem találta. Ezen utóbbi pontról különben majd talán a következő füzetben lesz alkalmam szólhatni.

Az itt közlött bírálatra nézve egyelőre csak azt jegyzem meg, hogy annak objectív megjegyzéseit nagyrészt osztom s örülök, hogy a kérdéses cikk oly ügyes toll által írt bírálaton részesült. Egyet sajnálok, hogy bíráló ur ama cikket, mely nem egyéb Hegel tanainak igen szerencsétlen paraphrasisánál, oly komolyan vette; egy kis mosoly nem ártott volna az ilyen fenhangu kérdésessel szemben. S minthogy a bírálat oly módon van írva, hogy a bíráló személye egészen háttérbe szorúl, nem találok szükségesnek az anonimitás fátyolának fellebbentését.

Böhm Károly.

ség szempontjából a nyilvánosság elé tartozik: azonnal lebbentse fel anonyimitásom fátyolát, nem, mert én hatalmazom fel rá, hanem mert ezt tennie kötelessége önmaga iránt. *) *γ* . . . *δ*.

Logika azaz Gondolkodástan. Középiskolák használatára. Irta Dr. Nemes Imre. Budapest 1884. Kunosy Vilmos kő- és könyvnyomdája. Ára 1 frt.

A magyar philos. közönség bizonyára örömmel fogja tudomásul venni, hogy bölcsezetünk egyik veterán munkásának nézeteit egy tanítványa által, ha nem is egészen az eredeti szerző saját szavaival, de mégis az alapgondolat megtartásával rövid és értelmes alakban a logika terén közölve találja. Nemes úr jelen logikája Dr. Horváth Cyrill egyetemi tanár előadásaira támaszkodik s bár nem vagyok azon szerencsés helyzetben, hogy Nemes úr tanait Dr. Horváth Cyrill úr egyetemi előadásaival összehasonlítsam, mégis azt hiszem, hogy a concret logika, milyennek Nemes úr a magáét nevezi, Horváth úrra mint »valódi tudományos megalapítójára« mutat vissza. E határvonást eredetileg átvett és a sajátból hozzátett részletek közt e helyen említöm; talán akad valaki, ki mint Horváth úr egyenes tanítványa ezen nem mellékes kérdést is fogja szellőztetni s eldönthetni. Mindenesetre Nemes úré az érdem, hogy irodalmilag tudtommal első adott kifejezést ezen irányynak.

A jelen mű, mint Nemes úr a bevezetésben helyesen mondja, az eddigi magyar logikáktól némileg különbözik. E különbség nem a tanoknak összefüggésében keresendő, mert e tekintetben alapjában új logikai tanrészletet nem találtunk benne; hanem inkább berendezésében és mondhatnám, egy sajtóságos fogásban, melyet szerzőnek »összerítés«-nek nevez, miért is logikája összerű vagy concret logikának nevezhető.

* Tisztelt munkatársunk ezen bírálatához csak két megjegyzést csatolok. Az egyik azon fogadtatást illeti, melyben »Az ember és világa« című művem részesült. Az »agyonhallgatás« ténye talán nem egészen »tény«, — a napi sajtóban legalább jelezték megjelenését; — tény azonban az, hogy a Szemlében megjelent bírálaton kívül más nem jelent meg róla s hogy a M. Tud. Akadémia a pályázott művet említésre méltónak sem találta. Ezen utóbbi pontról különben majd talán a következő füzetben lesz alkalmam szólhatni.

Az itt közlött bírálatra nézve egyelőre csak azt jegyzem meg, hogy annak objectív megjegyzéseit nagyrészt osztom s örülök, hogy a kérdéses cikk oly ügyes toll által írt bírálaton részesült. Egyet sajnálok, hogy bíráló ur ama cikket, mely nem egyéb Hegel tanainak igen szerencsétlen paraphrasisánál, oly komolyan vette; egy kis mosoly nem ártott volna az ilyen fenhangu kérdésessel szemben. S minthogy a bírálat oly módon van írva, hogy a bíráló személye egészen háttérbe szorul, nem találok szükségesnek az anonyimitás fátyolának fellebbentését.

Böhm Károly.

A berendezést illetőleg a könyvben egy bevezetésen kívül, mely a logika fogalmát tárgyalja, három részt találunk. Az első, az Elvtan, a gondolkodás fajairól s egyetemes törvényeiről szól. A 2-dikban, melyet Elemtannak nevez, három szakaszban tárgyalja 1., a fogalomtant, 2., az itélettant, 3., a következtetést. Végre a 3-dik rész vagy Módszertan 3 szakaszra oszlik. Az 1-ső *a*) a meghatározásról, *b*) a felosztásról, *c*) a bebizonyításról szól; a 2-ik tárgyalja a módszert és fajait; a 3-dik a tudományt és fajait, úgymint *a*) a tapasztalati, *b*) az értelmi, *c*) az észleges tudományt (vagy bölcsészetet). A mint ez átnézetből látható, a könyv a tartalmat illetőleg magában foglalja mindazt, a mit más ilyen könyvecskék szoktak tartalmazni; s felesleges distinctiók csak a kezelésben lesznek észlelhetők, de nem jelennek magában az anyagban. Rendszeres előnyét ezen berendezésnek kivált abban látom, hogy, a mivel a rendes logikai könyvek nem tudnak mit csinálni, t. i. a logikai négy alapelvvel, annak e mű megadja az ő rendszeres helyét az első részben, mi által az egész munka zárt egységet képezhetett, mélyebb philosophiai alappal, mint eddigi magyar logikáink (a hegelieket kivéve). A könyvnek ezen alapra fektetése azt is eredményezte, hogy a könyv egészen más ertelemben deductiv alakot mutat, mint a rendes Aristotelesi logikák, melyek a formákat akarják rendszeresíteni, a nélkül, hogy a formákat magából kihajtó gondolás természetével hoznák genetikus öszszeköttetésbe.

A logikai anyag berendezése ezen körön belül az úgynevezett concret módszer szerint történt, melyet maga szerzőnk (173. l.) a dialektikai vagy körfolyamatos módszerrel azonosít. Sajnálom, hogy e módszernek rajzában szerzőnk nem eléggé világos; az újabb időben sokat, kivált a M. Ph. Sz. hasábjain sokat hangoztatott concretismus természetébe, mielőtt azt teljes egészében látnók, sok tanulságos betekintést nyújtott volna. Most csak azt tanuljuk, hogy ezen módszer az eszmékből indul ki, s így az okozatot az okra vezeti vissza (a sokaságot az egységre) vagy a részletekből az egységre megy át, részint pedig öszszerűleg »az egységben sokaságot és a sokaságban egységet állapít meg«. Ennyiben ezen módszer a speculativ módszerrel azonos. Az öszszerű módszer ezen jellemzése alapján a részletek berendezése az eszme szerint történik s annyiban deductiv az irányzata, a mint azt a logikai formáknak a gondolás lényegéből való levezetése e műben mutatja; de a módszernek más jellemzője is van, a részleteket vezeti vissza az egészre s annyiban inductiv természetű is. S végre a részletekben észlelhető azon vonás is, hogy az öszszerű (= concret) két ellentét egysítése, s annyiban a Hegel értelmében vett dialektikai módszerre emlékeztet. De a régi dialektikai módszer nincs tisztán megtartva s annyiban az egész logikai anyag csak

deductive van a gondolás természetéből levezetve, a nélkül, hogy a thesis, antithesis és synthesis menetét tisztán megtartaná.

Az öszszerűség ezen homályossága meglehet onnan eredt, mert a logikai anyag formális volta miatt nem annyira alkalmas a módszer hatalmának kiderítésére, mint azt a philos. egyéb részletei tehetik. Nagyobb valószínűséggel bir azonban előttem azon feltevés, hogy a concret módszer magában csak üres forma, melyet a tartalomra ruházni épen oly kevésbé sikerülhet, mint nem sikerült azt tenni a dialektikai módszerrel. Hogy nem sikerülhet, annak a logikára nézve abban keresem az okát, hogy a gondolást egész abstracte veszi, egységesnek, minden ízében azonos funciónak. Ebből az azonosságból kihozni semmit sem lehet; minden eredménye, minden tette a gondolásnak újra csak abstractio, forma lesz, mely az ismereti tárgygyal szemben áll ép úgy, mint bármelyik más logikai forma. Hogy ezen ellenvetésem értelme világossá váljék, a könyv 6 §-át akarom ide tenni. A gondolás ennek értelmében, öntudatos, értelmi működés, mely 1. a gondolati tárgyat, mint egészet, azzá teszi, a mi. Első alapműködése tehát a tevés (positio). De 2., az egésztől eltekintve a részeket veszi figyelembe s ezeket az egységgel szembesíti; második alapműködése tehát az ellentevés (antithesis). Végre 3., az egészet a részekben és a részeket az egészben gondolja; tehát harmadik alapműködése az öszszetevés (synthesis). Ennek alapján van három alapminősége is: az igenlés, tagadás és korlátozás, — s így a gondolás lényege: egyesítés, különítés és öszszerítés.

Nyilvánvaló, hogy ezen functiók valamennyien formális természetűek, hogy az igenlés, tevés, egyerítés egyfelől, — a tagadás, ellentevés, különítés másfelől, — s végre a korlátozás, öszszetevés és öszszerítés egytől-egyig merően formai gondolási határozmányok, melyeknek eszközlése s mely functiók végrehajtása magában soha tárgyi igazságot nem ad. Adhat tárgyi igazságot, mennyiben a tárgy alatt az alanyt értjük; de a külső való tárgy és alany öszszerű egységét ezen határozmányok által soha el nem érhetjük. — S így a concret logika semmi egyebet nem tartalmazhat soha, mint pusztán formai s így alanyi vonásokat; s ennyiben a formai logikától nem fog különbözni, kivéve az által, hogy módszeresebb lesz eljárása és zártabb az egysége. Mert a tárgyi logika csakis akkor állhat elő, ha a tárgynak magának logikai határozmányait léptetjük fel, mint tette azt Hegel.

A rendszerességre nézve egész tisztelettel szólok a könyvről. Nem osztom a könyvnek sem álláspontját, sem módszerét, sok helyen úgynevezett logikai törvényeit is kénytelen leszek tagadni. Mindezek dacára bevallom, hogy a könyv hosszú gondolkodásnak, gondos öszszeillesztgetésnek, sok helyütt filigran

munkának benyomását tette rám s valamint minden részletes rendszeres munka, úgy ez is őszinte örömmel töltött el. Egy rég kipróbált elme nyomait az egésztől eltagadni nem lehet s ha nem csalódom, e módszeres egyöntetűségben szerzőnknek egyetemi előképét kell keresnem s látnom. De a levezetésekben nem érthetek velők egyet.

Már az elvek levezetése sincs a gondolás lényege által indokolva. Előre bocsátom egyszer mindenkorra, hogy én álláspontra, módszerre nézve teljesen ellenkező nézetben vagyok szerzőnkkel s így az ő elvéből következő tételek kijavítását egyáltalában nem célozhatom. De ha a gondolkodás alapelveiről van szó, akkor azokat a gondolás lényegéből származottnak kellene kimutatva látnom. Itt pedig azt találom, hogy az azonosság és ellenmondás elvei adják ugyan, ha szorítjuk, a közép-kizárás törvényét (§. 11.), de hogy az alaposság törvényét a gondolás melyik három alapműködéséből bírják lehozni, azt teljességgel nem bírom belátni. Azt pedig, hogy a gondolás egy közepesetet azaz concret esetet (13. §.) kénytelen volna elismerni, egyenesen tagadom s el nem fogadhatom. A concret eset itt nem a két másik esetnek egysége, hanem egy külön álló harmadik eset, melynek az előbbihez semmi köze nincsen. Mert ha az ember testileg valóban halandó, lelkileg nem halandó, — akkor azon tétel, hogy az ember halandó is nem is, csak amphibolia, a mennyiben az ember a két állítványhoz különböző értelemben csatoltatott. Ha az alany mindkét állítvány mellett ugyanaz maradt volna, akkor a concret közepesetet képtelenségnek bizonyult volna be. Külömben is a szellem és test ezen elhelyezése nem egészen biztos disiunctio s annyiban azoknak concret egysége sem igényelheti az ellentétek közt levő közepesetnek a jelentőségét. E közepesetet külömben is, mennyire egyes concretisták irataiból láthatni, sokszor nem más, mint az egyik oldalnak quantitativ leszállítása, mint mikor pl. egyikük azt mondja, hogy az akarat erős vagy gyenge vagy kevésbé erős stb., stb. Valódi ellentét a gondolásban nem fordulhat elő.

Épen olyan schematicus, semmivel sem bizonyítható a gondolás »származék működéseinek«, a fogalmazás, ítéles és következtetésnek levezetése a gondolás három természeti alapműködéséből. Nem áll, hogy a tevés csak a fogalmazásban nyilatkoznék, mert abban az ellentetés is nyilvánul; nem áll, hogy az ellentetés az ítéles sajátja, mert a fogalmazásban is benne van s mert az ítélesben a tevés a kapcsolatban szinte nyilvánul, sőt §. 37. szt. az ítélet is »összerít«; végre nem áll, hogy a következtetés »az ítélet részeit új egészbe önti, összszeríti«, mert a zártétel nem összszerít egy ítéletet, hanem átvezet egyikből a másikra. Ily módon a thesis, antithesis és synthesis vagyis

a concreta methodus járása a fogalomra nézve idegenszerű, mesterségesen ráerőszakolt formának bizonyodik, a helyett, hogy magának a gondolásnak természetét feltüntető s azt követő eljárás mód lenne.

A concret methodus alkalmazása a logikában a módszeres forma külsősége miatt sehol nem mutatkozik termékenynek; mindenütt arra szorítkozik, hogy a synthesisben ismétli zavarosan a thesis és antithesis állításait. Ez öszszerítés nem érdemi meg a concret nevet. Valóságban a gondolkodás mindig vagy synth., vagy analytikus; a harmadik, melyet concretumnak neveznek, többé nem gondolás, hanem gondolat. Vagyis az öszszerű az eredmény, a melyet a felbontott részletekből az öszszerű funció létrehoz. Ezen felesleges ismétlésnek bőven vannak példái. Így pl. 26. §. azt állítja a) minél nagyobb a fog. tartalma, annál kisebb a terjedéke, b) minél nagyobb a fog. terjedéke, annál kisebb tartalma. És ehhez hozzáteszi szerzőnk c) »a tartalomnak a terjedékekkel és a terjedéknek a tartalommal való öszszerű viszonya a következő törvény szerint módosul. Minél nagyobb vagy kisebb a fogalom tartalma, annál kisebb vagy nagyobb a fogalom terjedéke is.« Kérdem: micsoda új igazságot tartalmaz ezen »öszszerű« tétel? Van-e bene valami is, a mi a két elsőben nem lett volna?

Ilyen a 27. §. is. Az említett fordított viszonyt a gondolás gondolhatja 1) lehozólag, kiindulva a fogalom tartalmából, 2) behozólag, kiindulva a fog. terjedelméből a tartalom felét s 3) »a két módot öszszerűleg (concrete) véve, kiindulva a fog. tartalmának s terjedékének egységéből s szerkeszti a fogalmat, mint önmagában megkülönített egységet.« Bevallom, hogy ezt nem bírom képzelni; vagy inductive megyek a legegyszerűsebb fogalomhoz, vagy deductive különítem, de egyszerre mindkét irányban a gondolás ép oly kevésbé járhat, valamint egy létrán egyszerre fel és le nem mászkálhatok. Nemes úr magyarázata a dolgot semmivel sem teszi világosabbá. Ide teszem azok számára, a kik könnyebb felfogásnak, mint én, hogy esetleg azok adjanak nekem felvilágosítást. Tehát 37. lapon 3) »végre kiindulhat a gondolás a fogalom tartalma és terjedéke közötti viszonyból öszszerűleg (concrete) s vagy megtudatolja a fogalom terjedékének szerkesztése által az osztályfogalmakat, mint nem-, faj-, és egyedfogalmakat. azaz meghatározza azokat a tartalom bővítése és a terjedék kisebbitése által (azt hiszem, ez az egyszerű determinatio menete); vagy megtudatolja a fogalom tartalmának szerkesztése által a tartalmi jegyeket, mint egyed-, faj-, nem- és legmagasabb nemfogalmi jegyeket, azaz megkülöníti azokat az alsóbb fogalmaktól való elvonatkozás és a magasabb fogalmakra való reflectálás által, s így a fogalom tartalmát folytonosan kisebbiti, de terjedékét nagyobbítja (ez a közönséges abstractió

és generalisatió). Vagy végre megtudatolja a terjedék és tartalom, a tartalom és terjedék közötti viszony öszszerű módosulását s e szerint szerkeszti a fogalmat, mint önmagában megkülönbített egységet, azaz eszmét. « Azt hiszem, hogy ezen 3-ik öszszerű csak a két első műveletnek ismétlése; de hogy ezzel a gondolás mennyiben nyerhetne tartalmat s új igazságot, azt nem bírom a hosszú és nehéz fejtegetésből kivenni.

Egy másik példa. A fogalmakat 30—32. §-ok szerint tartalmilag és terjedelmileg lehet összehasonlítani. Egyszerre a 33. §-ban jön »a fogalmak öszszerű viszonya és törvénye.« S miben áll ez? »A fogalmak tartalmi és terjedéki együttes egybevetése, mint öszszerű viszonyítás, szüli a fogalmak öszszerű viszonyát.« A ki ezt megérti, az talán ezen viszony »törvényében« is fog újat találni. E törvény a következő: »A fogalmak öszszerűleg egymással egybevetve, viszonylag azonosak s viszonylag különbözök.« De hiszen ezt már a 30. §-ból tudjuk, hogy »a fogalmak némely jegyre nézve azonosak, más jegyre nézve különbözök.« Mi újat nyertünk tehát ezen új »öszszerítés« által abban az esetben is, hogy annak eszközlése úgy, a hogy kívántatik, lehetséges lenne? En nem bírom belátni.

Végül még egy esetet, melyre akadtam a 94. §-ban (mert másutt nem igen észlelhető a módszer befolyása). A meghatározás módjai szerzőnk szerint elemező, öszszetevő és öszszerű. Ismerjük az analtikai és synthetikai meghatározás természetét; mások még a genetica definitiót is szokták megkülönböztetni; a concreta definitiót teszi harmadiknak s nevét onnan magyarázza (114. l.) »mivel a dolog lényegének tulajdonságai elemző módon a fogalom tartalmi jegyeivé válnak, s viszont öszszetevő módon a származott lényeges tulajdonságok fogalmi jegyek alakjában fogalomba egyesítettnek, hogy öszszerű módon a fogalom ott a jegyeket sokaságban, itt a jegyek sokaságát egységben öntudatosan visszatükrözze; azaz a tárgyi és alanyi egység és sokaság az azonosság törvénye szerint azonos, megegyező és egységes legyen.« Azaz: az öszszerű itt megint csak bizonyos ködös valami, mely a másik kettőt meghatározhatatlan módon magába zárja, a nélkül azonban, hogy ki tudná mutatni, miben rejlik ezen sajátságos új vonás, mely ezen definitiót a többiektől előnyére megkülönböztetné.

Azon dicséretes belátást tehát, hogy a logikai tanoknak a gondolás természetéből kell folyniok, hogy azok a legapróbb részletben is e gondolás természetét feltüntetni kénytelenek, szerzőnk művétől eltagadni nem lehet. De a siker nem folel meg a várakozásnak; a gondolás abstract felfogása, működésének formai fogalmazása, a módszer külsősége s a tárgynak meg nem felelősége nézetem szerint a levelezéseket elégtelenné s a tárgyalást éppen a legkétesebb ponton, a concretismus pontján ho-

mályossá tették. Minthogy azonban a módszer kevés helyen érvényesült teljes erejével, azért a műnek positiv tanai még mindig lehetnek hasznavehetők, ha a módszer szempontjából kifogás alá esnek is. Nézzük tehát a mű ezen részét.

A tananyag megválasztásában szerzőnk elég óvatosan járt el. Semmi sincs felvéve, a mi a tanuló látkörén túl esnék; a példák is, ahol fel vannak hozva, a tanult határokon túl nem mennek s dicsérendő világossággal vannak előadva. A fogalomtanban egészen a régi formai logika nyomain jár s a fent kifogásolt összerűségi részleteket kivéve, a tan elfogadható. Az itélettanban a Kant-féle felosztást tartja meg s a meunyiben ezt teszi, az egész tanrészlet mélyebb alapot nélkülöz. Egy pontot lehetetlen itt szerzőnek figyelmébe nem ajánlani, azon sajátságos ferde állást, melybe a viszonylati itéletek és az összetett itéletalakok vannak helyezve. A viszonylati itéletek ugyanis *a)* feltétes, *b)* feltétlen *c)* szétválasztó itéletek. A 40. §-ban pedig az összetett viszonylati itéletek két faja van felhozva *a)* az összetett feltétlen itélet, melynek alfajai *a)* összefoglaló, *β)* osztó, *γ)* szétválasztó itélet. *β)* feltétes itélet. A szétválasztó itélet tehát 45. §. a feltétlennel mellé van rendelve, 46. §-ban pedig mint egyik alfaja alá látjuk rendelve. Ezen baj iskolai könyveinkben mindaddig fog előfordulni, míg egyszer az egész itélettant gyökeres revidiónak nem vetjük alá, a mit szerzőnk megtenni elmulasztott.

Annál több megjegyzésem van »az itéletek viszonyaira« (t9—52. §§). Szerzőnk a szokásos beosztástól eltérőleg három viszonyt talál köztük: 1. minőségi egybevetés szerint részint azonosak, részint különbözők; 2. terjedéki egybevetés szerint részint egybe rendelték, részint fölé- és alá rendelték; 3. viszonylati egybevetés szerint részint megfordítottak, részint ellentettek. (49. §.) A viszonyok ezen háromságát osztási alapja után hiába fürkésztem. Ha a Kant-féle 4 kategoriacsoport volt az osztási alap, a mint e három viszony mutatja, akkor hiányzik a módosulati viszony, pedig azt hiszem a módosulati viszony megérdemli, hogy igen érdekes viszonylatait egy logikai könyvből ki ne hagyjuk. Akkor azonban még egy másik hiányt is látnék benne, azt t. i., hogy a megfordított és ellentett itéleteket viszonylati egybevetés szerint nyerteknek nevezi. A feltétlen, feltétes és szétválasztó itéletekből azonban miként legyenek ezek nyerhetők, teljességgel be nem láthatom. Így tehát abban kell megnyugodnom, hogy itt az itéletviszonyok osztási alap nélkül vannak rendezve; a mi logikai könyvecskénél mindenesetre baj.

Annál nagyobb baj, ha már most a részletek átkutatásába

bocsátkozunk. Legelőször a különböző ítéletek fajai az ellentét három formájával nincsenek kimerítve; vannak különböző ítéletek, melyek ezen viszonyok egyikében sem állanak egymással, pl. a különböző S és P-vel bíró ítéletek. Az azonos és különböző, valamint az egyéb ítéletek törvényeihez pedig felette sok kétely fér elannyira, hogy azt merném állítani, hogy az Aristotelesi négyszög sokkal alaposabb és jobb átnézet, mint a milyent itt szerzünk nyújt nekünk. Egyes részletek igazolni fogják állításomat.

Az 50. § ban ellenmondó ítéletekre pl. N. Sándor nagy ember és N. Sándor nem nagy ember. Ellenben 51. § ban példára: minden ember tudós és némely ember tudós. Nem látni át, miként jön e két subalternált ítélet az ellenmondás közé.

Az 50. §-ban ellentétes ítéletek egymást korlátozzák, pl. az élet jó és az élet rossz. Ezekről az 51. § azt mondja, hogy »mind a kettő viszonylag igaz lehet.« A logikai vonás azonban nem megy a lehetségesre, hanem a szükségképenire, vagyis a kérdés az, ha az egyik ítélet igaz, milyennek kell (nem »lehet«) a másiknak lennie. Akkor pedig igaza van a f. logikának, hogy az ellentétes ítéleteknél ha egyik igaz, a másik nem lehet igaz. Pl. ha az ember néma, akkor nem lehet beszélő.

Éppen úgy a megfordítás törvényeinél az van állítva az 53. §-ban, hogy az igenlő ítéletek egyszerűen megfordíthatók. A f. logika sokkal helyesebben a közönséges esetet veszi szabályul s az egyszerű megfordítást két kivételes esetre szorítja meg.

Hasonlóan téves szerzünk tana a részleg tagadó ítéleteknél, melyek szerinte egyszerűen megfordíthatók. A f. logika szélesebb látókörű s lemond egy lehetetlen közös szabály kereséséről. Mert pl. némely állat nem madár, azt nem lehet egyszerűen megfordítani, a mennyiben az ilyen egyszerű megfordítás képtelenséget adna, pl. hogy némely madár nem állat.

A legnagyobb baj pedig ezeknél a »törvényeknél« az, hogy igazságuk az ítélet természetéből sehol sincs indokolva s így az önkényes ötlet színezetét mutatják, holott a törvénynek éppen tárgya által adottnak kellene lennie.

A következő tetés tanában is szerzünk ott, ahol a régi formai logika csapását elhagyja, korlátozottabb s így nem igaz eredményre jut s téveseket tanít. Már a terminusok meghatározása is csak az első figurára szól, mikor a P-ről azt mondja, hogy főtételeben és zárttételeben állítmány, S-ről azt, hogy az al- és zárttételeben alany, M-ről pedig azt, hogy a »felső fogalmat tartalmában, az alsó fogalmat terjedékében foglalja.« Mindezen meghatározások helyesek az 1-ső fig.-ban, de helytelenek a többiekre nézve, holott a régi f. logika tanáiban a meghatározások akként vannak szerkesztve, hogy valamennyi figurára egyformán vonatkozhatnak. Igaz, hogy az 1-ső figura az igazi természetes követ-

keztetés, de ha a többit is elfogadjuk, akkor azokra is tekintettel kell lennünk a meghatározásnál. Különbön azon jó gondolatok, melyek ezen 58 §-ban találhatók, a tan további kifejtésében nem lettek felhasználva. Így helyes az, hogy a következtetés két fogalom közti viszonyának megállapítása, de akkor ennek a megállapításnak módját kellett volna tovább vizsgálni. Ép úgy helyes az, hogy a középfogalom a felsőfogalmat tartalmában foglalja, de itt sem látható keresztül gondolva az egész gondolat, mivel akkor a syllogismusokról egészen másféle felosztást kaptunk volna.

Eppen olyan szorosak a 64. §-ban előadott törvények, melyek a feltétlen következtetésre vonátkoznak. Hogy a föltétel mennyiségre nézve mindig egyetemes (3. tv.) s hogy az áltétel minőségre nézve mindig igenleges (4. tv.), ez csak az 1-ső figurára szól s a többiekben, azoknak eltérő természete miatt, nem érvényes. Azon babonát, hogy a 4. ik fig. Galenustól származnék, talán felesleges újra, meg újra logikai könyvecskéinkben használni.

Hasonló kifogás alá esik a 81. §-nak rövidke törvénye, hogy az összetett teljes következtetésben »minden következő következtetés föltétele a megelőző következtetés zártétele legyen.« Mert ezt tudvalevőleg csak az episylogistikus vagy leszálló sorban szükséges, a prosylogistikusban pedig már nem lehetséges a fogalmak terjedéki viszonyai s a következtetési módok természete miatt.

Homályosságban szenvednek a 85. és 86. §-ok, melyekben a deductiv és inductiv következtetéseknek különben helyes megkülönböztetése a hosszas fejtegetés miatt kiviláglani nem bír.

A módszertanban kevés az új, többnyire a közönségesen bevett iskolai tanokra akadunk. Egy ponton igyekezett nagyobb eltérést létesíteni, a meghatározás fajainál (93. 94. §-ok). Szerzőnk megkülönböztet nominalis és fogalmi meghatározást, de az elsőbbit nem veszi a szokott értelemben, a realis definitiónál pedig csak két fajt ismer: a realis és genetica definitiót. Azt hiszem, hogy a genetica is lehet realis és a realis is genetica, miből világos, hogy a két faj nem ugyan azon szempontból, de ugyanazt fejezi ki. A 94. §., mely elemző, összetevő és összerű meghatározási módról szól, rávezethette volna a szerzőt arra, hogy a geneticát az összetevővel rokonságba helyezze s akkor azt találja, hogy ez utóbbi definitiofajok bármilyen tartalmu definitióra alkalmazhatók, ha ugyanis a definitio eredetét vesszük tekintetbe; a mi azonban pszichológiai momentum a meghatározásnál.

Homályosságuk miatt egy másik kiadásban átdolgozandóknak tekintem a 104. és 105. §-okat, melyek a behozó és lehozó bizonyításról szólnak s mindenesetre a megfelelő következtetési

formákkal lesznek összehozandók a tárgyalás hézagtalansága céljából.

A módszerek tárgyalásánál inkább szerettem volna, ha szerzőnk az inductio természetének fejtegetésére több súlyt fektet s a természet tudományokban használt experimentalis módszereket nem mellőzi oly teljességgel, mint azt most teszi. Elfért volna ezen empiristikus részlet a könyv mostani keretébe is. Volna ugyan több apróbb kifogásom ezeknek a módszereknek fejtegetésére, de csak az összesítő módszernek fent említett homályosságára szorítkozom; a többi tanítás közben pótolni, illetve kijavítani nem nehéz dolog.

A tudományok fajainak megkülönböztetésénél kívánatos lett volna, ha szerzőnk a tapasztalati tudományokat a philosophiaiktól nem szakítja el oly kiméletlenül. Most egészen az a látszata, mintha a tapasztalati tudományok egészen mással foglalkoznának, mint a philosophia; pedig azt mindenkitől megengedettnak vehetem, hogy a philosophia csakis módszerben különbözhetik a tapasztalati tudományoktól, a tárgyat illetőleg. A philosophiának olyan felosztása, minőt szerzőnél találunk, a mai viszonyok közt alig lesz tartható. Legalább mi positivisták annak ilyen nemű szerkezetét nem tudjuk helyeselni s annyiban visszautasítjuk. Sajnálom, hogy a tisztelt szerző a positivismus tudományos szerkezetét nem részletezte; mert az elől nem zárhatjuk el magunkat, hogy a positivismus a jelen philos.-ban hatalom, s akár elfogadjuk, akár nem, — ignorálnunk csak saját kárunkkal lehet.

Ezekben ki volnának merítve főbb észrevételeim a jelen logikai könyvre vonatkozólag. Én magam részéről irányával nem értek egyet, mert rendszeres álláspontom teljesen más, mint a szerzőé. De készséggel elismerem, hogy művének készítésénél szép cél lebegett szeme előtt, melyet elérni igyekezett, de nem bírt azért, mivel kiinduló pontja abstractióba vész, módszere pedig nem világosan kezelhető, a mennyiben magában homályos. A gondosságot egyik ponton sem lehet eltagadni, sem nagyban sem részletekben; világos a nyelvezete is, eltekintve egyes szokatlan, de, úgy látszik, a concretismus rendszerének terminológiájához tartozó kifejezésektől. Mind összevéve azt hiszem, hogy ügyes tanár kezében, bármely állásponton álljon is, a formai logikából átvett tanok használható kézi könyvet fognak szolgáltatni. Legalább olyan használhatót, mint bármely más magyar logika, melyektől rendszeres iránya és jellege előnyösen megkülönbözteti. Sok gyengéi dacára mégis érdemes munkának elismerem.

Böhm Károly.

Dr. S. Stricker (bécsi egyet. tanár) *Studien über die Association der Vorstellungen. Mit einer Abbildung im Lichtdruck.* Wien 1883. Wilh. Braumüller.

Az újabb idők kutatásai az agy szerkezete és működése körül a képkapcsolásra vonatkozólag igen nevezetes, a régi lélektani elméletektől egészen eltérő tannak okozták keletkezését. Míg a régi lélektan a képkapcsolást a lélek munkájának tekinti (azt teszi még Herbert is), addig ezen physiologiai lélektan az agy egyes centrumai között elterülő idegpályák tevékenységében akarja a kapcsolás alapját találni s annyiban egészen más, positiv és természettudományi uton igazolható alapra helyezkedik. Ez irányban (melynek a Magyar Philos. Szemlében dr. Lechner Károly adott kifejezést két cikkében v. ö. M. Ph. Sz. I. évf. 403—449 l. és III. évf. 272—303 l.) vannak irva Stricker ur jelen dolgozata, valamint előbb megjelent dolgozatai is (pl. *Studien über die Bewegungsvorstellungen*). A jelen füzetben kivált a mozgási képzeteknek (motorische Vorstellungen) az egyéb képzetekkel való kapcsolását tárgyalja. A mi tudatunkba ugyanis a külső tárgyak képei mint »alapcomplexusok« (Grundcomplexe) lépnek be s ebből kilépve képezik a »potentialis tudást.« Ezen képzetekkel kapcsolódnak a mozgási ösztönökből eredő mozgási képzetek, melyeknek egyik fajtát a szavak, másikat a zenei hangok, harmadikát a számok képezik. A szavak szerinte »csak azon idegimpulsusok képzetei, melyeket a beszédizmokba kell indítanunk, hogy a szavakat valóban kiejtsük.« Ezzel analog folyamat az ének, melynek elemei szintén ilyen impulsusokban keresendők. S épen ily belső alakzatok a math. formák is, melyeket a mozgató idegekbe indított impulsusok által létesítünk. — Ezen mozgató képzetek kapcsolódnak az alapképzetekkel s így történik, hogy, ha valamely külső tárgy alapcomplexusa tudatunkban feltűnik, mindjárt (ha a kapcsoló pálya ép) a megfelelő szót is felhozza tudatunkba.

Ezen alapcomplexusok a beszéd és társalgás által sokféle áthelyezést szenvednek. Ilyen áthelyezett complexusokat »sokszoros complexusoknak« (multiple Compl.) nevezi szerző. Ezen alapcomplexusok s a multiplumok háromféle módon kapcsolódnak: 1. térben, 2. időben, 3. okilag s ezeknek önkényes áthelyezése képezi azt, a mit gondolásnak nevezünk, s általában az ugynev. productiv munkát. Szerzőnk erre az okképzet, a tér és idő magyarázatára tér át s azon szándék vezet, hogy ezeket physiologiai alapon megértse s a Kant-féle apriorismust physiol. felfogással helyettesítse, illetőleg igazolja.

Az okképzetre nézve elismeri, hogy a külsőben csak egymásutániságot veszünk észre, melyet az öntudat okilag fűz össze. Ez okiságot szerző hajlandó az izominnervatióból érteni, melyet mi valamely tünemény láttára eszközlünk. Pl. látok egy

embert, ki kocsit tol maga előtt. Hogy a kocsi mozgását az ember okozza, azt azért állítjuk, mert ennek láttára mi is innerváljuk csendesen azon izmainkat, melyek segítségével amaz ember a kocsit előre tolni képes. Ezen feltevést azonban, ámbár tagadhatatlanul rejlik igaz is benne, nem használja fel, csak ráutal arra, hogy az okképzet forrását saját akaratumk typusa szerint alkotjuk meg.

Sokkal érdekesebb és behatóbb a térképzet fejtegetése. Stricker ur itt igen gondosan megkülönbözteti a metaphysikai, illetve dialektikai oldalt a közönséges lélektani részletektől. Az elsőt a térre nézve Kant tanában véli helyes alakjában találni s a maga részéről a physiologiai, illetve lélektani magyarázatot adja. Nem vagyunk azon helyzetben, hogy Stricker ur abbeli fejtegetéseit magunkévá tehetnők; a kísérlet mindenestre érdekes s más irányban folytatva a térképzet empirikus fejlődésére tanulságossá fog válhatni. Kantnak azon tanát, melyet a T. É. B.-ban találunk s melynek értelmében a térképzet szükségképeni, úgy hogy nemlétele gondolhatatlan, Stricker ur onnan magyarázza, hogy a mi térképünk lényegében a látó érzéktől függ s így azért nem veszhét ki soha tudatunkból, mivel »a látó szerv éber állapotban mindig ingereltek« (39). Ugyanezzel a tétellel összefügg egy másik is, mely szerint Kant a tért végtelennek állítja. Hasonlókép elismeri azt is, hogy a tér a külvilág tapasztalásától független, a mennyiben látó szervünk belső ingerek által indítatik. Ámde a térképzet, a mint tapasztalatilag ismerjük, nem függ a látástól egyedül. Hogy a kiterjedést értsük, ahhoz (mint már Thomas Brown, James Mill és Alex. Bain kimutatták) izomérzetek hozzájárulása szükséges, melyek a szemizmokra szükséges ingereknek kísérői.

Az ilyen izomérzetek nem a helyről értesítenek, mert localis értesítést az érzéki idegek egyáltalában nyújtanak; izomérzeteink csak a kiterjedéssel ismertetnek meg. A helyi képzetek és ezen izomérzetek egyesülése adják a tér kiterjedtségét. Ennek igen nagy fontosságát az egyszemű látás monoculares Sehen) a mélység méreténél mutatja. Tapasztalható ugyanis, hogy valamely perspectivikus kép (milyent szerzőnk is csatolt külön táblán fejtegetéseihez) a kép mélységét egy szemmel való nézéskor sokkal jobban tünteti fel, mint ha azt két szemmel nézzük. Ebből következik 1. hogy a mélységet (Tiefendimension) egy szem is szolgáltatja, 2. hogy ezt, a kísérletek döntő bizonyossága szerint, épen a szem mozgása okozza, melylyel a fentemlített izomérzetek szoktak járni. Szerzőnk hajlandó azt is állítani, hogy a színezés is jobb a képeken, ha egy szemmel való látás számára vannak festve.

Ámbár azonban szerzőnk az izomérzetek és localis látási adatok kapcsolatát a kiterjedt tér képzetében szükségesnek ta-

lálja, mégis tagadja, hogy a szín és a kiterjedés absolut elválaszthatatlanul volnának összekapcsolva. Erre vonatkozólag sommásan így nyilatkozik (72. l.): »A kapcsolás psychikai functio; ezért kétségtelenül az agyban s az obj. kutatás eredményei szerint az agykéregben megy végbe. Ha a recehártyát valamely fényinger találja, az ingerület az agykéreghez vitetik, a látási képzetek székhelyéig vagy, mint most nevezik, a látás centrumáig. Ezen centrumban jön létre a fény- és színeképzet. Ha már most azt mondjuk, hogy a színeképzet a kiterjedés képzetével van összekapcsolva, akkor ez nem jelent egyebet, mint hogy a színképzet a kiterjedés képzetével van összekapcsolva, akkor ez nem jelent egyebet, mint hogy a színképzet a kiterjedés képzetét élesíti fel. Minthogy azonban tudjuk, hogy a látó szerv maga a kiterjedést nem eszközli, hogy izommunkának kell hozzájárulnia, hogy kiterjedést képzeljünk; s mivel tudjuk, hogy az izommunkát más (a látás centrumán kívül eső) részei az agykéregnek váltják fel, azért a kapcsolás azt tanítja nekünk, hogy a látó centrumból ingerlés vitetik át izomba szolgáló vagy mozgató centrumokra.« Így tehát helyi és színi adatok egy és ugyanazon idegszálnak munkájául nézhetők.

A füzetet befejezi a számképzetek fejtegetése. Szerzőnk szerint a szám ismeretéhez, az egyesek megszámlálása szükséges. Ezen számlálás azonban egy olyan munkát jelent, melyet csak az izomzat segítségével végezhetünk; szemünket az egyes (pontokon vagy más) jeleken végig kell járatnunk s a szem minden mozdulatával együtt csendben vagy hangosan egy szót (a számnevet) ejtünk ki, mely a már is végzett mozdulatok összegét jelzi. A számnevek tehát szavak vagy mozgási képzetek (mint minden szó), melyek bennünk valami képzetet kiváltanak (pl. számjegyeket). A számműveletek azért mindig szavakhoz vagy oly jegyekhez vannak kötve, melyek a számnak megfelelnek. Ezen alapon (mely azonban, nézetünk szerint, csak a számműveletek tanulására bír érvénnyel s azon túl a számolást, mint tisztán abstract értelmi munkát, nem érinti) szerzőnk Kant azon tanát igyekszik physiologiába áttenni: miért szükségképeniek a math. igazságok? Elismeri, hogy $7 + 5 = 12$ nincs adva a külső érzéki tapasztalat által. Dacára annak az izomérzésekben van újra a mindent magyarázó mozzanat. »A matematika kísérleti tudomány. $5 + 7 = 12$ azért, mert akarva 5 izomimpulsust teszünk a 7 izomimpulsushoz és most 12 izomimpulsust kell indítanom, hogy az egész sommát megszámláljam.«

Ugyanilyen magyarázatot találunk arra nézve, mikép lehet gondolkodásunkat ellenőrizni, ha szigoru igazságról van szó. Szerzőnk ezen controlt másban nem keresi, mint a megelégedettség érzetében, mely az igaz gondolkodást kísérni szokta.

A physiologiai lélektan hívei bizonyára örömmel fogják üdvözölni Strieker ur ezen dolgozatát is, a mely, kis keretünkben fel nem hozható, részletekben igen élénk megfigyelésről tanuskodik s több pontban talán véglegesen döntő elveket is hozott fel. A mi ellenben azon kísérletet illeti, hogy Kantnak aprioritását ezen physiologiai alapokból magyarázza, úgy itt az ismeretelméleti kérdésekkel ismerős olvasó nagyon élénken fogja érezni a hiányosságot, mely minden ilyen kísérlettől elválaszthatlan. Az ilyen végső functiók leszármaztatása ugyanis (mint pl. a téré) csak azon egy hibában szenved, hogy a magyarázandót eleve feltenni kénytelen. Azért az ismeretelméletre nézve ilyen physiologiai fejtegetések nem lehetnek határozók s legfeljebb annyi értékük lesz idővel (most még fejletlenségük miatt nincsen), hogy azon szerveket kiderítik, a melyekhez a különben természetükben nem származtatható, csak befolyásukban feltüntethető functiók kötve vannak.

k.

Gabriele Buccola: *La legge del tempo nei fenomeni del pensiero, saggio di psicologia sperimentale.* — Bibliotheca scientifica internationale. Vol. XXXVII. p. 432

E kiváló szorgalommal összeállított műben Buccola mindazt taglalja, mi eddigelé az értelmi műveletek időmérésére vonatkozólag összegyűjtve lett. Irányadó bevezetés, és a modern természettudományok által a chronometrikus kísérletezés számára nyújtott segédeszközök s módok megbeszélése után szerző áttér a psychikus reactio-folyamat alkatrészeinek, az egyes érzéki szervek befolyásának ezek tartamára és a psychikus és reflektorikus folyamatok lepergésének időbeli különbsége ismertetésére. — A mű egy további szakasza különböző élettani, lelki, kedélyi kórtani és gyógyszerek által előidézett azon befolyásokkal foglalkozik, melyek a psychikus aktusok tartamára megmásítólag hatnak. Különösen figyelemreméltók szerzőnek e szakaszban felsorolt ama észleletei, melyek az elmebetegek szellemi műveleteinek reactio idejére vonatkoznak. Behatóan vannak még ezenkívül tárgyalva a tér-érzéknek vonatkozásai az élettani időhöz. A 10-ik és 11-ik fejezet átnézetet nyújt az összetettebb lélektani folyamatokat illető s eddigelé eszközölt időmérések fölött, kiterjeszkedve az ítélet, választás, érzéki észrebevés, apperceptio és associatio folyamataira is. A mű utolsó fejezete a reproductio aktusait tárgyalja és pedig főleg önálló kutatások nyomán. A nagy terjedelmű mű egyes részleteibe bocsátkozni — ily ismertetés szűk keretében — nem lehetvén, elegendő, ha rávezetjük a szakértők figyelmét a munkára, miut olyanra, mely a kísérleti lélektan egy ágát felölelő eddigi ismereteink felett könnyű és szabatosan útbaigazító átnézetet nyújt.

A physiologiai lélektan hívei bizonyára örömmel fogják üdvözölni Strieker ur ezen dolgozatát is, a mely, kis keretünkben fel nem hozható, részletekben igen élénk megfigyelésről tanuskodik s több pontban talán véglegesen döntő elveket is hozott fel. A mi ellenben azon kísérletet illeti, hogy Kantnak aprioritását ezen physiologiai alapokból magyarázza, úgy itt az ismeretelméleti kérdésekkel ismerős olvasó nagyon élénken fogja érezni a hiányosságot, mely minden ilyen kísérlettől elválaszthatlan. Az ilyen végső functiók leszármaztatása ugyanis (mint pl. a téré) csak azon egy hibában szenved, hogy a magyarázandót eleve feltenni kénytelen. Azért az ismeretelméletre nézve ilyen physiologiai fejtegetések nem lehetnek határozók s legfeljebb annyi értékük lesz idővel (most még fejletlenségük miatt nincsen), hogy azon szerveket kiderítik, a melyekhez a különben természetükben nem származtatható, csak befolyásukban feltüntethető functiók kötve vannak.

k.

Gabriele Buccola: *La legge del tempo nei fenomeni del pensiero, saggio di psicologia sperimentale.* — Bibliotheca scientifica internationale. Vol. XXXVII. p. 432

E kiváló szorgalommal összeállított műben Buccola mindazt taglalja, mi eddigelé az értelmi műveletek időmérésére vonatkozólag összegyűjtve lett. Irányadó bevezetés, és a modern természettudományok által a chronometrikus kísérletezés számára nyújtott segédeszközök s módok megbeszélése után szerző áttér a psychikus reactio-folyamat alkatrészeinek, az egyes érzéki szervek befolyásának ezek tartamára és a psychikus és reflektorikus folyamatok lepergésének időbeli különbsége ismertetésére. — A mű egy további szakasza különböző élettani, lelki, kedélyi kórtani és gyógyszerek által clóidézett azon befolyásokkal foglalkozik, melyek a psychikus aktusok tartamára megmásítólag hatnak. Különösen figyelemreméltók szerzőnek e szakaszban felsorolt ama észleletei, melyek az elmebetegek szellemi műveleteinek reactio idejére vonatkoznak. Behatóan vannak még ezenkívül tárgyalva a tér-érzéknek vonatkozásai az élettani időhöz. A 10-ik és 11-ik fejezet átnézetet nyújt az összetettebb lélektani folyamatokat illető s eddigelé eszközölt időmérések fölött, kiterjeszkedve az ítélet, választás, érzéki észrebevés, apperceptio és associatio folyamataira is. A mű utolsó fejezete a reproductio aktusait tárgyalja és pedig főleg önálló kutatások nyomán. A nagy terjedelmű mű egyes részleteibe bocsátkozni — ily ismertetés szűk keretében — nem lehetvén, elegendő, ha rávezetjük a szakértők figyelmét a munkára, miut olyanra, mely a kísérleti lélektan egy ágát felölelő eddigi ismereteink felett könnyű és szabatosan útbaigazító átnézetet nyújt.

Manassein M.: (Az írásról s a két agyfélteke viszonyáról az íráshoz.) Über die Schrift in Allgemeinen, die Spiegelschrift in Besonderen und die Bedeutung beider Halbkugeln des Grosshirn. St. Petersburg. 1883.

Manassein asszony a jobbkezűséget, ellentétben Broca-, Erlenmayer- s másokkal, kik azt szerzett tulajdonságnak vélik vadnépeken és állatokon tett összehasonlítások után, a jobboldali végtagok tökéletesebb használhatóságából magyarázza. E használhatóbság szerinte a megfelelő baloldali agyfélteke jobb táplálkozási viszonyaira vezethető vissza. A bal agyfélteke azért tápláltatik jobban vérrel, mivel a bal fejűtér közvetlenül a nagy szívűtér ivéből származik, míg a jobboldali a névtelen ütér közvetítésével ágazik ki a szívűtérből. Ezért a baloldali agyfélteke több tápláló vért kapván, munkára is inkább van képesítve, mint a jobb, s így nemcsak a fenálló idegkereszteződésnél fogva a jobb kéz tétetik gyakorlottabbá, hanem egyszersmind okoztatik, hogy a beszédközpont szintén a bal agyféltekén helyeződik el.

A gondolatok és érzelmek közlése ugy a vad népeknél, mint az állatoknál főleg taglejtések által eszközöltetik, melyek nagyobára a jobboldali végtagokkal vitetnek végbe. Valamint a szótagos beszéd az emotiv bőrreflexek kiképzéséből fejlődött, úgy véli szerzőnő az írásképeséget is a taglejtések tökéletesüléséből származtathatni, szóval a taglejtések mozgásai kifejlődésük folyamában az írásjelek körvonalait ábrázoló mozgások keletkezéséhez vezettek. Miután a taglejtések jobb kézzel végeztenek, az írás gyakorlata is jobbkezűséget eredményezett. — A két agyfélteke azonban egymást működésében compensálván és izmaink beidegzése alkalmával mindegyik agyfél működésében rendszerint ugyanazon sorrendet tartván meg, mint a másik; a balkéz írása rendszeren a jobbnak tükörképét mutatja.

Wundt W.: Über die Methode der Minimaländerungen. Philosophische Studien. Bd. I. Hft. IV. p. 556. 1883.

A psychophysikai mérésmódok két főcsoportra oszthatók. Egyik a hibázás-, a másik a fokozás- módjainak csoportja. Eddigél főleg az első mód alkalmaztatott sikerrel a tudományban. Wundt a másodiktól bizonyos esetekben több eredményt vár. A fokozás methodusa ismét két alcsoportra oszlik, t. i. a közepes fokozatok- és a minimalis elváltozások keresésénck módjára. Szerző kizárólag a legutóbbiakkal foglalkozik. E mód abban áll, hogy az érzéki-szervek valamelyikére először egy rendes méretű ingert, azután összehasonlításul egy ennél jóval erősebb ingert engedünk behatni. A nagyobb inger ezután lassanként addig csökkentetik, míg a két iger közötti különbség még éppen észrevehetővé válik. E mérhető különbség adja meg a psycho-

physikai mérésekre szükséges mértéket. E methodus Wundt által újabban még nagyobb tökélyre emeltetett, úgy hogy az a psychophysikai kísérletezésnél általánosan használt hibázási-módot eredményeiben kétségtelenül felülhaladja.

Flesch: Über den pathologischen Befund am Hirn von Verbrechern und Selbstmörder. (Kóros leletek a gonosztevők és öngyilkosok agyán.) Correspondenzblatt für schweizer Aerzte. 1884. Nr. 1.

Flesch gonosztevők és öngyilkosok agyán eszközölt vizsgálatok nyomán azon meggyőződésre jut, hogy azokon oly jellemző sajátságok állapíthatók meg, melyek más emberek agyán sohasem jelentkeznek. Ezen elváltozások főleg az Sylvius-féle árok tátongásában, a sziget-kéreg (beszéd központ) leleplezett fekvésében, egy külön közlebeben fejlődésében az agyacsban, az agy-alapi véredények rendellenességeiben, az agykéreg tekervényeinek szokatlan alakulásában, stb. mutatkoznak. Azonkívül található az agyhártyák olynemű lobos folyamatai, minők elmebetegeknél szoktak észlelteni. — Mindezek fonalán Flesch azon, már több oldalról bizonyítékokkal támogatott s mindinkább érlelődéshez jutó meggyőződéshez csatlakozik, miszerint a bűntevők és öngyilkosok cselekedeteiket az agyban székelő kóros hatányok befolyása s uralma alatt viszik végbe s e tekintetben az elmebetegekkel egy rangba helyezhetők. — E szerint a bűnös hajlamok és öngyilkossági ösztön psychologikus magyarázata szintén a kézzelfogható szervi elváltozások okozta értelmi zavarok fejtegetése útján keresendő.

Dr. Lechner Károly.

A PHILOSOPHIAI FOLYÓIRATOKBOL.

I. Mind. XXXIII. January 1884.

Értekezések I. On some Omissions of Introspectiv Psychology, by Prof. William James. Író kiemeli, hogy a psychologusok a lelki tüneteknek egy részén teljesen átsurrannak a nélkül, hogy rájuk figyelnének. Megérintette a kérdést H. Spencer, midőn a »relation of the feelings«-ról szólott, de azt tüzetesen nem tárgyalta.

Ha vörös után kéket képezek, máskor pedig vörös után zöldet, e két átmenet az egyik szín képzeléséből a másik szín képzelésébe, teljesen különböző, mert ez utóbbi esetben a zöld színnek képze a contrair színnek képzetét foglalja magában.

De éppen ezen átmeneteket az egyik képzetből a másikba, az egyik képzettömegből a másikba nem vizsgálta senki. Ilyen szólásoknak psychologijára hívja fel író az olvasó figyelmét, mint: »az a-b de«, »habár ez így van, mégis«, »igen«, »nem«, »még nem« stb.

Manassein M.: (Az írásról s a két agyfélteke viszonyáról az íráshoz.) Über die Schrift in Allgemeinen, die Spiegelschrift in Besonderen und die Bedeutung beider Halbkugeln des Grosshirn. St. Petersburg. 1883.

Manassein asszony a jobbkezűséget, ellentétben Broca-, Erlenmayer- s másokkal, kik azt szerzett tulajdonságnak vélik vadnépeken és állatokon tett összehasonlítások után, a jobboldali végtagok tökéletesebb használhatóságából magyarázza. E használhatóbság szerinte a megfelelő baloldali agyfélteke jobb táplálkozási viszonyaira vezethető vissza. A bal agyfélteke azért tápláltatik jobban vérrel, mivel a bal fejűtér közvetlenül a nagy szívűtér ivéből származik, míg a jobboldali a névtelen ütér közvetítésével ágazik ki a szívűtérből. Ezért a baloldali agyfélteke több tápláló vért kapván, munkára is inkább van képesítve, mint a jobb, s így nemcsak a fenálló idegkereszteződésnél fogva a jobb kéz tétetik gyakorlottabbá, hanem egyszersmind okoztatik, hogy a beszédközpont szintén a bal agyféltekén helyeződik el.

A gondolatok és érzelmek közlése ugy a vad népeknél, mint az állatoknál főleg taglejtések által eszközöltetik, melyek nagyobára a jobboldali végtagokkal vitetnek végbe. Valamint a szótagos beszéd az emotiv bőrreflexek kiképzéséből fejlődött, úgy véli szerzőnő az írásképeséget is a taglejtések tökéletesüléséből származtathatni, szóval a taglejtések mozgásai kifejlődésük folyamában az írásjelek körvonalait ábrázoló mozgások keletkezéséhez vezettek. Miután a taglejtések jobb kézzel végeztenek, az írás gyakorlata is jobbkezűséget eredményezett. — A két agyfélteke azonban egymást működésében compensálván és izmaink beidegzése alkalmával mindegyik agyfél működésében rendszerint ugyanazon sorrendet tartván meg, mint a másik; a balkéz írása rendszeren a jobbnak tükörképét mutatja.

Wundt W.: Über die Methode der Minimaländerungen. Philosophische Studien. Bd. I. Hft. IV. p. 556. 1883.

A psychophysikai mérésmódok két főcsoportra oszthatók. Egyik a hibázás-, a másik a fokozás- módjainak csoportja. Eddigél főleg az első mód alkalmaztatott sikerrel a tudományban. Wundt a másodiktól bizonyos esetekben több eredményt vár. A fokozás methodusa ismét két alcsoportra oszlik, t. i. a közepes fokozatok- és a minimalis elváltozások keresésénck módjára. Szerző kizárólag a legutóbbiakkal foglalkozik. E mód abban áll, hogy az érzéki-szervek valamelyikére először egy rendes méretű ingert, azután összehasonlításul egy ennel jóval erősebb ingert engedünk behatni. A nagyobb inger ezután lassanként addig csökkentetik, míg a két iger közötti különbség még éppen észrevehetővé válik. E mérhető különbség adja meg a psycho-

physikai mérésekre szükséges mértéket. E methodus Wundt által újabban még nagyobb tökélyre emeltetett, úgy hogy az a psychophysikai kísérletezésnél általánosan használt hibázási-módot eredményeiben kétségtelenül felülhaladja.

Flesch: Über den pathologischen Befund am Hirn von Verbrechern und Selbstmörder. (Kóros leletek a gonosztevők és öngyilkosok agyán.) Correspondenzblatt für schweizer Aerzte. 1884. Nr. 1.

Flesch gonosztevők és öngyilkosok agyán eszközölt vizsgálatok nyomán azon meggyőződésre jut, hogy azokon oly jellemző sajátságok állapíthatók meg, melyek más emberek agyán sohasem jelentkeznek. Ezen elváltozások főleg az Sylvius-féle árok tátongásában, a sziget-kéreg (beszéd központ) leleplezett fekvésében, egy külön közleplebeny fejlődésében az agyacsban, az agy-alapi véredények rendellenességeiben, az agykéreg tekervényeinek szokatlan alakulásában, stb. mutatkoznak. Azonkívül található az agyhártyák olynemű lobos folyamatai, minők elmebetegeknél szoktak észlelteni. — Mindezek fonalán Flesch azon, már több oldalról bizonyítékokkal támogatott s mindinkább érlelődéshez jutó meggyőződéshez csatlakozik, miszerint a bűntevők és öngyilkosok cselekedeteiket az agyban székelő kóros hatányok befolyása s uralma alatt viszik végbe s e tekintetben az elmebetegekkel egy rangba helyezhetők. — E szerint a bűnös hajlamok és öngyilkossági ösztön psychologikus magyarázata szintén a kézzelfogható szervi elváltozások okozta értelmi zavarok fejtegetése útján keresendő.

Dr. Lechner Károly.

A PHILOSOPHIAI FOLYÓIRATOKBOL.

I. Mind. XXXIII. January 1884.

Értekezések I. On some Omissions of Introspectiv Psychology, by Prof. William James. Író kiemeli, hogy a psychologusok a lelki tüneteknek egy részén teljesen átsurrannak a nélkül, hogy rájuk figyelnének. Megérintette a kérdést H. Spencer, midőn a »relation of the feelings«-ról szólott, de azt tüzetesen nem tárgyalta.

Ha vörös után kéket képezek, máskor pedig vörös után zöldet, e két átmenet az egyik szín képzeléséből a másik szín képzelésébe, teljesen különböző, mert ez utóbbi esetben a zöld színnek képze a contrair színnek képzetét foglalja magában.

De éppen ezen átmeneteket az egyik képzetből a másikba, az egyik képzettömegből a másikba nem vizsgálta senki. Ilyen szólásoknak psychologijára hívja fel író az olvasó figyelmét, mint: »az a-b de«, »habár ez így van, mégis«, »igen«, »nem«, »még nem« stb.

2. Life and Mechanism. by I. S. Haldane.

Író az életnek mindazon jelenségeit emeli ki, melyekben a szervezet tevékenysége a gépezet tevékenységétől különbözik.

Ha alsóbb rendű állati testnek egyik részét levágjuk, az újból megnő, oly tünemény, melyet gép sohasem tüntet fel; mintha tervező mester volna a testben, mely az újra növést rendezné. Író a természetnek e magaviseletét nem »intelligens«-nek nevezi, hogy minden kétértelműséget kikerüljön, hanem »purposiv«-nak.

Véleménye e kérdésben szóval abban pontosul össze, hogy az organikus életben nem az ok és okozat szempontja a lényeges. hanem különösen a »visszahatás« »reciprocity« szempontja.

3. The Metaphysical Method in Philosophy. by Schadworth H. Hodgson. A mint a cím mondja, az ismereti főkérdés megoldásának módszereiről szól az író.

4. Green's Metaphysics of Knowledge, by A. J. Balfour.

Író Green »Prolegomena to Ethics« című művének egyes tételéről szól.

Research and Discussion. Bilateral Asymmetry of Function, by G. Stanley Hall and E. M. Hartwell. Írók igen érdekes adatokat közölnek arra vonatkozólag, hogy az emberi test nem csak bonctanilag nem teljesen részarányos, hanem a testrészek funkciójára vonatkozólag is: de sőt hogy a testnek jobbik fele inkább ilyen, bal fele inkább amolyan betegségeknek van kitéve. A szelleméletben is a test feleinek idegei nem egyformán functionálnak. — Olyan olvasókra nézve, kik a hypnotismus tüneményeit szakszerűen vizsgálják, igen érdekesek lehetnek Edmund Gurney »The Stages of Hypnotism« című vizsgálatai a hypnotismus mélyebb és nem mély (alert state, deep state) állapotairól és a két állapot közti határkérdésekről.

Critical Notices. Bővebben bíráltnak meg a következő művek. F. H. Bradley's Principles of Logic; Maudsley's Body and Will; Ribot: Maladies de la Volonté; Steinthal: Abriss der Sprachwissenschaft. E művek közül különös figyelmet érdemel a két utóbbi munka. Ribot mint psychologus és Steinthal az összehasonlító nyelvészet terén már régen ismeretes. Steinthal művéről bő ismertetést ad az angol folyóirat.

Min d. XXXIV. Ápril 1884.

Értekezések. I. Green's Ethic's, by Prof. Henry Sigwick.

Bírálat ez Green's Prolegomena to Ethic's című művének.

2. What is an Emotion? by Prof. William James.

Igen eleven nyelven írt értekezés, melynek alaptétele a következő: Közönségesen így képzeljük a dolgot, hogy valami szellemi észrehevés bizonyos érzelmet kelt bennünk, ez utóbbi pedig bizonyos testi változásokat idéz elő.

»Az én nézetem ellenkezőleg az, hogy a testi változások az észrehevést közvetlenül követik, hogy a testi változásokat érezzük, a mint azok előfordulnak és a z teszi az érzelmet.

Vedd el e testi változásokat, — akár oly erősek, hogy külsőleg ész-

revehetők és oly gyöngék, hogy csak az agyidegeket tömegesen, de gyöngén ingerlik, — és megsemmisítetted az érzelmet».

3. La rectification des illusions par l'appel aux Sens, par Alfred Binet. (Franciául írt értekezés.) Az illúziók különböző neméről szól, hivatkozva Sully ismeretes művére, különösen pedig az érzékek illúzióiról.

Főtételeit maga így foglalja össze: Le principe général qui domine notre matière, c'est que toute opération de l'esprit a pour but l'action. La perception vraie et la perception fausse ne sont que les premières parties d'une phénomène qui considéré dans son intégralité, est un processus d'adaptation. Ainsi comprise, la perception (vraie ou fausse) laisse facilement voir sa parenté avec le réflexe; c'est un réflexe modifié et compliqué, dont le développement a eu lieu dans les deux sens à la fois. D'abord, dans le sens psychique (période centripète du réflexe): le stimulus n'est pas une impression sensorielle mais une représentation mentale, qu'une impression sensorielle a provoquée. Ensuite, dans le sens moteur (période centrifuge du réflexe): la réaction ne se compose pas d'une simple mouvement responsif suffisant au cas ou le stimulus agit directement sur le corps; elle est formée d'une série de mouvements coordonnés en vue d'une fin et adaptant l'organisme vis-à-vis d'un objet qui peut être éloigné dans l'espace et dans le temps.

4. The Philosophy of Chance, by F. Y. Edgeworth. Venn Logic of Chance című művének egyes tételeiről értekezik.

5. Giordano Bruno, by Thomas Whittaker. Giordano Brunonak életét, behatóan pedig filozófiáját tárgyalja az értekezés.

Erdekes megfigyelni, miképen hatottak e lángelmű filozófusra az ókori philosophia egyrészt másrészt a természettudományok, mennyire idejében előrehaladottak voltak. Brunoban uralkodó a pantheistikus világnézet, mely azonban néha theismusba átsap.

Mindenkinek ajánlandó az értekezés, ki Giordano Brunoval foglalkozik.

Discussions. 1. Classification of the Sciences by H. M. Stanley. Spencernek tudományok beosztását javítani iparkodik.

2. Going back to Kant, by Georges J. Stokes. A Kant követői és az új-kantianusok kiinduló pontjait bírálja.

3. Absolutism and Empiricism, by Prof W. James. Virágos nyelven az empiricismus mellett szól.

4. Can a Man sin against Knowledge? by F. H. Bradley.

Critical notices. Romanes's Mental Evolution in Animals, by T. Whittaker. Különösen dicsérőleg szól a könyvről azon részéről, mely az ösztönről szól. A. Sidgwick's Fallacies, by John Venn. (Jeles mű). Keynes's Studies in formal Logic, by John Venn. Olyanoknak ajánltatik, kik a formai logikának szabályait példákon akarják gyakorolni. (Arra törekszik a meghalt Jevons-nek hasonló című műve.) Ward's Dynamic Sociology, by Grant Allen (2 vol.) Spencer philosophia szellemében írt dicsért mű. Rosmini's Origin of Ideas, II. by J. Burns Gibson. A munka, mely olaszból fordított, nem igen dicsértetik.

Mind XXXV. July. 1884.

Értekezések.

1. A Classification of Feelings, bi Ch. Mercier. Felette érdekes és figyelemreméltó értekezés. Szerző az érzelmeknek beosztásánál alapul veszi a lélek és a külső világ közt fenforgó viszonyt. Hogy beosztásáról némileg felvilágosítsa az olvasót az érzelmeknek egy fajáról (The Feelings of Antagonism) a legkisebb részletekig kidolgozott beosztási tervet nyújt. Az értekezésnek lesz folytatása.

2. The object of Knowledge, by Edmund Montgomery. Elmékedések a transcendentalismusról és annak tarthatatlanságáról.

3. Hinton's later Thought, by H. Havelock Ellis. A korán elhalt philosophus nem jutott oly végleges megállapodásra, hogy philosophiai rendszere teljesen befejezett valami volna. Leginkább értekezik író Hinton-nak the Mystery of Pain című művéről, mely ethikai tartalmú.

Research and Discussion.

1. Free will: Observation and Inferences, by Francis Galton. Igen figyelemreméltó észlelések, melyeket író systematice pár héten át magán tett, midőn magát valamire elhatározta.

2. Visual Hallucinations in Hypnotism, by A. Binet. A hypnotismusról tett tanulmányoknak eredménye tételekben összefoglalva.

3. The Regeneration of Lost Parts in Animals, by D'Arcy W. Thompson. A természettudós szempontjából tett ellenvetések Haldane »Life and Mechanism.« című értekezésére a Mind XXXIII. számában.

4. What is an Emotion?« by Edmund Gurney. Ez felelet Prof. James értekezésére a Mind XXXIV. számában. Gurney tagadja, hogy az érzelem lényege a testi változások észrebevésében és érzésében volna... the emotion of hatred may be felt by a man, who is resting quietly in an armchair after a hard day's work. Még inkább áll az a magasabb aesthetikai érzelmekről.

Critical Notices. Megbíráltatnak a következő művek:

Sully's Outlines of Psychology, bírálva Prof. R. Adamsontól. Ez igen figyelemreméltó mű, mely bővebb megismertetést érdemelne.

Merz's Leibniz bírálva W. R. Sorleytól. (A. »Philosophical Classics for English Readers«-féle gyűjteményből). Szintén dicsért mű.

Stoke's Objektivty of Truth, bírálva A. Seth-től. Egy gondolkodó fő munkája, de roppant nehéz iránylyal.

Miller's Philosophy of Law, bírálva F. Pollocktól. Nem igen dicsértetik.

Wundt's Logik II. bírálva vagy inkább ismertette J. Venn-től. A mű minden tekintetben dicsértetik.

II. A »Revue Philosophique« ez évi folyamának Ribot Th. szerkesztése alatt, igen érdekes, sokoldalú, a francia s a külföldi philosophiai mozgalmakról teljesen tájékoztató, nem szakemberek által is élvezettel olvasható szellemes cikkeket közöl. A januáriusi füzet kétségtelenül legérdekesebb cikke Herbert Spencer ily című értekezése »A vallás multjáról s jövőjéről.« A természetfölötti dolgokra vonatkozó nézetek fokozatos fejlődő-

dését mutatja ki lépten-nyomon az író azon politikai, társadalmi körülmények, az ember lényéből fakadó s az ez által teremtett viszonyok hatásának kimutatásával, mely a vallásosság, a természetfölöttiekre vonatkozó érzékösztön, képesség csirájának terebélyes, lombos fává való alakulását előidézte.

Az állat, a gyermek, a vadember, a süketnéma csak az érzékek körébe eső dolgokra gondol, de a tanult, fejlődött embernek eszméi vannak a természetfeletti dolgokról. Az ember ez eszméit az érzéki tények vizsgálata után századokon keresztül, lassanként, fokozatosan fejti ki magában. Az emberiség fejlődéstörténete azt bizonyítja, hogy a tulvilági dolgokról alkotott tudat nem igen különbözött az e világról szóló tudattól. Az álom ugyanis megjeleníti előttünk az elköltözött barátot, atyát; azt mozgó, cselekvő lénynek tünteti föl — e tény azután felkölti a képzelődést az elhaltakról, kiket — miként az álomban — ugyanazon testtel, szokásokkal stb.-vel fölruházottaknak tartották, mint milyenek e földön valának. Ez első fokon alakított természetfölötti lények tehát nem igen különböztek az itten látottaktól csak abban, hogy amazok titkosan vándorolnak, jót vagy rosszat tesznek, s ha a fenmaradtak az idő s elfeledés folytán megszűntek álmodni az elköltözöttekről — elvállott azon nézet, hogy kik az álmokban meg nem jelentek, azok végleg meghaltak. Innen van, hogy a legősibb természetfölötti lényeknek csak rövid, ideiglenes létet tulajdonított a fejlődés első stadiumaiban levő ember. A zulu-fajnál p. o. e faj ösátyja, az Unkulunkulu = ösöreg, végleg halott. E faj csak a nemrég elköltözötteket tiszteli. Ha azonban kedvező körülmények, hagyományok, folytonos áldozatok megtartják az utódokban valamely személy emlékét — azon népeknél keletkezik a tudat egy állandóan létező szellemről vagy lélekről. Itt keletkezik az ellentét a természetes s a természetfölötti lények között. Az ily állandóan létező szellemek száma folyton növekedvén, róluk s különböző ténykedésekről tudatot alkot az ember. Azt hiszi, körülötte mozognak, s mindenik más és más képességgel van ellátva, mint az élőknél is látható. Ez magával hozza, hogy a közönséges képességű lényeket csak az utódok, a félelmet s rettenetet pedig egész, a hagyomány büvereje alatt álló nemzet vagy nép, tehát a nem vérrokonok is engesztelik áldozatokkal.

A háboruk jobban elősegítik azon különbséget, melyet az ember alkot a természetes s természetfölötti lények közt. A háboruk növelik a hatalmi különbségeket az emberek, társadalmak között — így a szellemek között is nagy hatalmi fokozat keletkezik, így keletkeznek a nagy szellemek, istenek, a másodrendű, a félistenek fogalmai. E világi élet mintájára alkotott istenek foglalkozásra, jellemre, tulajdonságra, rangbeli fokozatra nézve egymástól különbözővén — előáll a mythologia. Ez istenek a földi hatalmas emberek képmásai; látható, érzékelhető lények, küzdenek, szenvednek, meg is hálnak, csakhogy varázserejüknél fogva ismét életre ébrednek; a nekik nyújtott táplálékot fölemésztik stb., szóval külsőleg, belsőleg szenvedélyeikre s értelmiségükre nézve e természetfölötti lények a természetiektől nem sokban különböznek. Később azonban az isteneket anyagtalantítja, a physikai tulajdonoktól megfosztja s hatványozott értelmi erővel látja el

a haladás. A vadak istenét rá lehet szedni, csalatkozhatnak, keserűen megbánják tetteiket s csak a haladó idő ruhazza föl az isteneket a mindentudással és a végtelen bölcseséggel. Az istenek tulajdonságai módosulnak a haladó társadalmi műveltség s finomodás szerint.

Nemtelen vágyaikat, érzéki szenvedélyeiket az idők folyamában lehányják magokról s az az isten p. o., kit a harcias nemzet a fegyelemszegés irgalomnélküli istenének, boszuállónak képzelt, lassanként tulajdonait hozzáilleszti a megváltozott társadalomhoz, s lesz belőle a béke-, az ipar- s a kereskedelemnek megfelelő könyörülettel, szeretettel, isteni bocsánattal fölruházott isten. A műveltség első stadiumában levő emberi lélekben — mondja Spencer — sem a vallás eszméje, sem vallásos érzés nem található. E kettőt mint okozatot, lépcsőzetes fejlődési fokokon keresztül a társadalmi élet kibontakozása és az értelmi haladás önti különböző formákba. Láthatjuk ezt, ha egy pillantást vetünk az egyiptomiak, az Ilias s Plátó párbeszédeiben nyilvánuló istenekre, a héberek őshagyományai legfőbb lényére, a proféták által hirdetett mindenhatóra s a mostani népek istenére, a legtekintélyesebb erények legmagasabb képviselőjére. Láthatjuk a nagy átalakulást Az állati vagy alantas emberi tulajdonokkal fölruházott istent a haladó műveltség csak lassanként alakítja át szellemibb természetűvé s az emberi kívánságokkal, fölindulásokkal s emberi külsővel megjelenő isten csak lassankint rázza le magáról az alantabb tulajdonokat s vesz föl magasabbakat; csak lassanként távolodik jellege, természete az embertől. Az embereket megcsaló, roszra ingerlő, boszuálló isten csak fokozatosan lesz oly lényenyé, ki a képzelhető legmagasabb szellemi tökélyek képviselője.

Igy nyilatkozik Spencer a vallások multjáról. A valláseszmék és érzések jövőjéről pedig ezeket mondja: A vallásos tudat, nagyon természetes levén keletkezése, a jövőben sem fog megszűnni, hanem változásokon, különböző formákon megyen a jövőben is keresztül. Milyenek lesznek e változások s átalakulások? Spencer e tekintetben »Első elvek« (96. sz.) című munkájának a fejlődésről szóló cikkét alkalmazza a létező vallások jövőjének földerítésére. A vallások egyik ős formájának a különböző rangú istenekről szóló s az istenek hierarchiáját megállapító s fokozatosan apróbb s apróbb isteneket teremtő mythologia fejlődését csakhamar megakadályozza a fejlődő tudomány s a természet ismerete, mely gyöngíti azon hiedelmet, hogy a természeti jelenségeket a démonok s a másodrendű istenek hozzák létre. A haladó tudomány, mely belátja, hogy a természeti tüneményeket állandó rend fűzi össze, csakhamar megszünteti azon hiedelmet, hogy a másodrendű istenek hozzák létre azon jelenségeket. Megfosztja őket hatalmuktól, de ugyanekkor a hierarchia tetőzetén álló lény hatalmának kezébe rakja az eddig, az apróbb istenek közt elszórt hatalmat. Így keletkezik a mindenható s mindenütt jelenlevő isten fogalma, melynek ismét következménye vala az, hogy az ily fogalmú isten a neki tulajdonított emberi sajátságokat is csakhamar lerázza magáról. Fiske szerint ez deanthropomorphismus. A kisebb természetfölötti lények hatalmát maga kezébe ragadja a legfőbb természetfölötti hatalom s ezzel elveszti alantas, durva emberi sajátságait. A jövő vallásban az emberi sajátságok ez elvesztésének mindinkább növekednie kell. Mily

változások várhatók tehát? Ezeket két tényező eszközölné. Mindinkább finomul azon érzés, mely nem engedi, hogy az istenségnek durva, alantassajátságokat tulajdonítsunk; másrészt a fejlődő értelem mindinkább elégtelen lesz az előbb elfogadott gyermeces, nem érett elmére mutató magyarázatokkal. E két tényezőnek hatását a vallások alakulásában igyekszik Spencer kimutatni.

A fidszi isten, ki iszonyú kínzások között fölfalja a meghaltak leleit, nem oly kegyetlen, mint az, ki örök kínzásra, kárhozatra, pokolra dobja az embert s ki Ádám csekély vétségeért millió ártatlan nemzedéket büntet, ki a kiengesztelésre egy ártatlan magzat feláldozását tartja szükségesnek s ki a bocsánatnyerést oly eszköztől, a kereszténység felvételétől teszi függővé, mely eszköztől az emberiség nagyobbbrésze mit sem tud. Ily felfogást kiküszöböl a pokol- s a kárhozatban való hitnek megszűnése és az igazságtalanságtól való, folyton növekvő undor, mely utálattal forduland el oly földi hatalomtól is, ki a mostani istenhez hasonló tulajdonokkal bírna. El fog tűnni az a hit is, hogy a végtelen térben öröktől fogva létező isten, ki a föld hajdani életének milliónyi éve alatt nem szorult az emberek tiszteletére, imáadására, most egyszerre dicséretet, dicsőítést követelne s boszankodnék, ha nem kürtölik folyton hatalmát s nagyságát. A kisedkori benyomások káprázatától megszabadult emberi gondolkodás korántsem tűrhet meg oly jellemvonásokat az isten fogalmában, melyek kizárják egyenesen a tiszteletet.

Igy lassanként eltűnnek a változatlan, mindentudó, a világegyetem minden tárgyát és esélyeit átlátó, isten fogalmával ellenmondásban levő, az anthropomorphismus alkotta jellemvonások, minők, hogy isten megbánja tetteit, hogy haragra lobban, ha nem úgy tesznek eszközei mint akarja, hogy felindulásba jő stb.

Nem lehet beszélni az isteni kedélyről, akaratról és értelemről; e magasabb anthropomorph jellemvonásokat a jövő ép úgy el fogja törteni, mint eltörli az alsóbbakat. Ha isteni akaratról, értelemről beszélünk, értelmetlen szokat pengetünk s csak saját akaratumk s értelmünk fogalmából indulunk ki s ezeket istenre alkalmazzuk.

Az akarat ugyanis mindig valami ösztönző vágygyal bir, kijelölt szándékot jelent s megszűnik, ha el van érve s helyébe más akarat lép. Lehet-e az isteni akaratot az emberi akaratból származtatni? Az emberi akaratnál egy cél akarása egy időre kizárja a többi akarását és föltételezi a különböző állapotok egész sorozatát. Mikép egyeztethető ez össze azon tevékenységgel, mely egyszerre tör végtelen célokra. Lehet-e beszélni isteni értelemről? Ez tér s időben való elszigeteltséget tesz föl, függ a kívülünk álló független lények benyomásától, szóval idegen, kivüle álló működéseket is igényel. Midőn tehát isteni értelemről beszélünk, vagyis oly értelemről, mely minden idegen működés nélkül létezhetik — értelmetlen kifejezést használunk, mert az istennek tulajdonított értelem semmikép sem felel meg annak, a mit mi e szó alatt értünk.

De a folytonos változásokon keresztül így megtisztult hit fogalma

egy teljesen hamis eredeti hitből származván — neki is, mint származottnak, hamisnak kell lennie? E kérdést felvetvén, Spencer azt mondja, hogy az eredeti felfogásban volt egy parányi, egy töredék igazság. Azon igazság t. i., hogy a hatalom, mely az emberi tudatban jelentkezik, csak a körülmények által módosított formája azon hatalomnak, mely a tudaton kívül létezik. — A kezdetleges ember önkényes tényeiben felismeri a saját bensejében rejlő erélyt. — Az objektiv, kivüle történő változásokat is, hozzá hasonló lények erélye kifolyásának tulajdonítja. Ime ha megtisztítjuk anthromorph járulékaitól a kezdetleges vallásos formákat, a külső jelenségek okául azt kapjuk, a mi megtisztulva a jelenkor tudósainak gondolatát képezi, mely szerint minden változást a világegyetemben ugyanazon erő eszközli s így az kezdetleges ember által megindított elmélkedés végeredményben az, hogy a világegyetemben nyilvánuló hatalom s a bennünk levő hatalom ugyanazon erőnek különböző módjai. A vallásos tudat végső kifejlődése oly tudatnak, mely fokozatokon keresztül menve, bár számos tévedés által lett elhomályosítva, de a mely mégis töredék igazságot tartalmazott. Ez igazság aztán áttörte magát századokon keresztül a tévedéseken és megtisztulva áll elő.

Gyakran hangoztatják, hogy a tudomány oszlatja a vallásos hiedelmeket és érzéseket, de nem tekintik azon körülményt, hogy a tudomány a vallásos titokzatosságot csak növeli, mert az előző, látszólag lehetséges magyarázatokat lerontva, megmagyarázatlanak jelente ki bizonyos jelenségeket — ott hagy a kétség, a titok között. Miknél azelőtt az ember nyugodtan állt meg gondolatában — a tudomány ott bonyolulatokat, titkokat fedez föl. A tudomány csak átalakítja, kibővíti a vallásos érzés körét. A tudomány haladásával növekszik a csodálkozás, a bámulat. A vadember, a paraszt, kézmunkás, a kereskedő magától érthető dolognak tartja a csirke kiköltését, az élet tüneményeinek elemzésével nem törődik s csak mosolyogva a tudósnak ez irányban kifejlett kutatását, mint gyermekes bibelődést. Egészen más szemmel nézi az utas vagy vadász a völgyet a magas hegy-ségben, mint a földtan művelője. Nem a kezdetleges embereknél s azok cosmogoniájában találjuk a legmagasabb csodálatot és fogalmakat, hanem inkább a végtelen világokat szemlélő csillagásznál. A magasabb képesség és mélyebb belátás csak növelni fogja a csodálat s bámulat érzését, a valóság egyik alapját s bár most a legnagyobb tudósok is szakmájuk szűk körében annyira el vannak foglalva, hogy a jelenségeknek csak részeit képesek felfogni, de jövőben a szélesebb és erősebb, kifejtettebb értelem a világjelenségeket egész teljében fogja föl oly érzéssel, mely annyira túl fogja haladni a mostani ember érzését, mint a mennyire ez túlhaladja a vademberét. Ez az érzés valószínűen csak növekedni fog a tudománynak azon haladása által, mely egyrészt agnosticismusra vezet, másrészt folyton kényszeríti az embert, hogy gondoljon ki a nagy rejtélyről valamit. Az ember bár belátja, hogy a kezdet, vég, az ok és cél, mint az emberi gondolatok viszonylagos fogalmai a gondolatot túlhaladó végtelen valóságra nem alkalmazhatók, mert ekkor értelem nélküli szó — mégis kényszerítve

érzi magát azt gondolni, hogy kell lennie egy magyarázatnak. De a gondolkodás folytonos izmosodásával folyton növekvő titkok közt megmarad az az egy bizonyosság, hogy mindig egy végtelen és örök erély van körülöttünk, mely minden dolognak szülő oka.

Tennery Pál Weber psychophysikai törvényét ismerteti, bírálja. — Lévéque R a zene aesthetikájáról Franciaországban c. értekezését folytatja dr. Gley E. a nemi ösztön elhajlásairól rendkívül érdekes adatokban gazdag s kimerítő cikket közöl Moreau Pál, Margitot E., Charcot és Magnan, Westphal, Krafft-Ebing idevágó munkáinak ismertetése alkalmából.

A folyóirat ismertető s bírálati részében Dauriac Lionel, Naville Ernő »A moderu physika« c. művét, Brochard Győző »Derepasnak ismeretani munkáját, Marion Henri pedig Pérez Bernardnak Jacotot J.-ről irt monografiáját veszi vizsgálat alá.

A füzet befejező részét az olasz bölcséleti folyóiratok és dolgozatok ismertetése, továbbá a beküldött könyvek jegyzéke zárja be.

A februári füzetben Regnaud P. a »briller« = fényleni, tündökölni eszme kifejléséről a sanskrit, a görög s a latin nyelben értekezik, Bonatelli F. az érzéki észrevevésről, Guyau a modern vers aesthetikájáról közöl figyelemre méltó cikkeket. Weber: »Az európai philosophia története« (3. kiad.), Cantoni: »Kant E. elméleti és praktikai philosophiájáról« és Fouillée »a jog modern eszméjéről«, dr. Le Bon »Az arabok civilisatiójáról«, Masseron »A socialismus szükségességéről«, Stöhrnek a »szellemről«, Riehlnek »a tudományos és a nem tudományos philosophiáról« irt műve beható bírálat s ismertetés tárgyát képezi. Ugyanezen füzet az angol philosophiai folyóiratok közül egy-kettőt ismertet.

Dr. Buday Jóssef.

UJABB PHILOSOPHIAI MŰVEK.

1. Magyar.

Dr. Öreg János. Tapasztalati lélektan. Ára 80 kr. Kapható a szerzőnél Debreczenben. Nagy-Kőrös 1884.

2. Német.

Dippel Dr. Jos. Der neuere Pessimismus. Aus s. Hauptquellen dargestellt und kritisch beleuchtet. Würzburg. Woerl. 1 M. 50.

Frohschammer Prof. J. Die Philos. als. Idealwiss. u. System. Zur Einleitung in die Philos. München. Ackermanns Nachf. 2 M.

Gaspar Fr. Der Vernunftstaat nach seinen Rechten u. Pflichten. Luxemburg. 1883. Schaumburger 3. M.

Gizycki Dr. Paul v. Einleitende Bemerkungen zu e. Unters. über den Werth der Nat. phil. des Epikur. Berlin. Gaertner. 1 M.

Graber, Vitus. Grundlinien zur Erforschung des Heiligkeits- und Farbensinnes der Thiere. Mit 4 Abbildungen. Leipz. Freytag. 7 M. 50.

Grassmann, Rob. Das Gebäude des Wissens. 5-t. Bd. Die Sitzenlehre oder Ethik. Stettin. Grassmann. 7 M.

physikai mérésekre szükséges mértéket. E methodus Wundt által újabban még nagyobb tökélyre emeltetett, úgy hogy az a psychophysikai kísérletezésnél általánosan használt hibázási-módot eredményeiben kétségtelenül felülhaladja.

Flesch: Über den pathologischen Befund am Hirn von Verbrechern und Selbstmörder. (Kóros leletek a gonosztevők és öngyilkosok agyán.) Correspondenzblatt für schweizer Aerzte. 1884. Nr. 1.

Flesch gonosztevők és öngyilkosok agyán eszközölt vizsgálatok nyomán azon meggyőződésre jut, hogy azokon oly jellemző sajátságok állapíthatók meg, melyek más emberek agyán sohasem jelentkeznek. Ezen elváltozások főleg az Sylvius-féle árok tátongásában, a sziget-kéreg (beszéd központ) leleplezett fekvésében, egy külön közlebeben fejlődésében az agyacsban, az agy-alapi véredények rendellenességeiben, az agykéreg tekervényeinek szokatlan alakulásában, stb. mutatkoznak. Azonkívül található az agyhártyák olynemű lobos folyamatai, minők elmebetegeknél szoktak észlelteni. — Mindezek fonalán Flesch azon, már több oldalról bizonyítékokkal támogatott s mindinkább érlelődéshez jutó meggyőződéshez csatlakozik, miszerint a bűntevők és öngyilkosok cselekedeteiket az agyban székelő kóros hatányok befolyása s uralma alatt viszik végbe s e tekintetben az elmebetegekkel egy rangba helyezhetők. — E szerint a bűnös hajlamok és öngyilkossági ösztön psychologikus magyarázata szintén a kézzelfogható szervi elváltozások okozta értelmi zavarok fejtegetése útján keresendő.

Dr. Lechner Károly.

A PHILOSOPHIAI FOLYÓIRATOKBOL.

I. Mind. XXXIII. January 1884.

Értekezések I. On some Omissions of Introspectiv Psychology, by Prof. William James. Író kiemeli, hogy a psychologusok a lelki tüneteknek egy részén teljesen átsurrannak a nélkül, hogy rájuk figyelnének. Megérintette a kérdést H. Spencer, midőn a »relation of the feelings«-ról szólott, de azt tüzetesen nem tárgyalta.

Ha vörös után kéket képezek, máskor pedig vörös után zöldet, e két átmenet az egyik szín képzeléséből a másik szín képzelésébe, teljesen különböző, mert ez utóbbi esetben a zöld színnek képze a contrair színnek képzetét foglalja magában.

De éppen ezen átmeneteket az egyik képzetből a másikba, az egyik képzettömegből a másikba nem vizsgálta senki. Ilyen szólásoknak psychologijára hívja fel író az olvasó figyelmét, mint: »az a-b de«, »habár ez így van, mégis«, »igen«, »nem«, »még nem« stb.

érzi magát azt gondolni, hogy kell lennie egy magyarázatnak. De a gondolkodás folytonos izmosodásával folyton növekvő titkok közt megmarad az az egy bizonyosság, hogy mindig egy végtelen és örök erély van körülöttünk, mely minden dolognak szülő oka.

Tennery Pál Weber psychophysikai törvényét ismerteti, bírálja. — Lévéque R a zene aesthetikájáról Franciaországban c. értekezését folytatja dr. Gley E. a nemi ösztön elhajlásairól rendkívül érdekes adatokban gazdag s kimerítő cikket közöl Moreau Pál, Margitot E., Charcot és Magnan, Westphal, Krafft-Ebing idevágó munkáinak ismertetése alkalmából.

A folyóirat ismertető s bírálati részében Dauriac Lionel, Naville Ernő »A moderu physika« c. művét, Brochard Győző »Derepasnak ismeretani munkáját, Marion Henri pedig Pérez Bernardnak Jacotot J.-ról irt monografiáját veszi vizsgálat alá.

A füzet befejező részét az olasz bölcséleti folyóiratok és dolgozatok ismertetése, továbbá a beküldött könyvek jegyzéke zárja be.

A februári füzetben Regnaud P. a »briller« = fényleni, tündökölni eszme kifejléséről a sanskrit, a görög s a latin nyelben értekezik, Bonatelli F. az érzéki észrevevésről, Guyau a modern vers aesthetikájáról közöl figyelemre méltó cikkeket. Weber: »Az európai philosophia története« (3. kiad.), Cantoni: »Kant E. elméleti és praktikai philosophiájáról« és Fouillée »a jog modern eszméjéről«, dr. Le Bon »Az arabok civilisatiójáról«, Masseron »A socialismus szükségességéről«, Stöhrnek a »szellemről«, Riehlnek »a tudományos és a nem tudományos philosophiáról« irt műve beható bírálat s ismertetés tárgyát képezi. Ugyanezen füzet az angol philosophiai folyóiratok közül egy-kettőt ismertet.

Dr. Buday Jóssef.

UJABB PHILOSOPHIAI MŰVEK.

1. Magyar.

Dr. Öreg János. Tapasztalati lélektan. Ára 80 kr. Kapható a szerzőnél Debreczenben. Nagy-Kőrös 1884.

2. Német.

Dippel Dr. Jos. Der neuere Pessimismus. Aus s. Hauptquellen dargestellt und kritisch beleuchtet. Würzburg. Woerl. 1 M. 50.

Frohschammer Prof. J. Die Philos. als. Idealwiss. u. System. Zur Einleitung in die Philos. München. Ackermanns Nachf. 2 M.

Gaspar Fr. Der Vernunftstaat nach seinen Rechten u. Pflichten. Luxemburg. 1883. Schaumburger 3. M.

Gizycki Dr. Paul v. Einleitende Bemerkungen zu e. Unters. über den Werth der Nat. phil. des Epikur. Berlin. Gaertner. 1 M.

Graber, Vitus. Grundlinien zur Erforschung des Helligkeits- und Farbensinnes der Thiere. Mit 4 Abbildungen. Leipz. Freytag. 7 M. 50.

Grassmann, Rob. Das Gebäude des Wissens. 5-t. Bd. Die Sitzenlehre oder Ethik. Stettin. Grassmann. 7 M.

Hildebrand Dr. Jul. Jean Jacques Rousseau vom Standp. der Psychiatrie. Ein Beitrag zur Beurtheilung seines Charakters. Berlin. Gaertner. 1 M.

Hoppe J. Hallucinationen und Illusionen. 2. Aufl. Berlin. E. Grosse 60 Pf.

Jungmann Prof. Priest. Dr. Jos. Aesthetik. Freiburg. in Br. Herder. 12 M.

Lotze Herm. Grundzüge der prakt. Philos. Lpz. Hirtel. 1 M. 70.

Michaëlis Dr. S. Th. über Kant's Zahlenbegriff. Berlin. Gaertner. 1 M.

Monakow C. v. Über die Grenzen der geist. Gesundheit. Ein Vortrag Char. Hitz'sche Buchh. 60 Pf.

Natorp Dr. Paul. Forschungen zur Geschichte des Erk. Problems im Alterth. Protagoras, Demokrit, Epikur und die Skepsis. Berlin. Hertz. 7 M.

Noiré L. Das Problem der Anthropologie. Die menschl. Kunst u. ihre Bedingungen Breslau. S. Schottländer. 50 Pf.

Ofner Adv. Dr. Jul. Das Recht zu leben. Wien. Hölder 80 Pf

Reich vom Prof. Dr. Ed. Die Gesch. der Seele, die Hygienie des Geisteslebens u. die Civilisation. Minden Bruns. 10 M.

Robert Fr. Dr. Das Problem der höchsten Wiss. Ein erster Versuch zur Einführung in eine neue Philos. Löbau. Skrzeczek. 10 Pf.

Sachs M. E. Unternehmungen über das Wesen der Tonarten. Demmin. Frantz 2 M.

Veyder Malberg. Ob. Lieutenant Arthur Freiherr von. Über die Einheit aller Kraft. Ein Abhandlung. Wien. Seidel & Sohn. 5 M

Zeit- u. Streitfragen, deutsch. Hrg. von Frz. v. Holtzendorff. 193—194 Hft. Berlin. Habel.

Inhalt. Benedikt v. Spinoza's Stellung zum Judenthum u. Christenthum. Als Beitrag zur Lösung der »Judenfrage«, beleuchtet von Dr. Alfr. Chr. Kalischer. 2 M.

3. Francia.

Barbier L. La morale fondée sur l'étude comparée des deux natures de l'homme: l'esprit et la matière. Nouv. éd. 3 fr. 50 c.

Denis J. De la philos. d'origine 10 fr. Ouvrage couronné par l'acad.

Ducros L. Schopenhauer, les origines de sa métaphysique, ou les transformations de la chose en soi de Kant à Schopenhauer. 3 fr. 50.

Fouillée A. Critique de systèmes de la morale contemporaine. 7 fr. 50.

Gebhart E. Introduction à l'histoire du sentiment religieux en Italie depuis la fin du XII-e siècle jusqu'au Concile de Trente. 1 fr. 25.

Guilly E. P. La nature et la morale 3 fr.

Guyot, Yoes. Études de physiologie sociale. La Police, 3 fr. 50.

Lesbareilles. Le fondement du savoir. Paris, Cerf.

Maldant E. Matière et force. 4 fr.

Marmontel. *Éléments d'esthétique musicale et considérations sur le beau dans les arts.* 5 fr.

Pontsevrez P. D. *Cours élémentaire de morale.* 3 fr.

Perrier E. d. *La philos. zoologique avant Darwin.* 6. fr.

Richet Ch. *L'homme et l'intelligence.* 10 fr.

Rondelet A. *Philos. des sciences sociales.* 3 fr.

Véron. *La morale.* Paris. C. Reinwald. 4 fr. 50.

4. Angol.

Arthur W. *On the difference between physical and moral law.* Fernley Lecture. 3 sh.

Bain A. *Practical Essays.* London. Longmans and Co 4 sh. 6 d.

Beckolt E. *A review of Hume and Huxley on miracles.* 6 d.

Blekeley's Henry, *Socrates and the Athenians: an apology.* 2 sh. 6 d.

Bohn's Philos. Library. -- Chief work's of Benedict de Spinoza. Transl. by R. M. H. Elwes. 2 vol. 5 sh.

Calderwood's Dr. Henry. *The Relations of Mind and Brain.* End Ed. 12 sh.

Cooke G. W. *George Elliot, a critical study of her life, writings and philosophy.* 10 sh. 6 d.

Godwin's, John H. *Intellectual Principles, or Elements of mental Science.* 4 sh.

Keynes's John Neville. *Studies and Exercices in Formal Logic.* 10 sh. 6 d.

Romanes G. J. *Mental evolution in animals.* 12 sh.

Lewes. George Henry. *Problems of Life and Mind. First Series.* 4 sh. Ed. 12 sh.

Sully J. *Outlines of psychology.* London. Longmann u. Co. 12 sh. 6 d.

Sidgwick A. *Fallacies: a view of Logic from the practical side.* 5 sh.